પ્રસ્તાવના.

દંડક તથા **લઘુસંગ્રહણી**ના વિસ્તારાર્થના પુસ્તકની આ બીજી આવૃત્તિ અમારા તરફથી છજ વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે.

પહેલા આ વિસ્તારાર્થ **સિનોરનિવાસી માસ્તર ચંદુલાલ ન્હાનચંદ** પાસે લખાવવામા આવ્યો હતો. તેમા દંડકમા ઘણે ઠેકાણે, તેમજ લઘુસંગ્રહણીમાં લગભગ સર્વ સ્થળોએ ફેરફાર કરીને આ આવૃત્તિ અમોએ છપાવેલ છે.

દંડક પ્રકરણનો અભ્યાસ કરવાથી કયા જીવમાં કયા કયા ગુણો, શક્તિઓ વિગેરે છે, તે જાણી શકાય છે. તે એક જાતનું પદ્ધતિસર પદાર્થ-વિજ્ઞાન છે. શ્રી ભગવતી સૂત્ર વિગેરે પૂજ્ય આગમ ગ્રથોમાં ઘણા પદાર્થો–દ્વારો ઘટાવ્યા છે, તે ચોવીશ દંડક પદોની મર્યાદા બાંધીને તેના ઉપર ઘટાવ્યા છે. એટલે આ પ્રકરણના અભ્યાસથી એ વિષયમા પ્રાથમિક વિદ્યાર્થી સારી રીતે પ્રવેશ કરી શકે છે, અને આગળના મોટા ગ્રથોમા સ્હેલાઇથી આગળ વધી શકે છે.

લઘુસંગ્રહણીમા જૈન દૃષ્ટિ પ્રમાણેનો ક્ષેત્રવિચાર છે. જેને હાલમાં **ભૂગોળ** કહે છે. હાલમા જેમ ભૂગોળ–ખગોળ વિગેરે વિશ્વરચનાના વિષયો પણ જીવનમા ઉપયોગી હોવાથી ભણવા જરૂરના છે, તેજ પ્રમાણે આત્મ-કલ્યાણના પરમ સાધનભૂત જૈન શાસ્ત્રોના અભ્યાસ માટે, અને તે દ્વારા પરંપરાએ આત્મકલ્યાણમા ઉપયોગી થાય માટે, આ વિષયનું જ્ઞાન કરવું અત્યન્ત આવશ્યક છે. આ ગ્રંથનો અભ્યાસ કરવાથી આ વિષયના ઘણા જ મોટા બીજા ગ્રથોમા સ્હેલાઇથી પ્રવેશ કરી શકાય તેમ છે. ગ્રંથ નાનો છતા ક્ષેત્રવિચારના પારિભાષિક શબ્દોનું જ્ઞાન કરવાને ખાસ ઉપયોગી છે.

હાલના અને જૈનશાસ્ત્રમા બતાવેલા ક્ષેત્રવિચારમા ઘણી બાબતોમા પરસ્પર ઘણો મેળ બેસતો નથી. તે ઉપરથી જૈન શાસ્ત્રમા બતાવેલ ક્ષેત્રવિચાર કલ્પિત છે, એમ માનવાને જૈન ધર્મ તરફ આદર ધરાવનાર કોઈ પણ તૈયાર થઈ શકે તેમ નથી હાલનું સાયન્સ હજુ શોધાય છે, તે શોધો અપૂર્ણ છે, અને તેમા અનેક વિદ્વાનોના અનેક મતભેદો છે. તેમજ નક્કી થયેલા ઘણા સિદ્ધાતો પાછળથી તદ્દન જુદાજ સ્વરૂપમા બદલાઇ ગયા છે. તથા પ્રથમની શોધો કેવળ હાસ્યાસ્પદ જેવી થઇ પડવાના પણ ઘણા દાખલા છે. જ્યા સુધી તે સાઇન્સ સંપૂર્ણ ન થાય, ત્યા સુધી તેની સાથે તુલના કરવીજ નકામી

છે. પ્રત્યક્ષ-પ્રમાણસિદ્ધ જેવી બાબતમા પણ જુદુ જ દષ્ટિબિંદુ અને નવા મુદ્દાઓ મળતા આશ્ચર્યકારક રીતે ફેરફાર થઇ ગયા છે, અને અભિપ્રાય બદલવા પડ્યા છે. સારાશ કે-હાલનું સાઇન્સ શોધાઇને સપૂર્ણ ન થાય, ત્યા સુધી તેની સાથે પ્રાચીન તત્ત્વોની તુલના કરવી, અને તેના ઉપર શ્રદ્ધા અશ્રદ્ધાનો આધાર રાખવો એ કેવળ નકામી બાબત છે તે ઉપરથી અમો કહેવા એ ઇચ્છીએ છીએ કે-"કોઇએ શાસ્ત્રીય બાબતો ઉપરથી શ્રદ્ધા ખેચી લઈ પાઠ્યક્રમમાથી તેવા ગ્રથો કે પ્રકરણો બાદ કરી નાખી વિદ્યાર્થીઓના મનને જૈન શાસન પ્રત્યે શંકિત કરવાનો દોષ ન સેવવો જોઇએ, પરતુ ઉલટા આ વિષયના સગીન અભ્યાસીઓ વધારી તેના વિષેની શોધોમા ઉત્સાહિત કરવા જોઇએ."

હાલનું સાઇન્સ શોધાય છે તેની અનેક શાખાઓ છે, અને શાખાઓની પેટાશાખાઓ પણ અનેક છે અને તે દરેકની મોટી મોટી પ્રયોગશાળાઓમા શોધો ચાલી રહી છે, અને ત્યા અનેક અખતરાઓ થાય છે. જ્યારે તેનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણા મનમા થાય છે કે-"વાહ! અત્યારની ગોરી પ્રજા શોધો પાછળ કેટલી જહેમત ઉઠાવી રહેલ છે?"

આ તરફ જ્યારે ભારતના શાસ્ત્રો અને તેમા ખાસ કરીને જૈનશાસ્ત્રો જોઇએ છીએ, ત્યારે અત્યારે પણ તેના કરતા અનેક ગણાવિજ્ઞાનો અને તેની શાખા પ્રશાખાના-તથા તેનીએ શાખા પ્રશાખાઓના વિચારો મળે છે, ત્યારે તો એમજ થાય છે કે-"બસ, અનન્ત જ્ઞાનિઓ વિના આમાનો એક પણ શબ્દ સભવિતજ નથી"

એટલુ ખરૂં છે કે-આજે વિજ્ઞાનની કોઇ પણ શોધ માટે કરોડો રૂપિયા ખર્ચાતા હોય છે, મોટા મોટા આલીશાન મકાનો, તેનું વિવેચન કરનારા મોટા મોટા પુસ્તકો અને અખતરા માટે સખ્યાબધ સાધનો નજરે પડે છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્રમા એ વાત એકાદ પદ, ગાથા કે નાના પ્રકરણમા આપી દીધી હોય છે. હાલનું વિજ્ઞાન અને જૈનશાસ્ત્રમા આવતા વિજ્ઞાનોની તુલના કરવી એ ઘણુજ ગભીર અને મહાન્ કાર્ય છે. લગભગ અશક્ય જ છે. તો પણ વિચાર કરતા એટલુ સમજી શકાયું છે કે-હાલના કેટલાક તત્ત્વો તેની સાથે મળે છે, અને કેટલાક નથી મળતા, ને કેટલાક મળતા થતા જાય છે. કેટલાક ખ્યાલમા નહોતા તે હાલ ખ્યાલમા આવતા જાય છે. જૈન શાસ્ત્રોનો અત્યારે અમુકજ ભાગ મળે છે, એટલે તેમાના કેટલાક વિજ્ઞાનોની સપુર્ણ વ્યાખ્યા ન પણ મળે. પરતુ કેટલાકના સૂચનો મળે છે. તે ઉપરથી પણ અનુમાન કરી શકીએ, કે તે કેટલુ અગાધ અને સૂક્ષ્મ છે?

દાખલા તરીકે—ચક્રવર્તિ તિમિસ્રા ગુફામા કાકણી રત્નથી એવા મંડળો કરે છે કે–જેથી ત્યા પ્રકાશ થાય છે. તે મંડળનું ગણિત અને માપ–આકાર વિગેરે આપેલ છે, એ તે રેડીયમ હશે કે વીજળી હશે ? કે પ્રકાશ કરનાર કોઈ પણ બીજી વસ્તુ હશેજ.

બીજો દાખલો: હમણા અમેરિકાના ચિકાગો શહેરમા એક ગ્રહનો પ્રકાશ પકડી તેના બળથી પ્રદર્શન ખુલ્લુ મૂકવામા આવ્યુ હતું. તે કઇ રીતે કરવામાં આવ્યુ ? તે વિષે તો તેના વિદ્વાનોજ કહી શકે. પણ સામાન્ય પ્રજા તો એમ સમજે કે "વાહ ! ગ્રહ પાસે પ્રદર્શનનો ઓરડો ઉઘડાવી પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકાવ્યું ? કેટલું સામર્થ્ય ! !" હવે આ તરફ સૂર્ય–ચંદ્ર બીજા વિમાનો વિકુર્વીને મૂળ વિમાન સાથે **પ્રભુ મહાવીર** સ્વામીને વંદન કરવા આવ્યાની વાત શાસ્ત્રોમા નોધાઇ છે. આ આશ્ચર્યકારક ઘટના વિજ્ઞાનના કયા નિયમ પ્રમાણે બની હશે ? તે આપણે કહી શકતા નથી. પરંતુ એ મહાન્ પુરુષોનો પ્રભાવ તો વ્યક્ત કરેજ છે.

દાખલો ત્રીજો—ચમરેન્દ્ર વૈક્રિય શરીર કરી શક્રેન્દ્ર સાથે લડવા હિમ્મત બતાવે છે. ઇન્દ્ર તેના પર વજ્ર છોડે છે, તે દોડીને **શ્રી મહાવીર પ્રભુના પગમાં** ભરાઇ જાય છે. ઇન્દ્રને આ વાતની ખબર પડે છે, કે–ઇન્દ્ર વજ્ર પકડી લેવા દોડે છે. ચાર આગળ અપ્રાપ્ત વજ્રને પકડી લે છે અને આશાતનાથી બચે છે. વજ્ર આગળ, પાછળ ઇન્દ્ર. આગળની વસ્તુને પાછળવાળો કેમ પકડી શકે ? અને પકડી શકે તો તેની ગતિ કેટલી વધારે હોય ? આ શંકા થાય. અલબત્ત તેનો ખુલાસો ન હોત તો એ શંકા એમને એમ પડી રહેત. પરંતુ એ વાતનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરીને–ગતિનુ તત્ત્વ સમજાવવામા આવ્યું છે. અને એ સમજાવતા ગતિનુ આખુ વિજ્ઞાન સૂચિત થઇ જાય છે. જીવ કેટલો વેગ કરી શકે ? પરમાણુ વધારેમા વધારે એક સમયમા કેટલી ગતિ કરે, દેવો વિગેરે વિષે પણ વિચાર આવે. ગતિ કેવા ક્રમથી થાય ? અનુશ્રેણિ કે વિશ્રેણિ ? વિગેરે તત્ત્વો છુટક છુટક મળે છે. ત્યારે હાલ પણ પ્રકાશની, હવાની, યંત્રોની, પશુ પક્ષિ વિગેરેની ગતિઓના વેગ સાઇન્સે જણાવેલા હોય છે.

સારાંશ કે–હાલના સાઇન્સ કરતા અનેક ગણા વિજ્ઞાનોનો વિચાર આજે પણ જૈન શાસ્ત્રોમા તરવરતો જણાય છે. અને તે શાસ્ત્રના ઉપદેશનું ખાસ ધ્યેય જીવનમા ઉપયોગી થવાનું છે, અને જીવનને ઉન્નત બનાવવાનું છે. તે ઉપદેશ કોઇ પણ કાળે ઉપયોગીમા ઉપયોગી થઇ શકે તેવો છે. એ તેની

વિશેષ મહત્તા છે. એ જીવનમાર્ગ જે નક્કી કર્યો છે, તે સંપૂર્ણ તત્ત્વજ્ઞાનના બોધ વિના શક્ય નથી.

હાલનું સાઇન્સ હજુ કોઇપણ પ્રકારનો જીવનનો માર્ગ નક્કી કરી શકે તેમ નથી, કેમકે–તે પોતેજ અપૂર્ણ છે. સંપૂર્ણ થયા વિના જીવનમાર્ગ નક્કી થઇ શકેજ નહીં, અને જ્યા સુધી જીવનમાર્ગ નક્કી ન કરી શકે ત્યા સુધી તેનો ગમે તેવો ચમત્કાર હોય, તોપણ તે કેવળ પાણી વલોવવા બરાબરજ છે. અને ત્યા સુધી જૈન શાસનનો માર્ગ જ પ્રાણીઓને શરણુ રૂપ હોવાથી, એમજ સાબિત કરે છે કે–જૈન આગમો સર્વજ્ઞ પ્રણીત છે. પછી તેમા કેટલીક બાબતો અત્યારે ન મળતી હોય, વિચ્છિન્ન થયેલી હોય, છુટી છવાઇ મળતી હોય, છતા જગતની તે એક મહાન્ વસ્તુ છે. જગતનું અનન્ય શરણુ છે. માટે તેના ઉપર કોઇ પણ બ્હાનાથી અશ્રદ્ધા કેળવવી ન જોઇએ. તેના જેવુ જગત્મા બીજુ કોઇ પણ પાપ હોઇ શકે નહીં. માટે જ મિથ્યાત્વ સૌથી વધારે ભયંકર છે

આ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાની સામાન્ય રીત.

૧. પ્રથમ મૂળ ગાથાઓ મોઢે કરેલી હોવી જોઇએ.

૨ પછી ફક્ત એકલા શબ્દાર્થ સાથે ગાથાર્થ કરી જવા

૩. પછી દંડકમા પાછળ આપેલ અને લઘુસંગ્રહણીમા શરૂઆતમા, આપેલ કોઠાઓ મોઢે કરી લેવા, જેથી મુખ્ય મુખ્ય વિષયો બરાબર આવી જશે

૪ પછી વિશેષાર્થ વાચવો અને સમજવો તથા તેનું મનન કરવું.

૫ સાથે આપેલો નકશો જબૂદ્વીપનો નકશો, અભ્યાસીઓને ક્ષેત્રોના સ્થળો જોવાને વિશેષ ઉપયોગી થશે

૬. શુદ્ધિપત્રક પ્રમાણે પ્રથમથીજ બરાબર સુધારા લેવું

સંવત ૧૯૯૦ ના
ભાદરવા વદ ૯
મંગળવાર

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ
મ્હેસાણા.

પૃષ્ઠ	લીંટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૦૩	૨૮	૧૦૪મા પેઇજનું ટીપ્પણુ અહીં વાચવું.	
૧૦૬	૫	સંગ્ર	સંગ્રા
૧૦૭	૨૩	દેવો,* નારકો,	દેવો,*ભવનપતિ *નારકો,
,,	૨૪	*પૃથ્વ-	*પૃથ્વી
૧૦૯	૨૬	बहु=	लहु=
૧૧૨	૩૧	प्रकरणा	णविशेषार्थः

જંબુદ્વીપ સંગ્રહણી.

પૃષ્ઠ	લીંટી	અશુદ્ધ	દ્ધશુ
૫	૧૫	-૧૫૦ ૧ ૧૫૧૫ ૬૦	-૧૫૦-૧-૧૫૧૫-૬૦
૧૨	૨૪	શાશ્વત્	+ શાશ્વત્
૧૩	૩૧	દિશા, તરફની	તરફની
૧૬	૨૭ થી ૩૦	આ લીંટીઓ ૧૨ મા પેઇજમા નીચે સમજવી.	
૧૬	૩૨	अहृघेग	अहृवेग
૧૮	૧૨	૧૦/૬૯	૧૦/૧૯
૨૮	૧૮	વષધર	વર્ષધર
૨૮	૨૧	૧૦૫૩ ૧૨/૧૯	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
૨૮	૨૭	૧૬૮૪૩ ૨/૧૯	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯
૩૦	૧૭	+	વિસ્તાર-મૂળમા ૫૦ યોજન
૩૧	૧૬	+	દરેક પર્વતો ૧૦૦થી૧૨૫ યોજન જમીનમાં ઉંડા છે.
૩૨	૨૦	અનુક્રમે ૧૦૦ થી ૨૦૦ યોજન પહોળા ઘટતા	અનુક્રમે ઘટતા
૩૪	૪	યો૦ ૧૦૦૯૦ ૧૦/૧૯	યો૦ ૧૦૦૦૦
૩૪	૫	યો૦ ૧૦૦૦૦	યો૦ ૧૦૦૯૦ ૧૦/૧૯
૩૮	૨૩	વિઘત્પ્રભ	વિદ્યુત્પ્રભ

પૃષ્ઠ.	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૩૯	૫	૧૬	૬૪
૩૯	૧૪	૧૫૦૦	૫૦૦
૪૩	૩	શાલ્મ બિ. વૃ.	શાલ્મલિ વૃક્ષ ઉપર
૪૩	૪	શાલ્મતિ	શાલ્મલિ
૪૩	૭	મૂળમા	મૂળમાં વિસ્તાર
૪૩	૮	શિખરો	શિખરે વિસ્તાર
૪૩	૨૧	પ્રચાત	પ્રપાત
૪૬	૧૮	वियट्टे	वियट्टे
૫૦	૨૮ થી ૩૦	આ ટીપ્પણ	૫૧ મા પેઈજ ઉપર
૫૧	૪	गङ्गन	गङ्गा
૫૧	૧૩	રક્તા	રક્તવતી
૫૪	૩૦	ક્ષેત્ર પ્રમાણે	ક્ષેત્રની નદીઓ પ્રમાણે
૬૧	૧૬	समयक्खत	समयक्खित्त
,,	૨૨	समगक्खित्तंभि	समयक्खित्तम्मि

મૂળ ગાથાઓ.

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૯	૭	सभुग्घाया	समुग्घाया
,,	૧૪	जोण	जोयण
,,	૧૯	नारायाणं	नारयाण
૭૦	૧૮	नरेसु	सुरेसु
૭૦	૨૦	तदुग	तद्दुगं
૭૦	,,	मणिय	भणियं
૭૨	૮	गछति	गच्छंति
૭૨	૧૭	पसुद्दंभि	पमुद्दंमि
૭૪	૮	तिलक्खक	तिलक्ख
૭૪	૧૬	सुमेरु	सुमेरू

ॐ अर्हम्

શ્રી દણ્ડક પ્રકરણ.

[વિચાર-સ્તવ, વિચાર-ષટ્-ત્રિંશિકા, વિજ્ઞપ્તિ-ષટ્-ત્રિંશિકા, લઘુ-સંગ્રહણી]

[સાર્થ]

રચનારઃ-
શ્રીગજસાર-મુનિ.

સંબન્ધ:-

જગત્માં આપણે અનેક સજીવ-નિર્જીવ પદાર્થો જોઇએ છીએ, તે દરેક વિષેની હકીકતો જાણવાને કોઇ પણ જીજ્ઞાસુને ઇચ્છા થયા વિના રહેતી નથી. જ્ઞાની પુરુષોએ જગત્ના તમામ પદાર્થોનું સંક્ષેપથી અને વિસ્તારથી સ્વરૂપ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુઓ માટે આગમ ગ્રન્થોમાં સમજાવેલ છે. તેમાંથી સ-જીવ પદાર્થો વિષે પણ ઘણાજ વિસ્તારથી સમજાવેલ છે. એ હકીકતો સમજાવવાની સગવડ માટે સર્વ સ-જીવ પદાર્થોનો ચોવીશ વિભાગોમાં સામાન્ય રીતે સંગ્રહ કરી લીધો છે, અથવા ચોવીશ વિભાગોમાં તેને વ્હેંચી દીધેલ છે.

એ ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થો વિષે અનેક હકીકતો સમજાવનાર સંખ્યાબંધ દ્વારો આગમ ગ્રન્થોમાં ઉતારેલા છે. એક દ્વાર પૂરું થાય, કે તુરત બીજા દ્વારની શરૂઆતમાં ફરીને એના એ ચોવીશ સજીવ પદાર્થો આવે, અને તેના ઉપર બીજું દ્વાર ઉતરે, આમ વારંવાર ચોવીશ સજીવ પદાર્થોવાળો સૂત્રપાઠ આવે, અને અખંડ રીતે આગળ બધે ય ઉપયોગમાં આવ્યા કરે, માટે તેવા વારંવાર આવતા અને મહત્ત્વના સૂત્ર પાઠોને દંડક પાઠ કહે છે.

એ દંડકપાઠમાં ગણાવેલા ચોવીશ સ-જીવ પદાર્થોની હકીકત સમજાવનાર આગમ ગ્રન્થોમાં તો અનેક દ્વારો

સમજાવ્યા છે. સાધારણ બાળજીવો તેમાં એકાએક પ્રવેશ ન કરી શકે—માટે બાળજીવોને તેમાં સરળતાથી પ્રવેશ કરાવવા તે વિષયનું ટુંકામાં સ્વરૂપ સમજાવનાર તરીકે આ ગ્રન્થની રચના ઉપકાર બુદ્ધિથી કરી છે.

આ ઉપરથી જીવ—વિચાર અને નવ-તત્ત્વના વિષયોથી આ ગ્રન્થનો વિષય, અને વિષયનું બંધારણ-વિષયની ગોઠવણ કાંઇક જુદા પડે છે, તે સમજાશે.

જીવવિચારમાં માત્ર ખાસ કરીને જીવોનું સ્વરૂપ અને ભેદ-પ્રભેદોની માહિતી આવે છે, નવ-તત્ત્વમાં આખું વિશ્વ-જ્ઞાન—તત્ત્વજ્ઞાન આવે છે. તેમાંના ફક્ત જીવ-તત્ત્વના મુખ્ય ભેદોના ગુણો, સ્વભાવો, વિગેરે બતાવવા આ પ્રકરણ છે, એટલે કે એ એક જ વિષયમાં જીવવિચાર કરતાં આ પ્રકરણ આગળ વધે છે.

આ ગ્રન્થના બીજા નામો

૧ દંડકપદોને મુખ્ય [પણે ઉદ્દેશીને] રાખીને વિષયનું વિવેચન કરેલું હોવાથી આ ગ્રન્થનું એક નામ **દંડક પ્રકરણ** છે.

૨ દંડકપદોને મુખ્ય પણે રાખીને વિવેચન પદ્ધતિ રાખેલી હોવા છતાં; તેના ઉપર જે જે દ્વારોથી આગમોમાં વિચાર કરવામાં આવેલો છે. તે વિચાર પણ મહત્ત્વનો હોવાથી તથા–પ્રકરણની મૂળ ગાથાઓ ૩૬ હોવાથી બીજું નામ **વિચારષટ્ ત્રિંશિકા** છે.

૩ આ પ્રકરણની રચના એવી કરવામાં આવી છે કે–દંડકપદો ઉપર વિચાર થતો જાય અને તીર્થંકર ભગવતોની વિનતિ રૂપે સ્તુતિ થતી જાય, તેથી ત્રીજું નામ **વિજ્ઞપ્તિષટ્ ત્રિંશિકા** પણ છે.

૪ અથવા વિચાર અને વિનતિને, સાથે જોડીને વિચાર અને વિજ્ઞપ્તિ=એટલે **વિચાર–સ્તવ** એવુ ચોથું નામ છે. [બીજા પણ એવા ઘણા ગ્રન્થો છે, કે જેમાં સ્તુતિ અને અમુક કોઇ પણ એક વિષય સંકળાયેલા હોય છે.]

૫ દંડકપદો ઉપર આગમગ્રન્થોમાં ઘણાજ વિસ્તારથી અનેક દ્વારોનું વિવેચન મળે છે, ત્યારે આ ગ્રન્થમાં બતાવેલા દ્વારો માત્ર તેમાંથી ટુંકા–પ્રચલિત–વિશેષ ઉપયોગી–તથા મુખ્ય મુખ્ય સંગ્રહ છે. માટે **લઘુ–સંગ્રહણી** એવું પાંચમુ નામ પણ જોવામાં આવે છે.

[૩ જી, ૪ થી, ૧૦ મી, ૧૬ મી, ૧૭ મી ગાથાઓ તો સ્પષ્ટ રૂપે બીજા ગ્રન્થોની જણાય છે.]

મંગળ, વિષય, સંબંધ, અધિકારી અને પ્રયોજન.

नमिउं चउवीसजिणे, तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ;
दंडगपएहिं ते च्चिय थोसामि, सुणेह भो! भव्वा ! ॥१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नत्वा चतुर्विंशतिजिनान्, तत्सूत्रविचारलेशदेशनतः ।
दण्डकपदैस्तांश्चैव, स्तोष्यामि शृणुध्वं भो ! भव्याः ! ॥१॥

શબ્દાર્થ —

नमिउं = નમસ્કાર કરીને
चउवीस = ચોવીશ
जिणे = જિનેશ્વરોને
तस्सुत्त = તેઓના–સૂત્રમાંનો સિદ્ધાન્તમાંનો
वियार = વિચાર, સ્વરૂપ
लेस = લેશ, અલ્પ
देसणओ = દેખાડવાથી, કહેવાથી
दंडग = દંડકનાં
पएहिं = પદોવડે, પદોદ્વારા
ते = તે શ્રી જીનેશ્વરોને
च्चिय = નિશ્ચય, જ
थोसामि = સ્તવીશ, સ્તુતિ કરીશ
सुणेह = સાંભળો
भो = હે !
भव्वा = ભવ્ય પ્રાણિઓ !

અન્વયસહિત પદચ્છેદ

चउवीस–जिणे नमिउं, दंडग–पएहिं तस्सुत्त–वियार–लेश–देसणओ
ते च्चिय थोसामि, भो ! भव्वा ! सुणेह ॥१॥

ગાથાર્થ:

ચોવીશ જિનેશ્વરોને પ્રણામ કરીને, દંડક પદો દ્વારા તેઓના સૂત્રોમાંના વિચારના લેશ ભાગને બતાવતો બતાવતો તેઓની જ હું સ્તુતિ કરીશ, તો હે ભવ્ય જીવો ! તમે સાંભળો. ૧

વિશેષાર્થ:

આ ગાથામાં—મંગળાચરણ, વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન, અને અધિકારી ગણાવેલા છે.

૧ मंगलाचरण—ગ્રન્થ રચના રૂપ ઉત્તમ કાર્યની સફળતામાં કોઇપણ વિઘ્ન ન આવે, માટે હિતસ્વી અને આસ્તિક શિષ્ટ પુરુષોની

આજ્ઞા અનુસાર તપશ્ચર્યા, ગુરુ આજ્ઞા, ધ્યાન-પ્રણિધાન, સ્તુતિ, પવિત્ર મન, વિગેરે જે જે મંગળ ક્રિયાઓ ગ્રન્થ શરૂ કરતાં ગ્રન્થકાર આચાર્ય મહરાજાએ કરેલી, તે આચાર શિષ્યોને વારસામાં મળતો રહે, માટે नमिउं चउवीस-जिणे—એ મંગળાચરણના પદો પ્રથમ મૂકયા છે.

૨ વિષય—દંડક પદો ઉપર જિનેશ્વરોના આગમમાં બતાવેલો વિચાર ટુંકામાં સમજાવવાનો છે. दंडग-पएहिं० विचारलेस-देसणओ એ પદોથી વિષય બતાવેલ છે.

૩ संबंध—એ વિચાર પોતાના મનની કલ્પનાથી સમજાવવાનો નથી, પરંતુ જિનેશ્વર પ્રભુઓના શાસ્ત્રોમાં જે બતાવેલો છે, તેને અનુસરીને કહેવાનો છે. એટલે કે-આગમ શાસ્ત્રો સાથે આ પ્રકરણને સંબંધ છે, તે तस्सुत्त-विचार પદોથી બતાવેલ છે.

૪ प्रयोजन—ભવ્ય બાળ જીવોને-ટુંકામાં જ્ઞાન કરાવવું, અને સંસારી જીવોની વિટંબણા સમજાવી, મોક્ષ માટે ઉત્સુક કરવા. મોક્ષ મેળવવાને ઉત્સુક જીવોને મોક્ષના ઉપાય તરીકે શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતો અને તેના ઉપદેશનું શરણું લેવાને સૂચવી, પરંપરાએ સ્વ, અને પરને મોક્ષના નિમિત્તભૂત કરવાનું પ્રયોજન છે. આ કાળના બાળ જીવો વિસ્તારથી સમજી ન શકે, તો તેઓ શાસ્ત્રના બોધથી વંચિત રહે. શાસ્ત્રના બોધથી વંચિત રહેવાથી અધિગમ ન થાય, તો પછી સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્ર શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે? માટે ટુંકામાં બોધ કરાવવા આ પ્રકરણની રચના જરૂરની છે.

પ્રયોજનો—૧ સક્ષેપમાં પદાર્થબોધ કરાવવો [लेस-देसणओ]
૨ પદાર્થ બોધ કરાવીને મોક્ષની અભિલાષા જાગ્રત કરવી.
૩ મોક્ષની અભિલાષા જાગ્રત કર્યા પછી અરિહંતોનું શરણ સ્વીકારવાની ભલામણ પોતાના દાખલાથી કરવી.

तेच्चिय थोसामि

[ભગવાનની સ્તુતિ કરવી, એ પણ સમ્યગ્ ચારિત્ર છે. સમ્યગ્ જ્ઞાન તેજ કહેવાય કે જેના પરિણામમાં સમ્યગ્ ચારિત્ર હોવું જ જોઇએ.]

. ૪ અને સમ્યગ્ જ્ઞાન ગર્ભિત સમ્યગ ચારિત્ર મોક્ષનો ખાસ હેતુ છે પરંપરાએ પોતાને અને શ્રોતાઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિ પણ પ્રયોજન છે.

૫ अधिकारी—આ ગ્રન્થના અભ્યાસ, શ્રવણ, અને મનન માટે ભવ્ય જીવો અધિકારી છે. કેમકે તેઓમાં જ આ જાતના પ્રયત્નનું વ્હેલા-મોડું પણ પરિણામ આવી શકે છે. सुणेह भो ! भव्वा ! એ પદોથી એ સૂચવાય છે અભવ્યોને શાસ્ત્રોપદેશ દેવાથી, તે મોક્ષ પ્રાપ્તિને અયોગ્ય હોવાથી, તે ઉપદેશ નિષ્ફળ જાય છે.

૬ ૨૪ नी सख्या—આ ગથામાં-૨૪ ચોવીશ તીર્થંકર ભગવંતોને પ્રણામ રૂપ મંગળાચરણ કર્યું છે તે ૨૪ ચોવીશે યના એક સરખા અભિપ્રાયવાળા સૂત્રોને અનુસારે જ, ૨૪ પ્રકારના વિચારો, ૨૪ દંડકો દ્વારા સમજાવતાં, સમજાવતાં તેજ ૨૪ ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્તુતિ રૂપ આ ગ્રન્થ રચવામાં આવે છે.

૭ दडक पद्—દંડક શબ્દનો અર્થ=મુખ્ય અને અતિ મહત્ત્વના-વારંવાર ઉપયોગમાં આવતા આગમના સૂત્રપાઠો, એવો અર્થ થાય છે અને તેમાંના વાકયો, તે દંડક પદો. [सामायिक दंडक उच्चरावोजी] અથવા दण्डयन्ते जीवा यस्मिन्, स दण्डकः એટલે કે—સિદ્ધ, બુદ્ધ, નિર્મળ, નિરંજન, નિરાકાર, અનન્ત બળ, વીર્ય, જ્ઞાન, દર્શનવાળો આત્મા જેમાં કર્માદિકથી દંડાઇને અનેક પ્રકારની વિષમ-સ્થિતિ ભોગવે, તેવા પદો પણ दण्डक पदो. [दंडग-पय-भमण-भग्ग हिययस्स [४३]

આ ગાથાની રચના ઘણીજ ખુબીવાળી છે. માટે બહુજ ધ્યાન આપીને સમજવી

૨૪ દંડક પદો

नेरइया, असुराई,[10] पुढवाई , बेन्दियादओ[2] चेव,
गब्भयतिरिय—मणुस्सा, वंतर, जोइसिय, वेमाणी ,॥२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नैरयिका असुरादय', पृथ्व्यादयो द्वीन्द्रियादयश्चैव
गर्भजतिर्यग्मनुष्या, व्यन्तरो ज्योतिष्को वैमानिकः ॥२॥

અન્વયસહિત પદચ્છેદ

ગાથાવત્—

શબ્દાર્થ:—

नेरइया = નારકો	तिरिय = તિર્યંચ
असुराई = અસુર કુમાર વગેરે	मणुस्सा = [ગર્ભજ] મનુષ્ય
पुढवाई = પૃથ્વીકાય વગેરે	वतर = વ્યન્તર
बेन्दियादओ = દ્વીન્દ્રિય વગેરે	जोइसिय = જ્યોતિષી
गब्भय = ગર્ભજ	वेमाणी = વૈમાનિક

ગાથાર્થ:

નારકો, અસુર કુમાર વગેરે, પૃથ્વીકાય વગેરે, દ્વીન્દ્રિય વગેરે, ગર્ભજ-તિર્યંચ અને મનુષ્યો, વ્યન્તર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક. ૨.

વિશેષાર્થ:

૧ રત્નપ્રભા નારક, ૨ શર્કરાપ્રભા નારક, ૩ વાલુકાપ્રભા નારક, ૪ પંકપ્રભા નારક, ૫ ધુમ:પ્રભા નારક, ૬ તમ પ્રભા નારક, અને ૭ તમસ્તમ:પ્રભા નારક, એ પ્રમાણે સાત પૃથ્વીના ભેદને અનુસરીને ૭ પ્રકારના નારકનો ૧ દંડક ગણ્યો છે.

તથા ૧ ×અસુરકુમાર, ૨ નાગકુમાર, ૩ વિદ્યુત્કુમાર, ૪ સુપર્ણ-કુમાર, ૫ અગ્નિકુમાર, ૬ દ્વીપકુમાર, ૭ અબ્ધિકુમાર, ૮ દિશિ-કુમાર, ૯ વાયુકુમાર અને ૧૦ સ્તનિતકુમાર એ ૧૦ પ્રકારના ભવનપતિ દેવોના ૧૦ દંડક છે.

તથા પૃથ્વીકાય—અપ્કાય–તેજસ્કાય (=અગ્નિકાય)–વાયુકાય અને વનસ્પતિકાય એ પૃથ્વીકાય. વગેરે પાંચ સ્થાવરોના અથવા પાંચ એકેન્દ્રિયોના ૫ દંડક છે.

દ્વીન્દ્રિય–ત્રીન્દ્રિય–અને ચતુરિન્દ્રિય એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડક છે.

તથા ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧, ગર્ભજ મનુષ્યનો ૧, ૨૬ [1]વ્યન્ત-

× ૧૫ પ્રકારના પરમાધાર્મિક દેવોને આ અસુરકુમાર નિકાયમા ગણવા

૧ વ્યન્તરો સર્વ મળી ૧૦૫ પ્રકારના છે, તેના ભેદ ગ્રન્થાન્ત-રથી જાણવા.

રોનો ૧, ૫ જ્યોતિષીનો ૧, અને ૨૬ વૈમાનિક [1] દેવોનો ૧ દંડક મળી ૫ દંડક છે એ સર્વ મળી ૨૪ દંડક છે.

પ્રશ્ન —દસ ભવનપતિના ૧૦ દંડક ગણ્યા, તો ૧૬ વ્યન્તરોનો, ૫ જ્યોતિષીઓનો, ૨૬ વૈમાનિકોનો અને ૭ નારકોનો એકેક દંડક કેમ ગણ્યો? તથા સમ્મૂર્ચ્છિમ જીવો કેમ ન ગણાવ્યા?

ઉત્તર —સિદ્ધાન્તોમાં પૂર્વ પુરુષોએ એ પ્રમાણેજ દંડકની ગણત્રી કરેલી હોવાથી આ ગ્રન્થમાં પણ સિદ્ધાન્તને અનુસારે દંડકોની સંખ્યા રાખેલી છે.

સમ્મૂર્ચ્છિમ તિર્યંચો તથા સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો વિષે માત્ર પ્રસંગથી ૪૦ મી ગાથાના અર્થમાં કહીશું.

૨૪ દ્વારોનો સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ

[संखित्तयरी उ इमा, सरीरमोगाहणा य संघयणा;
सन्ना संठाण कसाय, लेसिन्दिय दु समुग्घाया ॥३॥
दिट्ठी दंसण नाणे जोगुवओगोववाय चवण ठिई;
पज्जत्ति किमाहारे, सन्नि गइ आगई वेए ॥४॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ

संक्षिप्ततरा त्वियं, शरीरमवगाहना च संहननानि ।
संज्ञासंस्थानकषाय-लेश्येन्द्रियद्विसमुद्घाता ॥३॥
दृष्टिर्दर्शनं ज्ञान, योग उपयोग उपपातश्च्यवन स्थितिः ॥
पर्याप्तिः किमाहारः, सञ्ज्ञिर्गतिरागतिर्वेदः ॥४॥

---

૧ ૧૨ કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, ૫ અનુત્તર એ ૨૬ પ્રકારના વૈમાનિક દેવ છે. ૩ કિલ્બિષિક દેવો—પહેલા બીજા—ત્રીજા ચોથા—અને છઠ્ઠા કલ્પના દેવોમા ગણવા, અને ૯ લોકાન્તિકને પાચમા બ્રહ્મકલ્પમા ગણવા.

૨ પ્રશ્નરત્નાકર (સેનપ્રશ્ન) ગ્રથમા કહ્યુ છે કે—" प्रश्नः—चतुर्विंशति दण्डकमध्ये भवनाधिपानां दण्डकदशकं प्रोक्तमपरेषां व्यन्तरादिकानां दण्डक एकैक प्रोक्तस्तत्र किं कारणम् ? उत्तरः—अत्र सूत्रकृतां विवक्षैव प्रमाणमिति=૨૪ દડકમા ભવનપતિઓના ૧૦ દડક કહ્યા અને બીજા વ્યન્તર વગેરેનો એકેક દડક કહ્યો તેનુ શુ કારણ ? ઉત્તર—એમાં સૂત્રકારોની વિવક્ષા (તથા પ્રકારની કહેવાની ઇચ્છા,) એજ પ્રમાણ છે"

શબ્દાર્થ:—

संखित्तयरी = અતિ સંક્ષિપ્ત	दंसण = દર્શન
उ = વળી	नाणे = જ્ઞાન (૫) અજ્ઞાન
इमा = આ	जोग = યોગ
सरीरं = શરીર	उवओग = ઉપયોગ
ओगाहणा = અવગાહના	उववाय = ઉપપાત, જન્મ
संघयणा = સંઘયણ	चवण = ચ્યવન, મરણ
सन्ना = સંજ્ઞા	ठिई = સ્થિતિ, આયુષ્ય
संठाण = સંસ્થાન	पज्जत्ति = પર્યાપ્તિ
कसाय = કષાય	किमाहारे = કિમાહાર,દિગાહાર
लेस = લેશ્યા	सन्नि = સંજ્ઞા
इंदिय = ઇન્દ્રિય	गइ = ગતિ
समुग्घाया = સમુદ્ઘાત	आगई = આગતિ
दिट्ठी = દૃષ્ટિ	वेए = વેદ

उ संखित्तयरी इमा, सरीरं ओगाहणा य संघयणा
सन्ना संठाण कसाय, लेसा इन्दिय दु समुग्घाया ॥३॥
दिट्ठी दंसण नाणे, जोग उवओग उववाय चवण ठिई
पज्जत्ति किमाहारे, सन्नि गइ आगई वेए ॥४॥

યથાર્થ:—

અતિ સંક્ષિપ્ત* સંગ્રહ આ પ્રમાણે છે— શરીર અવગાહના-સંઘયણ-સંજ્ઞા-સંસ્થાન-કષાય-લેશ્યા-ઇન્દ્રિય-બે સમુદ્ઘાત-દૃષ્ટિ-દર્શન-જ્ઞાન-અજ્ઞાન-યોગ-ઉપયોગ-ઉપપાત-ચ્યવન-સ્થિતિ-પર્યાપ્તિ-કિમાહાર-સંજ્ઞિ-ગતિ-આગતિ અને વેદ.

---

* ૨૪ દંડકમાં ઉતારવા યોગ્ય દ્વારો ઘણાં છે, તો પણ અહિં સંક્ષિપ્ત રીતે ૨૪ દ્વારોજ ઉતાર્યા છે, તે કારણથી, અથવા આ બે ગાથાઓ વર્તમાન સમયમાં બૃહત્સંગ્રહણીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળા લઘુસંગ્રહણી નામના પ્રકરણની છે, તે કારણથી પણ આ પ્રકરણની વૃત્તિના કર્તા શ્રી રૂપચંદ્ર મુનિએ આ દંડક પ્રકરણનું लघु संग्रहणी નામ રાખ્યું હોય એમ સંભવે છે. વૃત્તિની પહેલી ગાથા—

વિશેષાર્થઃ—

૨૪ દંડકપદમાં ઉતારવા-જાણવાયોગ્ય દ્વારો ૨૪થી પણ ઘણાં છે, તો પણ અહિં અતિ સંક્ષેપમાં કેવળ ૨૪ દ્વારોનો જ સંગ્રહ કર્યો છે, માટે મૂળ ગાથામાં કહ્યું છે કે इमा=આ (સંગ્રહણી) संखित्तयरी=અતિ સંક્ષિપ્ત છે, જેથી વૃત્તિકર્ત્તાએ આ પ્રકરણનુ નામ લઘુ* संग्रहणी રાખ્યુ છે.

૨૪ દ્વારો અને તેના પેટાભેદો.

૧ શરીર—— ૫
- ઔદારિક
- વક્રિય
- આહારક
- તજસ
- કામણ

૨ અવગાહના ૬
- ઔદારિક: જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ
- વૈક્રિય: જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ
- આહારાક: જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ

૩ સંઘયણ ૬
- વજ્રઋષભ નારાચ
- ઋષભ નારાચ
- નારાચ
- અર્ધ નારાચ
- કિલિકા
- છેવઠું

૪ સંજ્ઞા ૪—૬—૧૦ ૧૬
- આહાર
- ભય
- મૈથુન
- પરિગ્રહ
- ઓઘ
- લોક
- ક્રોધ
- માન
- માયા
- લોભ
- મોહ
- ધર્મ
- સુખ
- દુઃખ
- જુગુપ્સા
- શોક

प्रणम्य परया भक्त्या, जिनेन्द्रचरणाम्बुजम् ।
लघुसग्रहणीटीकां, करिष्येऽहं मुदा वराम् ॥ १ ॥

અર્થ —અત્યંત ભકિતવડે શ્રી જીનેન્દ્ર ભગવતના ચરણકમળને નમસ્કાર કરા હુ (રૂપચન્દ્રમુનિ) હર્ષ પૂર્વક આ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણની શ્રેષ્ઠ ટીકા કરીશ

*પરન્તુ આ પ્રકરણની સ્વોપજ્ઞ (શ્રી ગજસારમુનિ કૃત) અવચૂરિમા તો "આ ૨૪ દ્વારની બે ગાથાઓ લઘુસંગ્રહણી પ્રકરણમાથી લીધેલી એમ કહેલુ છે, તેથો લઘુસંગ્રહણી બીજો જ ગ્રન્થ છે અને તે ૩૦૦ લગભગ ગાથાવાળી બૃહત્સંગ્રહણી છે.

૫ સંસ્થાન ૬
- સમચતુરસ્ત્ર
- ન્યગ્રોધ પરિમંડળ
- સાદિ
- વામન
- કુબ્જ
- હુંડક

૬ કષાય. ૪
- ક્રોધ
- માન
- માયા
- લોભ

૭ લેશ્યા
- કૃષ્ણ
- નીલ
- કાપોત
- તેજો
- પદ્મ
- શુકલ

૮ ઇન્દ્રિયો ૫
- દ્રવ્ય ૧૦
  - અભ્યન્તર નિવૃત્તિ ૫: સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ:, શ્રોત્ર
  - બાહ્ય નિવૃત્તિ. ૫: રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર
- ભાવ ૧૦
  - લબ્ધિ ૫: સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર
  - ઉપયોગ ૫: સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ:, શ્રોત્ર

૯ સમુદ્‌ઘાત ૭
- વેદના
- કષાય
- મરણ
- વૈક્રિય
- તૈજસ્
- આહારક
- કેવલિ

૧૦ દૃષ્ટિ ૩
- મિથ્યા
- મિશ્ર
- સમ્યક્

૧૧ દર્શન ૪
- ચક્ષુ:
- અચક્ષુ:
- અવધિ
- કેવલ

૧૨ જ્ઞાન
- મતિ
- શ્રુત
- અવધિ
- મન પર્યાય
- કેવળ

૧૩ અજ્ઞાન ૩
- મતિ
- શ્રુત
- વિભંગ જ્ઞાન

૧૪ યોગ ૩
- મન ૪: સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય, અસત્ય અમૃ[ષા]
- વચન ૪: સત્ય, અસત્ય, સત્યાસત્ય, અસત્યઅમૃ[ષા]
- કાયા ૭: ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, ઔદારિક મિ[શ્ર], વૈક્રિયમિશ્ર, આહારકમિશ્ર, તૈજસકાર્મણ

- ૧૫ ઉપયોગ ૧૨
  - સાકાર ૮
    - મતિ જ્ઞાન
    - શ્રુત જ્ઞાન
    - અવધિ જ્ઞાન
    - મતિઅ જ્ઞાન
    - શ્રુતઅ જ્ઞાન
    - વિભંગજ્ઞાન
    - મન પર્યાય ,,
    - કેવળ જ્ઞાન
  - નિરાકાર ૪
    - ચક્ષુ દર્શન
    - અચક્ષુ દર્શન
    - અવધિ દર્શન
    - કેવળ દર્શન
- ૧૬ ઉપપાત
  - એક સમયમાં કેટલા ?
  - કેટલો વખત નહીં ?
- ૧૭ ચ્યવન
  - એક સમયમાં કેટલા ?
  - કેટલો વખતનહીં ?
- ૧૮ સ્થિતિ
  - જઘન્ય
  - ઉત્કૃષ્ટ
- ૧૯ પર્યાપ્તિ
  - આહાર
  - શરીર
  - ઈન્દ્રિય
  - શ્વાસોચ્છ્વાસ
  - ભાષા
  - મન
- ૨૦ કિમાહાર
  - ૧ ત્રણ દિશાનો
  - ૨ ચાર દિશાનો
  - ૩ પાંચ દિશાનો
  - ૪ છ દિશાનો
- ૨૧ સંજ્ઞા ૩
  - હેતુવાદોપદેશિકા
  - દીર્ઘ કાલિકી
  - દૃષ્ટિવાદોપદેસિકા
- ૨૨ ગતિ
  - કયા દંડકમાં જાય ?
- ૨૩ આગતિ
  - કયા દંડકમાંથી આવે ?
- ૨૪ વેદ ૩
  - પુરુષ
  - સ્ત્રી
  - નપુંસક
- ૨૫ અલ્પબહુત્વ (પ્રાસંગિક)

ઉપયોગી વ્યાખ્યાઓ.

૧. શરીર

શરીર, દેહ, કાયા, વિગેરે પર્યાય નામો છે. શરીરનો શબ્દાર્થ નાશવંત થાય છે. શીર્યતે યદ્, તદ્ શરીરમ્ શરીર પાંચ છે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, કર્મણ,

૧ ઔદારિક–ઉદાર તે ઔદારિક શરીર ઉદાર એટલે [1]વિશાળ,

[1] વિશાળ—દેવો અને નારકો શિવાય તમામ જીવોને હોય છે. તે શરીર-

ઉદારગુણ, ઉત્તમ, સ્થૂલ, ઉંચું.

૨ વૈક્રિય શરીર—વિક્રિયાવાળું તે વૈક્રીય. વિક્રિયા એટલે *જુદી જુદી ક્રિયાઓ, અથવા વિશિષ્ટ = ×અદ્ભૂત ક્રિયાઓ, આ શરીર ઔદારિક કરતાં કંઇક વધારે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાંથી રચાય છે. તેનું બંધારણ સ્વાભાવિક રીતે બંધાય છે; પરંતુ ઔદારિકની પેઠે તેમાં સાત ધાતુનો ક્રમ નથી હોતો.

તીર્થંકર ભગવતો, ચક્રવર્તિઓ, ગણધરો, કેવળી મહારાજાઓ, વાસુદેવો, બળ દેવો, પ્રતિવાસુદેવો, નારદો, રુદ્રો, વિગેરે મહા-પુરુષોને પણ હોવાનો વિશાળ ગુણ ધરાવે છે

ઉદારગુણ—મોક્ષ અને અનન્ત લબ્ધિઓ પણ આ શરીર મારફત જ મેળવી શકાય છે.

ઉત્તમ—બીજા ચાર શરીરો કરતા આ શરીર ઉત્તમ બાંધો, શરીરની સુંદરતા, અને કાન્તિ (તીર્થંકરોની અપેક્ષાએ) ધારણ કરી શકે છે

સ્થૂલ—આઠ ગ્રહણ યોગ્ય વર્ગણાઓમાની ઔદારિક શરીરપણે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વર્ગણામા પુદ્ગલ પરમાણુઓ થોડા હોય છે, પરંતુ તેનો પરિણામ સ્થૂલ હોય છે એવી સ્થૂલ વર્ગણાનુ બનેલુ હોવાથી સ્થૂલ

ઉંચુ-મોટું—બીજા શરીરોની સ્વાભાવિક ઉચાઈ કરતા ઔદારિક શરીરની ઉચાઈ સૌથી વધારે છે. એટલે કે દશહજાર યોજનથી પણ કંઇક અધિક ઉંચાઈ છે

* **જુદી જુદી ક્રિયાઓ**—નાનુ થઈ મોટુ થાય, મોટુ થઇ નાનુ થાય, એમ એક અનેક, ભૂચર, ખેચર, ભારે, હલકુ, દશ્ય, અદશ્ય, વિગેરે અનેક ફેરફારવાળુ થઈ શકે છે.

× **અદ્ભુત**—લાખ જોજનથી પણ કાંઇક અધિકતા સુધી મોટું થઇ શકે છે, તેમજ દેવોના સૌન્દર્યની અપેક્ષાએ અદ્ભૂત છે

આ શરીર દેવો તથા નારકીને **ભવપ્રત્યયિક** હોય છે, અને લબ્ધિ વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ મનુષ્યો અને બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાયને **લબ્ધિ-પ્રત્યયિક** હોય છે. લબ્ધિ પ્રત્યયિક બે પ્રકારનુ છે—તપશ્ચર્યાદિકથી મુનિઓને હોય, તે **ગુણપ્રત્યયિક**, અને વાયુકાય, ચક્રવર્તિ અને વાસુદેવ વિગેરેને તપશ્ચર્યાદિકવિનાજ કાર્યપ્રસગે બનાવી શકવાની શક્તિથી હોય, તે **લબ્ધિ પ્રત્યયિક** કહેવાય છે દિગમ્બરો આને પણ **ભવપ્રત્યયિક** કહે છે

૩ आहारक शरीर—*આમર્ષૌષધિ વિગેરે લબ્ધિવાળા +ચૌદ પૂર્વધર મુનિમહાત્માઓજ ખાસ કરીને આહારક વર્ગણાના પુદ્ગલોનું આહારણ-ગ્રહણ કરીને બનાવે છે, માટે-તેનું નામ આહારક શરીર કહેવાય છે આ શરીરની રચના કરવાનું પ્રયોજન એ હોય છે કે-તે પૂર્વધર પુરુષોને કોઇપણ જાતનો સંશય પડે, ત્યારે શરીર બનાવીને દૂર કે નજીક વિચરતા કેવળી ભગવંતો કે તીર્થંકર ભગવંતો પાસે મોકલવા, તથા તીર્થંકર ભગવંતોની સમવસરણાદિક ઋદ્ધિ જોવા, એક હાથ જેવડું [મૂઠી વાળેલા એક હાથનું], વૈક્રિય શરીર કરતાં અતિશય દેદિપ્યમાન શરીર બનાવી મોકલે છે. ત્યાંજ વંદનાદિક કરી પાછું આવી આત્મપ્રદેશો મૂળ ઔદારિક શરીરમાં દાખલ થતાં તુરતજ વેરાઇ જાય છે. આ શરીર વખતે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની જેમ મૂળ અને બનાવેલા બન્ને ય શરીરો વચ્ચે આત્મપ્રદેશોની લાંબી શ્રેણી થાય છે.

આ શરીરની વર્ગણાઓ વૈક્રિય શરીરની વર્ગણા કરતાં સૂક્ષ્મ અને તેજસ્વી હોય છે. આ શરીર આખા સંસારચક્રમાં ૪ વારજ કરી શકાય છે.

૪ तैजस् शरीर—તૈજસ વર્ગણાના પુદ્ગલોમાંથી આ શરીર રચાય છે. શરીરમાં અને જઠરમાં જે ગરમી જણાય છે, તે આ શરીરની છે તપશ્ચર્યા વિગેરેથી આ શરીરને એવું તૈયાર કરી શકાય છે કે-જેથી બીજાને ક્રોધથી શાપ આપી બાળી શકાય છે, અથવા અનુગ્રહ બુદ્ધિથી બીજા બળતા પદાર્થોને ઠંડક આપી બુજાવી પણ દઇ શકાય છે તે વખતે તેનું નામ તેજોલેશ્યાની લબ્ધિ અને શીતલેશ્યાની લબ્ધિ કહેવાય છે.

આ શરીર કાર્મણ શરીર સાથે અનાદિકાળનો સંબંધ ધરાવે છે, અને આહારક શરારની વર્ગણા કરતાં આ શરીરની

* આમર્ષૌષધિ એટલે = શરીરમા કે તેના કોઈ પણ અવયવમા એવી લબ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે કે, જેના સ્પર્શ માત્રથી જ સર્વે રોગો નાશ પામે છે

+ આ લબ્ધિઓ વિના તથા ચૌદ પૂર્વપણા વિના આહારક લબ્ધિ હોતી નથી.

વર્ગણામાં પરમાણુઓ વધારે હોય છે, છતાં પરિણામ તેના કરતાં સૂક્ષ્મ હોય છે.

૫ कार्मण शरीर—જીવ દરેક સમયે કાર્મણ વર્ગણાના પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આત્મા સાથે તેજ વખતે બાંધે છે. તેનું નામ કર્મબંધ કહેવાય છે. આવી રીતે તૈજસ વર્ગણા કરતાં અત્યન્ત સૂક્ષ્મ કાર્મણ વર્ગણાના આત્મા વડે ગ્રહણ કરાતા પુદ્ગલોના એક જાતના સમૂહની એક જાતની આઠેય કર્મપણે વ્હેંચણી થઇ એવી ગોઠવણ થાય છે, કે જેને *કાર્મણ શરીર કહેવાય છે.

૨ અવગાહના.

અવગાહના એટલે લંબાઈ, ઉંચાઇ. તે ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) અને જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) એમ બે પ્રકાર છે. તે મૂળ શરીરની અને ઉત્તર શરીરોની પણ હોય છે.

૩ સંઘયણ.

સંઘયણ = હાડકાનો બાંધો. संघयणमट्ठिनिचओ. તે છ હોય છે. ૧ વજ્ર ઋષભ નારાચ, ૨ ઋષભનારાચ, ૩ નારાચ, ૪ અર્ધ નારાચ, ૫ કિલિકા, ૬ સેવાર્ત = છેવટ્ઠું.

૧ વજ્રઋષભ નારાચ—વજ્ર = ખીલો, રૂષભ = પાટો. નારાચ= બન્નેય બાજુ મર્કટબંધ = એટલે વાંદરીને તેનું માંકડું (બચ્ચું વાદરૂં) બરાબર વળગી રહે છે. તેના જેવો બાંધો, તે મર્કટબંધ. એટલે કે–મર્કટબંધ ઉપર પાટો વીંટી, તેના ઉપર આરપાર ખીલો

* આ શરીર આત્મા સાથે અનાદિકાળથી જોડાયેલુ છે ભવ્ય ને મોક્ષમાં જતા સુધી અને અભવ્ય ને અનંતકાળ પર્યંત સાથે રહે છે. આ શરીર જ્યાં સુધી હોય, ત્યાંથી કર્મબધ થાય અને ઉપરના ચારેય શરીરો ધારણ કરવા પડે છે આ શરીર ક્યાય રોકાતુ નથી. એટલે કે તે પ્રતિ-ઘાત રહિત છે. તેમજ કોઇને રોકતું પણ નથી આ શરીરે સીધી રીતે ધર્મ–અધર્મ–કર્મબધ–કર્મનિર્જરા, સુખ, દુ ખ, હિંસા વિગેરે કાંઈ કરી શકતુ નથી પરભવમાં જીવની સાથે તૈજસ્ કાર્મણ એ બે શરીરો સાથેજ હોય છે અને ઉત્પન્ન થતાંની સાથેજ એ બે શરીરોની મદદથી પ્રથમ સમયે જીવ આહાર ગ્રહણ કરે છે.

મારીએ, અને જેવી મજબુતી થાય, તેના જેવો મજબૂત હાડકાનો બાંધો-તે વજ્ર ઋષભનારાચ સંઘયણ.

૨ ઋષભનારાચ—[વજ્ર=ખીલી વિના] મર્કટ બંધ ઉપર પાટો હોય એવી મજબુતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૩ नाराच—માત્ર મર્કટબંધની મજબૂતી જેવી મજબૂતી-વાળો હાડકાનો બાંધો

૪ अर्ध नाराच—અરધા મર્કટબંધ જેવી મજબૂતીવાળો હાડકાનો બાંધો.

૫ कीलिका—મર્કટબંધ વગરના બે સાંધા ઉપર આરપાર ખીલો ઘાલેલો હોય, તેના જેવી મજબૂતી જેવો મજબૂત બાંધો.

૬ छेवट्ठ અથવા सेवार्त्त—સંધિસ્થાને સામસામા આવેલા બે છેડા ખાડણીમાં રાખેલા મુશળની પેઠે એક છેડાની ખોભણમાં બીજા છેડાનો બૂઠો ભાગ સ્હેજ ઉતરીને-*સ્પર્શીને રહેલ હોય છે, માટે छेवट्ठ (અસ્થિના બે છેડા વડે સ્પર્શેલ) સંઘયણ કહેવાય છે. અથવા જે સાંધા તેલાદિકના મર્દન રૂપી સેવાથી आर्त्त એટલે પીડાયા છતાંજ (એટલે મર્દનાદિકથીજ) દૃઢ રહે છે, તેથી सेवार्त्त કહેવાય છે. તથા छेदवर्ति અથવા छेदवृत्त (છેદ એટલે અસ્તિના પર્યન્ત ભાગ, તે વડે वृत्त=વર્તનારૂં તે) એવાં પણ નામ છે.

૪ સંજ્ઞા ૪-૬-૧૦-૧૬

संज्ञानम् જીવની ચેતના જેથી જાણી શકાય, તે सञ्ज्ञा-ચેતના. તે બે પ્રકારની છે. મતિજ્ઞાન આદિ ૮ જ્ઞાન, તે ज्ञानसञ्ज्ञा, અને મોહનીય આદિ કર્મના ઉદયથી અથવા ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ, તે अनुभवसंज्ञा[1] ૪-૬-૧૦ અને ૧૬ પ્રકારની છે, તે આ પ્રમાણે—

---

* એ પ્રમાણે ખાડણીમા મુશળવત્ સ્પર્શીને રહેલ હોવાથી જ હાડને તાણતાં અથવા પડી જતા ખોભણમાથી નિકળી આવેલા હાડને "હાડકુ ઉતરી ગયુ" એમ કહેવામા આવે છે

૧ સિદ્ધાન્તોમા અનુભવસજ્ઞા માટે सञ्ज्ञा એટલે अभिलाप અર્થ કર્યો છે

સંજ્ઞાઓ	કયા કર્મના ઉદયથી ?
૧ आहार—ખાવાની ઇચ્છા	અશાતાવેદનીયના ઉદયથી
૨ भय—બીક	ભય મોહનીયના ઉદયથી
૩ मैथुन—વિષય સેવનની ઇચ્છા	વેદ મોહનીયના ઉદયથી
૪ परिग्रह—સંગ્રહની ઇચ્છા	લોભ મોહનીયના ઉદયથી
[૧]૫ ओघसंज्ञा— ૧ પૂર્વ [૨]સંસ્કાર[૩] ૨ ઓઘમ-મુંગું ૩ સામાન્ય શબ્દ-અર્થનું ભાન ૪ ([૪]દર્શનોપયોગ)	મતિ જ્ઞાનાવરણીયના તથા દર્શનાવરણીયના ક્ષયોપશમથા
૬ लोकसंज्ञा—૧ લોક વ્યવહારને[૫] અનુસરવાની વૃત્તિ ૨ શબ્દ-અર્થનું વિશેષજ્ઞાન ૩ (જ્ઞાનોપયોગ)	”
૭-૮-૯-૧૦—क्रोध, मान, माया, लोभ.	કષાયમો હનીયના ઉદયથી
૧૧ मोह—મમત્વ	મોહનીયના ઉદયથી
૧૨ धर्म—ધર્મ કરવાની વૃત્તિ	મોહનીયના ક્ષયાદિથી
૧૩ सुख—સુખની—આનંદની લાગણી	રતિ મોહનીયના ઉદયથી
૧૪ दुःख—દુ ખની લાગણી	અરતિમોહનીયના ઉદયથી
૧૫ जुगुप्सा—કંટાળાની લાગણી	જુગુપ્સા મોહનીયના ઉદયથી
૧૬ शोक—દિલગીરીની લાગણી	શોકમોહનીયના ઉદયથી

૧ પ્રવચનસારોદ્ધાર વૃત્તિ વિગેરેમા.

૨ શ્રી આચારાગસૂત્રની વૃત્તિ પ્રમાણે.

૩ વેલડીઓ સપાટ જમીન છોડી ભીંત, વૃક્ષ અથવા વંડી ઇત્યાદિ ઉપર ચઢે છે, તે (અથવા બાલકો જન્મતા જ સ્તનપાન કરે છે) ઇત્યાદિ **ओघसंज्ञा** છે

૪ ઠાણાંગજીની વૃત્તિમા.

૫ કૂતરા યક્ષ છે, કૂતરા યમને દેખે છે, બ્રાહ્મણો દેવ છે, કાગડા ઋષિ અથવા પૂર્વજ છે, મયુરીને મોરની પાંખના વાયુથી અથવા મોરનાં આંસુ ચાટવાથી ગર્ભ રહે છે, કર્ણ કાનમાંથી થયો, અગસ્તિ ઋષિ સમુદ્ર પી ગયા. ઇત્યાદિ અનેક લૌકિક કલ્પનાઓ તે **लोक संज्ञा.**

જીવ જે સંજ્ઞિ અથવા અસંજ્ઞિ કહેવાય છે, તે આ અનુભવ-સંજ્ઞાઓથી નહિં પણ આગળ કહેવાતી દીર્ઘકાલિકી આદિ સંજ્ઞાઓથી છે.

તથા આ સંજ્ઞાઓમાંથી દેવને મુખ્યત્વે પરિગ્રહસંજ્ઞા અને લોભસંજ્ઞા છે, નારકને ભયસંજ્ઞા તથા ક્રોધસંજ્ઞા છે, તિર્યંચોને આહાર તથા માયા સંજ્ઞા અને મનુષ્યોને મુખ્યત્વે મૈથુનસંજ્ઞા અને માનસંજ્ઞા છે.

૫. સંસ્થાન ૬

સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહેલા પ્રમાણ યુક્ત અથવા પ્રમાણ રહિત થયેલો શરીરના જે આકાર તે સંસ્થાન, તે ૬ પ્રકારનાં છે, તે આ પ્રમાણે—

૧ समचतुरस्र संस्थान—શરીરના સર્વ[1] અવયવો સામુદ્રિક શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રમાણ[2] સર હોય, તે સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય. ગર્ભજ મનુષ્યને અંગે વિચારીએ તો પર્યંકાસને (પદ્માસન વાળી) બેઠેલા મનુષ્યના ડાબા ઢીંચણથી જમણો ખભો,

---

૧ એમાની ન્યૂનાધિકતા માટે જુઓ ગાથા ૧૨ મી

૨ પુરુષ પોતાના અંગુલથી ૧૦૮ અંગુલ ઉંચો હોય, તેમા પણ ગુલ્ફ (એડી ઉપરનો ઢેકાનો ભાગ) ૪ અંગુલ, જંઘા (એડીથી ઉપરનો અને ગુડાથી નીચેનો દીર્ઘ ભાગ) ૨૪ અંગુલ, જાનુ (ગુડાનો ઢેકો) ૪ અંગુલ, સાથલ ૨૪ અંગુલ, બસ્તિ (કુલાનો ભાગ) ૧૨ અંગુલ, ઉદર ૧૨ અંગુલ, છાતી ૧૨ અંગુલ, ગ્રીવા (કંઠ–ડોક) ૪ અંગુલ અને મુખ ૧૨ અંગુલ, એ રીતે ૧૦૮ અંગુલની ઊંચાઈ ગણવી તથા પગતલિયુ અંગુઠા સહિત ૧૪ અંગુલ દીર્ઘ, અને ૬ અંગુલ વિસ્તૃત, કેડની લંબાઈ ૧૮ અંગુલ, છાતીનો વિસ્તાર ૨૪ અંગુલ, અંગુલિસહ હાથની લંબાઈ ૪૬ અંગુલ, મસ્તકની લંબાઈ ૩૨ અંગુલ, જંઘાનો પરિધિ ૧૮ અંગુલ, જાનુનો પરિધિ ૨૧ અંગુલ, સાથળનો પરિધિ ૩૨ અંગુલ, નાભિ નીચેનો પરિધિ ૪૬ અંગુલ, છાતી અને પીઠ બે મળીને પરિધિ ૫૬ અંગુલ તથા ગ્રીવાનો પરિધિ ૨૪ અંગુલ ઈત્યાદિ રીતે અંગોપાંગના બીજા પણ નાના નાના પ્રમાણ અનેક છે

જમણા ઢીંચણથી ડાબો ખભો, ડાબા ઢીંચણથી જમણો ઢીંચણ, અને પર્યંકાસનના મધ્ય ભાગથી નાસિકાનો અગ્ર ભાગ, એ ચારે ય માપમાં સરખાં હોય તો [सम=સરખાં ચતુઃ=(બે ખભા બે ઢીંચણ રૂપ) ૪-ચાર, अस्त्र=બાજુ અથવા ખુણાવાળું] સમચતુરસ્ર સંસ્થાન કહેવાય

૨ न्यग्रोध परिमण्डल--(न्यग्रोध એટલે વડવૃક્ષની પેઠે परिमण्डल એટલે ચારે તરફ ઉપરથી મંડલાકાર અર્થાત્) નાભિથી ઉપરના અવયવો પ્રમાણયુક્ત હોય અને નાભિથી નીચેના અવયવો (વડના થડની પેઠે) પ્રમાણ રહિત હોય, તે ન્યગ્રોધ સંસ્થાન કહેવાય.

૩ सादि--પગના તળિયા ઉપરથી નાભિ સુધીનો=आदि એટલે શરીરનો પહેલો અર્ધભાગ પ્રમાણયુક્ત હોય અને ઉપરનો અર્ધ ભાગ પ્રમાણ રહિત હોય, તે सादि સંસ્થાન. આ સંસ્થાનને કેટલાક ગ્રન્થકારો साची (=શાલ્મલીવૃક્ષના આકારવાળું) પણ કહે છે.

૪ वामन—મસ્તક-ગ્રીવા-હાથ અને પગ એ ૪ અવયવ પ્રમાણયુક્ત હોય, અને શેષ (પીઠ, ઉદર અને છાતી) અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય, તે વામન સંસ્થાન.

૫ कुब्ज--વામનથી વિપરીત (એટલે મસ્તક આદિ ૪ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય, અને પીઠ વિગેરે શેષ અવયવો પ્રમાણયુક્ત) હોય, તે કુબ્જ સંસ્થાન

હુંડક—પ્રાય સર્વ અવયવો પ્રમાણ રહિત હોય તે હુંડક સંસ્થાન

૬ કષાય ૪

કષાય એટલે મલિનતા કર્મબંધનું મુખ્ય કારણ કષાયરૂપી આત્માની વૈભાવિક મલિનતા છે. અને કર્મો સંસારનું કારણ છે. તેથી, -कषનો એટલે કર્મનો કે સંસારનો, आय એટલે લાભ અપાવનાર, તે કષાય તે ક્રોધ-માન માયા-લોભ એ ૪ પ્રકારના પ્રસિદ્ધ છે.

૭ લેશ્યા ૬

કેટલાક માણસો કેટલીકવાર ઘણા ક્રોધી હોય છે, કોઈક કપટી હોય છે, કોઈક લોભ કરે છે. કોઈક અભિમાન કરે છે. વિગેરે લાગણીઓ અમુક અમુક નિમિત્તોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું નામ

તો કષાય કહેવાય છે છતાં પ્રાણી માત્રના સ્વભાવનું જન્મથી એક જાતનું બંધારણ બંધાયેલું હોય છે. એટલે કે પ્રસંગ આવતાં પ્રાણીઓ કષાયો કરે છે, પરંતુ જન્મથીજ અમુક જાતનો સ્વભાવ હોય જ છે. જેમકે–કોઇ પ્રાણી શાંત–ઠંડો, ઉગ્ર–આકરો, ઘાતકી–ક્રૂર, દયાળુ, ધીમો , ઉતાવળો હોય છે. સ્વભાવના બંધારણને લેશ્યા કહે છે

કર્મ ગ્રન્થના અભિપ્રાયથી આઠ કર્મો અને તેના પેટા ભેદો પાડયા છે. તેમાં લેશ્યાના કર્મો અને તેના વિપાકો બતાવ્યા નથી, તો લેશ્યા એ શો પદાર્થ છે ? એ પુદ્ગલની અસર છે ? કે જીવાત્માની અસર છે ? એ ખાસ શંકા થાય તેમ છે.

ત્યારે, લેશ્યા એ [1]લૌકિક વ્યવહાર ઉપરથી કરવામાં આવેલું લાગણીઓનું પૃથક્કરણ છે. અને કષાયો, એ કર્મગ્રન્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવેલું પૃથક્કકરણ છે. એટલે કે લેશ્યા એ એક જાતના કષાયો જ છે કષાયોમાં તેનો સમાવેશ છે. અને કષાયો પણ એક જાતની લેશ્યાઓ છે. એટલે કે–કષાયોના કર્મપુદ્ગલોમાં ભળેલા કાળા વિગેરે રંગના જે કર્મપુદ્ગલો, તે દ્રવ્ય લેશ્યા છે, અને તે દ્રવ્યલેશ્યાથી ઉત્પન્ન થતા પ્રાણીઓના સ્વભાવો, તે ભાવ લેશ્યા છે.

લેશ્યાઓના નામ.	વર્ણ	દ્રવ્યલેશ્યાના-ગંધ.	રસ	સ્પર્શ	ભાવલેશ્યાની લાગણી
કૃષ્ણ,	અતિકાળો	અતિ દુર્ગંધી	અતિ કડવો	અતિ કઠોર	અતિક્રૂર
નીલ,	ઓછોકાળો	ઓછોદુર્ગંધી	ઓછોકડવો	ઓછોકઠોર	કાંઇક ઓછો ક્રૂર
કાપોત,	ભૂરો	અલ્પદુર્ગંધી	અલ્પકડવો	અલ્પકઠોર	સ્હેજક્રૂર

૧ જૈન શાસ્ત્રમા આવી રીતે ઘણા પૃથક્કરણો જોવામા આવે છે જેમ કે–સંજ્ઞાઓ, એ એક જાતના મતિજ્ઞાનના જ પ્રકારો. છે; પરંતુ મતિ–શ્રુત વિગેરે જ્ઞાન અને લાગણીઓ વિષેના શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસરના જ્ઞાનના અભાવવાળા અભ્યાસીને પ્રાણીઓમા જણાતી એ ચેતના શક્તિઓ એ વિષે કેવી રીતે સમજાવી શકાય ? ત્યારે ૪ ચાર–દશ–અને ૧૬ સંજ્ઞાઓના ભેદથી એ વાત સમજાવેલી છે અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી જાણકારને કર્મગ્રન્થમાના સિદ્ધાંતોથી સમજતા એ બધુ આવીજ જાય છે

તેજો,	લાલ	કાંઇક સુગંધી	કાંઇકમીઠો	કાંઈક સુંવાળો	કાંઇક શાંત
પદ્મ,	ખુલતો પીળો	સુગંધી	મીઠો	સુંવાળો	શાંત
શુક્લ,	અતિ સફેદ	અતિ સુગંધી	અતિ-મીઠો	અતિ સું-વાળો	અતિ શાંત

એટલે કે-ત્રણ અશુભ અને ત્રણ શુભ લેશ્યાઓ હોય છે. ચૌદમા અયોગી ગુણ સ્થાનક શિવાયના બીજા કોઈ પણ ગુણસ્થાનકે વર્તનાર મનુષ્યોને તથા પાંચમા ગુણસ્થાનક સુધીના તિર્યંચોને ઉપરની સંભવતી કોઇને કોઈ લેશ્યા અન્ત મૂર્હુતેં અંતર્મૂહૂર્તે ફરતી હોયજ છે. તેમ જ દેવતા નારકીનીલેશ્યા પાછલા ભવમાં અગાઉ અને આગામિ ભવમાં અન્ત મૂહૂર્ત સુધી સાથે હોય છે.

લેશ્યાની લાગણીઓ સમજવાને [1]જાંબૂ ખાવાની ઇચ્છાવાળા છ ભૂખ્યા માણસો અને છ [2]ધાડ પાડનારાઓના દૃષ્ટાંત બહુ ઉપયોગી છે.

૮ ઇન્દ્રિયો ૫.

કોઈપણ પ્રાણીમાં રહેલા આત્માની ચૈતન્ય શક્તિ છદ્મસ્થ જીવો ઇન્દ્રિયો દ્વારા જ જાણી શકે છે. માટે ઇન્દ્રિયો એ આત્મા ઓળખવાની નિશાની છે. તે ઉપરથી ઇન્દ્રિય શબ્દનો-ઇન્દ્ર એટલે આત્મા, અને તેને ઇય પ્રત્યય-તેના (ચિહ્ન) અર્થમાં લાગીને ઇન્દ્રિય શબ્દ બનેલો છે, તેથી ઇન્દ્રિય એટલે આત્માનું ચિહ્ન. એવો શબ્દાર્થ થાય છે.

૧ દરેક જીવતા શરીરમાં-ઠંડો ઉનો વિગેરે ૮ પ્રકારના સ્પર્શો

૧. જાંબૂ ખાનારાના છ અભિપ્રાયો.

૧ ઝાડને મૂળથી ઉખેડી નાખીએ
૨ ના, મોટી મોટી ડાળીઓ તોડીએ
૩ ના, નાની ડાળીઓ તોડીએ
૪ ના, જાબુના લુમખા નીચે પાડીએ
૫ ના, માત્ર ફળોજ નીચે પાડીએ
૬ ના, માત્ર નીચે પડેલાજ ખાઇએ

૨. ધાડપાડનારાના છ અભિપ્રાયો.

૧ માણસો અને ઢોરો બધાને કાપી નાખો
૨ ના, માત્ર માણસોનેજ કાપો.
૩ ના, સ્ત્રીઓને તો નજ મારવો.
૪ ના, શસ્ત્રધારીશિવાય બધા પુરૂષોને પણ [નહી
૫ સ્હામે થનારાજ શસ્ત્રધારીઓને મારવા.
૬ ના, કોઇને માર્યા વિના માત્ર ધનમાલ લુંટીને ચાલ્યા જવું.

ઓળખવાને સ્પર્શેન્દ્રિય તો હોય છે. શરીરમાં એ ઇન્દ્રિય અંદર અને બહાર બધે ય સૂક્ષ્મ આકારથી ફરી વળેલ હોય છે. શરીર ઉપરની ચામડી વિગેરેમાં તે ફેલાયેલ છે એટલે તેનો બાહ્ય આકાર કોઈપણ જાતનો જણાતો નથી, તો પણ વ્યવહારથી બાહ્ય ચામડીને લોકમાં સ્પર્શનેન્દ્રિય કહે છે. શરીરની અંદરનો કે બહારનો કોઈપણ ભાગ એ ઇન્દ્રિય વિના ખાલી નથી. એટલે કે-શરીરના અંદરના જઠર, હૃદય વિગેરે કોઈપણ અવયવ ઉપર ઉનું પાણી રેડીએ, તો તેને ઉષ્ણુતા જણાયા વિના નહીં રહે

૨ એકેન્દ્રિય શિવાયના જીવોને મધુર, તીખો, કડવો વિગેરે રસો ચાખવાને રસનેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે પ્રાણીઓના મોઢામાં જણાતી જીભ રસનેન્દ્રિય કહેવાય છે.

૩ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય શિવાયના જીવોને સુગન્ધ, દુર્ગંધ સુંઘવાને ઘ્રાણેન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે નાકને ઘ્રાણેન્દ્રિય કહેવામા આવે છે

૪ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, અને તેઇન્દ્રિય શિવાયના પ્રાણીઓને શ્વેત, રક્ત, પીત, વિગેરે વર્ણો-રંગો જોવાને ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ હોય છે. સામાન્ય રીતે આંખને ચક્ષુરિન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

૫ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય અને ચઉરિન્દ્રિય શિવાયના પ્રાણીઓને શબ્દો-ધ્વનિ સાંભળવાને શ્રોત્રેન્દ્રિય વધારે હોય છે. સામાન્ય રીને કાનને શ્રોત્રેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે.

ઇન્દ્રિયોનો ઉપયોગ.

આપણને એમ લાગે છે કે-આપણા આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી આપણને દેખાડે છે, સંભળાવે છે, સુંઘાડે છે, ચખાડે છે, અને સ્પર્શનો અનુભવ કરાવે છે. પરંતુ કેવળ એમ થતું નથી

દાખલા તરીકે—એ આંવળા સરખની [illegible] ટેબલ ઉપર ધોળી ચળકતી જુદી જુદી જાતની બે કણીઓ મૂકીશું, તો કોઈ કહેશે કે-" આ ગળી છે " અને બીજો કહેશે કે-" આ [illegible] છે." કેમકે પહેલી કણી સાકરની હતી. અને બીજી કણી ફટકડીની હતી. તો એ ગળપણ અને [illegible] નક્કી કરે કોણ? ત્યારે તમે કહેશો જ, કે-જીભ.

પરંતુ કેવળ એમ નથી. જીભને બદલે જો એ કણી નાકમાં મૂકી હોત તો "આ ગળી છે" એમ તો તે ન જ કહી શકત. એટલે જીભ જો કે ગંધની પરીક્ષા કરી શકતી નથી. પણ સ્વાદ ઓળખવામાં તો ઉપયોગી છે જ. તેના વિના સ્વાદ જણાય જ નહી. પણ જીભ કાંઈ એકલી એ કામ આપી શકતી નથી.

જીભની અંદર અસ્ત્રાની ધાર જેવો સૂક્ષ્મ જ્ઞાનતન્તુનો આકાર છે. તેની સાથે જીભ ઉપર મૂકાયેલી સાકરનો સંબંધ થાય છે. તે જ વખતે ગળ્યો રસ જાણવાની આત્મામાં રહેલી જ્ઞાન શક્તિ જાગ્રત થઇને તરત તેને જાણી લઇને બીજી જ્ઞાન શક્તિને લીધે મનમાં નિશ્ચય થાય છે કે "આ ગળ્યો રસ છે."

દ્રવ્ય અને ભાવ ઈન્દ્રિયો.

હવે આમાં-મુખ્ય બે કામ થયા. શરીરનું અને આત્માનું. જીભ અને તેની અંદરનો સૂક્ષ્મ આકારનો અવયવ એ બન્નેય શરીરના તત્ત્વોમાંથી બનેલ છે. અને તેને લીધે આત્માનો જે જ્ઞાનગુણ જાગી ઉઠે છે, એ આત્માનું જ્ઞાન તત્ત્વ છે. ગળ્યો રસ જાણવાને જ્ઞાનશક્તિ તો આત્માંમાં હોય છે. પરંતુ તે નિમિત્ત મળતાં જાગી ઉઠે છે, અને પછી બરાબર વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણી લઈ, મનથી નક્કી કરે છે, તે પણ એક જાતના જ્ઞાનગુણની જાગ્રતી છે.

આમાં જીભ અને તેની અંદરનો અવયવ એ નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય કહેવાય છે. તેમાં પોતાનો જ વિષય જાણવાની જે અમૂક શક્તિ છે, તેને ઉપકરણ દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય કહે છે. હવે નિવૃત્તિ દ્રવ્ય ઈન્દ્રિયમાં જીભનો બાહ્ય અવયવ બાહ્ય નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને અંદરનો અવયવ-અભ્યન્તર નિવૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય કહેવાય છે. તેનું નામ નિવૃત્તિ એટલા માટે છે કે-તે અવયવ રૂપે ઉત્પન્ન થયેલ છે. અને કામમાં આવતી વિષય જાણવાની શક્તિને ઉપકરણ એટલા માટે કહેવાય છે કે-તે શક્તિથી એ બાહ્ય અને અભ્યન્તર અવયવો પણ વસ્તુ જાણવા સમર્થ થઈ શકે છે.

હવે આત્મામાં રહેલી જ્ઞાન શક્તિ અને તેની જાગ્રતીને ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. તે જીવ્હેન્દ્રિયમતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો

ક્ષયોપશમ કહેવાય છે. અને તે એક જાતની શક્તિ રૂપે હોવાથી તેનું નામ લબ્ધિ ભાવેન્દ્રિય કહેવાય છે. લબ્ધિ એટલે શક્તિ

શક્તિ આત્મામાં હોવા છતાં જ્યાંસુધી તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રસંગ નથી મળતો ત્યાંસુધી એ શક્તિ એમને એમ પડી રહે છે, પરંતુ જીભ ઉપર સાકરની કણી મૂકતાની સાથે જ એ શક્તિ જાગી ઉઠે છે. તે જાગી ઉઠવાનું નામ ઉપયોગ ભાવેન્દ્રિય છે.

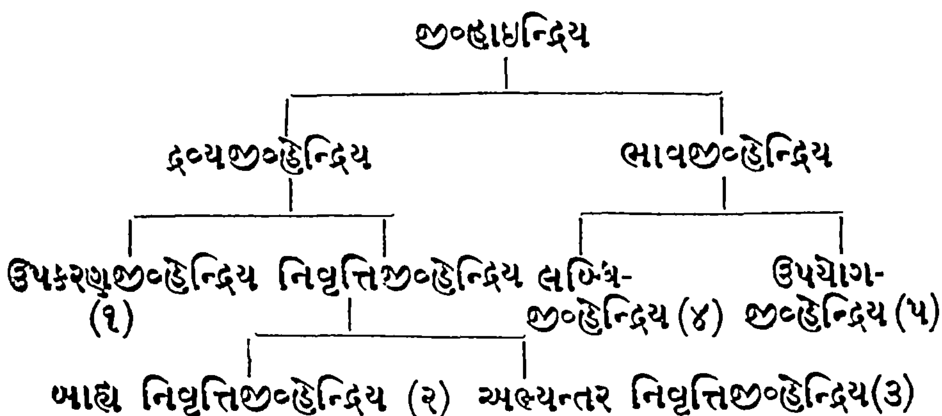
આ રીતે કોઈપણ ઇન્દ્રિયનો ૨૩ માંના પોતપોતાના વિષય સાથે બાહ્ય આકાર મારફત અંદરના આકાર સાથે સંબંધ થાય છે, અને પોતાની શક્તિથી પોતાના વિષય પુરતો જ જાણવાનો પ્રયત્ન દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય કરે છે કે તુરત તેની અસર આત્મામાં રહેલા ક્ષયોપશમ ઉપર થાય છે, અને તે જાગ્રત્ થઈ "આ ગળ્યું છે." એમ જાણીને-નિશ્ચય કરે છે કે-"મેં ગળ્યો રસ ચાખ્યો-" તથા આ છેલ્લો નિર્ણય શબ્દમાં ગોઠવવો, તે શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ સમજવો. પરંતુ શબ્દમાં ગોઠવાય નહીં છતાં નિશ્ચય થાય, ત્યાં સુધી જીહ્વેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતો જીહ્વેન્દ્રિયમતિ-જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ક્ષયોપશમનો ઉપયોગ સમજવો

આ પ્રમાણે-દરેક ઇન્દ્રિયો માટે સમજી લેવું. માત્ર દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયોના બાહ્ય આકારો પ્રાણીઓમાં જુદા જુદા જોવામાં આવે છે જેમ કે-હાથીની સુંઢ એ તેનું લાંબુ નાક છે. ત્યારે માણસોને જુદી જાતનું છે. અને પશુઓ તથા પક્ષીઓને તેથી જુદી જ જાતનું હોય છે. એમ જ જીભવિષે-સર્પને જીભમાં ચીરો છે. આંખો વિષે પણ-કોઈની ગોળ હોય છે, અને કોઇની લંબગોળ હોય છે.

સ્પર્શનેન્દ્રિયને બાહ્યનિવૃત્તિ આકાર જુદો નથી. કેમકે શરીર અને ઈન્દ્રિય જુદાજુદા છે. અને ચામડી શરીરમાં ગણાય છે. બાહ્ય આકારો જુદા છતાં અભ્યન્તર નિવૃત્તિ ઇન્દ્રિયમાં નીચે પ્રમાણે સૌ પ્રાણીઓને એકસરખા આકારો હોય છે

૧ સ્પર્શનેન્દ્રિયનો અભ્યન્તર આકાર જુદા જુદા આકારે છે.
૨ રસનેન્દ્રિયનો—ક્ષુરપ્ર (અસ્રો અથવા ખરપી) જેવો
૩ ઘ્રાણેન્દ્રિયનો—પડઘમ (વાદ્ય) જેવો
૪ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો—ચન્દ્રના આકાર (કીકીમાં છે) જેવો
૫ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો—કદમ્બના પુષ્પના જેવો આકાર છે.

આ રીતે દરેક ઇન્દ્રિયોમાં સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૪ ભેદ અને બીજીના પાંચ ભેદ ગણતાં ૨૪ ભેદો કુલ થશે. જેમકે:—

૯ સમુદ્દ્ઘાત ૭

જીવ સમુદ્દ્ઘાત અને અજીવ સમુદ્દ્ઘાત એમ ૨ પ્રકારના સમુદ્દ્ઘાત છે. આગળ કહેવાતા કેવલિ સમુદ્દ્ઘાતની રીત પ્રમાણે કોઇક અનંત પરમાણુઓનો બનેલો અનન્ત પ્રદેશી સ્કંધ તથાવિધ વિશ્રસા પરિણામ વડે (સ્વાભાવિક રીતે) ચાર સમયમાં સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઇ પુનઃ બીજા ચાર સમયમાં અનુક્રમે સંહરાઈ મૂળ અવસ્થાવાળો એટલે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણનો થાય છે, તે અહિં અજીવ સમુદ્દ્ઘાત ગણાય. એ સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થવાની યોગ્યતાવાળા અથવા વ્યાપ્ત થયેલા પુદ્ગલસ્કંધો અનન્ત છે. અને તે સર્વે અચિત્ત-મહાસ્કંધના નામથી ઓળખાય છે.

---

૧ બાહ્યનિવૃત્તિ જીંહ્વેન્દ્રિય=બહાર દેખાતી જીભ.

૨ અભ્યન્તરનિવૃત્તિ જીંહ્વેન્દ્રિય=જીભમા રહેલો અસ્રા જેવો આકાર.

૩ ઉપકરણ જીંહ્વેન્દ્રિય=બહારના તથા અંદરના આકારમા રહેલી તલવારની ધારમા કાપવાની શક્તિની જેમ વિષય પકડવાની શક્તિ.

૪ લબ્ધિભાવજીંહ્વેન્દ્રિય=જીંહ્વેન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ અનુસર જીંહ્વેન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનશક્તિ.

૫ ઉપયોગભાવ જીંહ્વેન્દ્રિય=જીંહ્વેન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનાવરણીયક કર્મોના ક્ષયોપશમ રૂપ જીંહ્વેન્દ્રિય મતિ જ્ઞાનનો વ્યાપાર.

समुद्धात=બળાત્કારે આત્મ પ્રદેશો એકાએક બહાર નીકળી પડી, વધારે પડતા જુના કર્મોની ઉદીરણા કરી, ભોગવી નાશ કરવાનો પ્રયત્ન. सम्=એકી સાથે, उत्=જોરથી પ્રબળતાથી घात= નાશ કર્મોનો નાશ, જે પ્રયત્નમાં થાય, તે સમુદ્દ્ઘાત.

૭ સમુદ્દ્ઘાતો

૧ वेदना समुद्घात—(અશાતા વેદનીયની) વેદનાવડે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા, જે પ્રસંગે પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી ઉદર વગેરેના પોલાણ ભાગ પૂરી, તથા ખભા વગેરેના આંતરાપૂરી, શરીરની ઉંચાઈ અને જાડાઈ જેટલો એકસરખો દંડાકારે થાય છે, અને તે વખતે પ્રબલ ઉદીરણા કરણવડે અશાતા વેદનીયકર્મના ઘણા કર્મપ્રદેશો ઉદયાવલિકામાં નાંખી ઉદયમાં આણી વિનાશ પમાડે છે, તે પ્રસંગ

૨ कषाय समुद्घात—કષાયવડે વ્યાકુળ થયેલો આત્મા (વેદના સમુ૦માં કહ્યા પ્રમાણે) જે વખતે દંડાકારે થઇ, પ્રબલ ઉદીરણાવડે કષાય મોહનીય કર્મના ઘણા કર્મપુદ્ગલો ઉદયાવલિકામાં નાંખી ઉદયમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે, અને ઘણા નવા કર્મપ્રદેશો બાંધે પણ છે, તે પ્રસંગ

૩ मरण समुद्घात—મરણાન્તવખતે વ્યાકુલ થયેલો આત્મા મરણથી અન્તર્મુહૂર્ત્ત પહેલાં પોતાના કેટલાક આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢી, જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે સ્થાન સુધી, સ્વદેહ પ્રમાણ જાડા દંડના આકારે, જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય યોજન સુધી લંબાવી, અન્તર્મુ૦ સુધી તેવી જ અવસ્થાએ રહી (કોઇ જીવ ફરીથી મૂળ શરીરમાં દાખલ થઇ પુન એ રીતે જ દીર્ઘ દંડાકાર થઇ અવશ્ય) મરણ પામે છે, તે પ્રસંગ. એ દંડઅવસ્થામાં આયુષ્ય કર્મના ઘણા પુદ્ગલોને પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદયાવલિકામા દાખલ કરી ઉદયમાં લાવી વિનાશ પમાડે છે. અહિ નવીન કર્મગ્રહણ નથી.

૪ वैक्रिय समुद्घात—વૈક્રિય લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ

અને સ્વશરીર પ્રમાણ જાડો દંડાકાર રચી પૂર્વોપાર્જીત વૈક્રિયનામ-કર્મના ઘણા પ્રદેશોને ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી વિનાશ કરવા સાથે, રચવા ધારેલા વૈક્રિય શરીર યોગ્ય વૈક્રિય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી વૈક્રિય શરીર બનાવે છે, તે પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત હોય છે.

૫ तैजस समुद्घात—તેજોલેશ્યાની લબ્ધિવાળો આત્મા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડો દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત તૈજસનામકર્મના પ્રદેશોને પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી નિર્જરવા સાથે તૈજસ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરી તેજોલેશ્યા અથવા શીતલેશ્યા મૂકે છે, તે પ્રસંગે હોય છે.

૬ आहारक समुद्घात—આહારક લબ્ધિવાળા ચૌદપૂર્વધર મુનિ મહાત્મા શ્રીજિનેશ્વરની સમવસરણાદિ ઋદ્ધિ દર્શન, અથવા શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉપજેલા સૂક્ષ્મ સંદેહનું નિવારણ, ઇત્યાદિ કારણથી પોતાના આત્મપ્રદેશો બહાર કાઢી, ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત યોજન દીર્ઘ અને સ્વદેહ પ્રમાણે સ્થૂલ દંડાકાર રચી, પૂર્વોપાર્જિત આહારક નામકર્મના પુદ્ગલો પ્રબલ ઉદીરણાવડે ઉદયમાં લાવી નિર્જરવા સાથે આહારક શરીર યોગ્ય પુદ્ગલો ગ્રહણ કરી આહારક શરીર બનાવવાના પ્રસંગે આ સમુદ્ઘાત કરે છે

૭ केवलि समुद्घात—જે કેવલિ ભગવંતને નામ, ગોત્ર અને વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સ્થિતિ જો પોતાના આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિથી અધિક ભોગવવી બાકી રહે તેમ હોય, તો તે ત્રણેય કર્મની સ્થિતિઓને આયુષ્ય કર્મની જેટલી સ્થિતિવાળી બનાવવા પોતાના આત્મપ્રદેશોને શરીર બહાર કાઢી, પહેલે સમયે લોકના નીચેના છેડાથી ઉપરના છેડા સુધી ૧૪ રજ્જુ પ્રમાણ ઉંચો અને સ્વદેહ પ્રમાણ જાડો આત્મપ્રદેશોનો દંડાકાર રચી, બીજે સમયે ઉત્તરથી દક્ષિણ (અથવા પૂર્વથી પશ્ચિમ) લોકાન્ત સુધી કપાટ આકાર બનાવી, ત્રીજે સમયે પૂર્વથી પશ્ચિમ (અથવા ઉત્તરથી દક્ષિણ) બીજો કપાટ આકાર બનાવવાથી મંથાન આકાર (ચાર પાંખડાવાળા રવૈયાનો આકાર) બનાવી, ચોથે સમયે ચાર આંતરા પૂરી (તે કેવલિ ભગવન્તનો આત્મા) સંપૂર્ણ લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. ત્યાર

બાદ પાંચમે સમયે આંતરાના આત્મપ્રદેશો સંહરી, છઠ્ઠે સમયે મંથાન (ની બે પાંખ)ના આત્મપ્રદેશો સંહરી, સાતમે સમયે કપાટ સંહરી, આઠમે સમયે દંડ સંહરી પૂર્વવત્ સંપૂર્ણ દેહસ્થ થાય, તે કેવલિ સમુદ્‌ઘાત. એમાં પૂર્વોક્ત ત્રણ કર્મના પ્રબલ (ઉદીરણાદ્વારા નહિ પણ) અપવર્ત્તના દ્વારા ઘણો વિનાશ થઇ જાય છે.*

૧૦ દૃષ્ટિ દ્વાર ૩

દરેક પ્રાણી બીજા પદાર્થો જુદી જુદી રીતે ખ્યાલમાં લે છે. આ આભાસને દૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે दृश्यते यया सा दृष्टि તે ત્રણ પ્રકારે છે

૧ મિથ્યા દૃષ્ટિ—ખોટો આભાસ. વસ્તુ હોય તેના કરતાં જુદો જ ખ્યાલ જેમ મદિરા પીધેલ મનુષ્ય માતાને સ્ત્રી જાણે અને સ્ત્રીને માતા જાણે, એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મ રૂપ મદિરાના ઉન્માદથી જેનો વિવેક નાશ પામ્યો હોય છે, એવા વિવેક-વિકલ જીવો સત્ પદાર્થને અસત્ જાણે અને અસત્‌ને સત્ જાણે,

---

*કાળ—કેવળી સમુદ્‌ઘાતનો ૮ સમય અને બાકીનાઓનો અન્તર્મુહૂર્ત.

નવીન કર્મગ્રહણ—કષાય સમુદ્‌ઘાતમાં નવા કર્મ ઘણા જ ગ્રહણ થાય છે, તેના પ્રમાણમા જુના ઓચ્છા ખપે છે.

પૂર્વ કર્મોનો નાશ—વેદના, મરણ અને કેવળિ સમુદ્‌ઘાતમા પૂર્વના કર્મોનો નાશ થાય છે, પરતુ નવા કર્મ ગ્રહણ કરાતા નથી.

શરીર યોગ્ય પુદ્‌ગલોનુ ગ્રહણ—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ્ એ ત્રણ સમુદ્‌ઘાતમા તે જાતના પૂર્વ કર્મોનો નાશ થાયછે નવા કર્મો ગ્રહણ થતા નથી, પણ તે શરીરોની રચના માટે વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસના પુદ્‌ગલો ગ્રહણ કરવા પડે છે.

અનાભોગિક—વેદના, કષાય, મરણ, એટલે કે એ ત્રણ ઇરાદા પૂર્વક કરી શકાતા નથી.

આભોગિક—વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કેવળિ.

અનિયત—વેદના, કષાય, મરણ, તેમજ કેવળી સમુદ્‌ઘાત દરેક વેદનાદિકના પ્રસંગે, અને દરેક કેવળીને હોયજ એવો નિયમ નથી.

નિયત સમુદ્‌ઘાત—વૈક્રિય, આહારક અને તૈજસ એ ત્રણ સમુદ્‌ઘાત અવશ્ય તે તે શરીર રચનારને તે તે શરીર રચની વખતે હોયજ.

ધર્મને અધર્મ જાણે અને અધર્મને ધર્મ જાણે. ઇત્યાદિ રીતે વસ્તુ જે સ્વરૂપે હોય તે સ્વરૂપે ન સમજતાં વિપરીત સ્વરૂપે સમજે, તે દૃષ્ટિનું નામ મિથ્યા દૃષ્ટિ.

૨ સમ્યગ્દૃષ્ટિ—ખરો ખ્યાલ કરે, ખરો ભાસ થાય. તે મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયોપશમથી અને ક્ષયથી થાય છે. સત્‌ને સત્ અને અસત્‌ને અસત્ એટલે વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય, તેવા સ્વરૂપે સમજે, તે દૃષ્ટિનું નામ સમ્યક્ દૃષ્ટિ.

મિશ્રદૃષ્ટિ—કાંઇક સાચો કાંઇક ખોટો ભાસ મિશ્રમોહનીય કર્મના ઉદયથી વસ્તુતત્ત્વ સમજવામાં મધ્યમ રહે, અર્થાત્-સર્વજ્ઞે કહેલા તત્ત્વ પ્રત્યે રુચિ નહિ, તેમ અરુચિ પણ નહિ, તે દૃષ્ટિનું નામ મિશ્રદૃષ્ટિ.

૧૧ દર્શન ૪

પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય-વિશેષ ધર્મોમાંના માત્ર સામાન્ય ધર્મને જાણવાની આત્માની શક્તિ, તે દર્શન. ચક્ષુથી રૂપમાં રહેલ સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ, તે ચક્ષુદર્શન ચક્ષુ શિવાયની ઇન્દ્રિયો અને મનથી રસાદિમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની શક્તિ તે અચક્ષુદર્શન. અવધિ જ્ઞાન વડે જાણવા યોગ્ય રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે અવધિ દર્શન. સકળ પદાર્થમાં રહેલા સામાન્ય ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ તે કેવલ દર્શન.

૧૨ જ્ઞાન ૫

દરેક પદાર્થોમાં સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ એ બે ધર્મ છે, તેમાંનો વિશેષ ધર્મ જાણવાની આત્મામાં રહેલી શક્તિ, તે જ્ઞાન.

૧ મતિજ્ઞાન—મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી વિષયોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મ જાણવા જે જ્ઞાન શક્તિ જાગ્રત થાય છે, તે જ્ઞાન શક્તિ મતિજ્ઞાન.

૨ શ્રુતજ્ઞાન—શબ્દ ઉપરથી અર્થનો અને અર્થ ઉપરથી શબ્દનો સંબંધ જાણવાની જે જ્ઞાન શક્તિ મન અને ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી જાગ્રત થાય છે. તે જ્ઞાન શક્તિ શ્રુતજ્ઞાન.

૩ અવધિજ્ઞાન--રૂપી પદાર્થોમાં રહેલા વિશેષ ધર્મને જાણવા ઇન્દ્રિયાદિકના નિમિત્ત વિના [સાક્ષાત્ આત્માદ્વારા] સીધી રીતે જે જ્ઞાન શક્તિ જાગ્રત થાય છે તે જ્ઞાન શક્તિ અવધિ જ્ઞાન.

૪ મન પર્યવજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્ પણે સંજ્ઞિ જીવોના મનોગત ભાવ જાણવા જાગ્રત્ થતી જ્ઞાન શક્તિ મન પર્યવ જ્ઞાન.

૫ કેવલજ્ઞાન—આત્મસાક્ષાત્કાર પણે સર્વ પદાર્થમાં રહેલા વિશેષ ધર્મોનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરવાની શક્તિ તે કેવળ જ્ઞાન.

૧૩ અજ્ઞાન ૩

અજ્ઞાન એટલે જ્ઞાન જ નહીં એવો અર્થ ન કરવો, પરન્તુ "અ એટલે કુત્સિત-નિંદ્ય-ખરાબ, અથવા વિપરીત જ્ઞાન, તે અજ્ઞાન" એમ કરવો, વસ્તુ જેવા સ્વરૂપે હોય તેવા સ્વરૂપે સમજાય નહીં, પરંતુ ઉલટી રીતે સમજાય, તે જ્ઞાન ખોટું ગણાય, માટે અજ્ઞાન ગણાય. અને તેથી સદ્ગતિ અથવા મોક્ષ ન મળી શકે. માટે તે કુત્સિત-નિંદ્ય ખરાબ કહેવાય છે, અથવા વિપરીત હોવાથી પણ નિંદ્ય છે

૧ મતિ અજ્ઞાન—ખોટું મતિ જ્ઞાન તે મતિ અજ્ઞાન.

૨ શ્રુત અજ્ઞાન—ખોટું શ્રુત જ્ઞાન તે શ્રુત અજ્ઞાન.

૩ વિભગ જ્ઞાન—ખોટું અવધિ જ્ઞાન તે વિભંગ જ્ઞાન. વિ=વિરુદ્ધ, ભંગ=જ્ઞાન જેમાં હોય તે વિભંગ જ્ઞાન જેમ દ્વીપ સમુદ્ર અસંખ્યાત છે, પરન્તુ શિવરાજર્ષિ નામના ઋષિને ૭ દ્વીપ અને ૭ સમુદ્ર જેટલુ અવધિ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા આટલા જ દ્વીપ સમુદ્ર છે, અધિક નથી, એવી શ્રદ્ધા થવાથી તે અવધિજ્ઞાન વિભંગજ્ઞાન તરીકે ગણાયું, અને ત્યારબાદ ભગવંતના વચનથી અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રની શ્રદ્ધાવાળા થયા ત્યારે તે જ અવધિજ્ઞાન તરીકે ગણાયું.

તથા સત્ય અસત્યના વિવેક રહિત બોલનાર પુરુષનું સત્ય વચન પણ અસત્ય અને અસત્ય વચન પણ અસત્ય ગણાય, તેમ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉદયથી વિવેકરહિત પુરુષનું મતિજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન તે અજ્ઞાન જ જાણવું.

૧૪ યોગ ૧૫

યોગ એટલે આત્માના પ્રદેશોમાં થતું સ્ફુરણ, વ્યાપાર, આંદોલન, હલન-ચલન, ઉથલ-પાથલ, તે પુદ્ગલોના સંબંધ

લીધે જ થાય છે. જે સ્ફૂરણ મનોયોગ યોગ્ય વર્ગણાના બનેલા મનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે મનોયોગ કહેવાય છે. વચનને યોગ્ય વર્ગણાના બનેલા વચનની મદદથી પ્રવર્તે છે, તે વચન યોગ કહેવાય છે, અને શરીરની વર્ગણાઓના બનેલા શરીરોને લીધે પ્રવર્તે છે. તે કાય યોગ કહેવાય છે. ત્યાં કોઇ પણ વિષયનું ચિંતન કરવું તે मनोयोग, બોલવુ તે वचनयोग અને હાલવું ચાલવું ઇત્યાદિ શરીર સંબંધિ ક્રિયા તે काययोग કહેવાય. એ ત્રણ મૂળયોગ છે, તેમાં મનોયોગ ૪ પ્રકારનો, વચન યોગ ૪ પ્રકારનો, અને કાયયોગ ૭ પ્રકારનો છે, તે આ પ્રમાણે—

૧. મનોયોગ. ૪.

૧ सत्यमनोयोग—જે વસ્તુ જે રીતે હોય, અથવા તેનો જે ગુણ, સ્વભાવ, ધર્મ, જે રીતે હોય, તે રીતે તે વસ્તુ સંપૂર્ણ વિચારવી, અથવા તેના ગુણ, સ્વભાવ કે ધર્મનો સત્ય વિચાર કરવો. તે કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૨ असत्य मनोयोग—સત્ય વિચારથી વિરુદ્ધ વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૩ सत्य मृषा [मिश्र] मनोयोग—કાંઇક સત્ય અને કાંઇક અસત્ય વિચાર વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

૪ असत्य-अमृषा—જે વિચારને વ્યવહાર દૃષ્ટિથી સાચો તેમજ જુઠો પણ ન કહી શકાય તેવો વિચાર કરતી વખતે આત્મામાં થતો વ્યાપાર.

दाखला तरीके—૧ વીતરાગ પ્રભુને સુદેવ, ત્યાગી ગુરુઓને સુગુરુ અને અહિંસામય શુદ્ધ ધર્મને શુદ્ધ ધર્મ વિચારવો તે सत्य मनोयोग.

૨ તેથી વિરુદ્ધ એટલે વીતરાગ પ્રભુને અદેવ, અને સરાગી દેવને સુદેવ વિચારવા. તેજ પ્રમાણે ગુરુને કુગુરુ અને હિંસાદિના ઉપદેશક કુગુરુને ગુરુ તરીકે ધારે. અને ધર્મને અધર્મ તથા હિંસાદિ અધર્મને ધર્મ વિચારે.

૩ આંબા વિગેરે ઘણા ઝાડાવાળા વનને મુખ્યતાની અપેક્ષાએ આંબાનું વન વિચારે તેવા મિશ્ર-ઓપચારિક વાક્યો વિચારે.

૪ વ્યવહારમાં આપણે જે જે અનેક પ્રકારના "આવો, બેસો", વિગેરે કામ પુરતાં વાકયો જે વિચારથી બોલીએ છીએ. તથા પશુઓ વિગેરે અસ્પષ્ટ વિચાર કરે છે. તે દરેક આ ચોથા પ્રકારમાં આવી શકે છે.

૨ વચનયોગ ૪

ઉપર પ્રમાણે ૪ પ્રકારે વચનયોગ પણ સમજવો.

૩ કાયયોગ ૭

૧. औदारिक काययोग—ઔદારિક શરીરની ગમનાદિક ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર તે.

---

૧. કેટલાક આચાર્યો—શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે. અને કેટલાક આચાર્યો—સર્વ પર્યાપ્તિ સંપૂર્ણ થતાં સુધી મિશ્રયોગ માને છે.

એટલે કેટલાક શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિકાયયોગ માને છે. અને કેટલાક સર્વ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થયા પછી ઔદારિકાદિ કાયયોગ માને છે

૨ કર્મગ્રન્થને મતે—વૈક્રિય અને આહાર શરીરની રચના વખતે અને સંહરણ વખતે વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર કહે છે

સિદ્ધાન્તને મતે—માત્ર સંહરણ વખતેજ વૈક્રિય મિશ્ર અને આહારક મિશ્ર માને છે.

૩. ઔદારિક મિશ્રયોગ—૧ મનુષ્યો અને તિર્યંચોને ઉત્પત્તિ વખતે કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે ૨ ઉત્તર વૈક્રિય શરીર રચતી વખતે, વૈક્રિય સાથે મિશ્ર હોય છે ૩. આહારક શરીર રચતી વખતે પ્રારંભમા આહારક સાથે હોય છે ૪ કેવલી ભગવતને કેવલી સમુદ્ઘાતના ૨, ૬, ૭, મા સમયે હોય છે

૪. વૈક્રિય મિશ્ર—દેવનારકને અપર્યાપ્ત અવસ્થામા અને ઉત્તર વૈક્રિય કરતી વખતે, તથા મનુષ્ય—તિર્યંચો અને વાયુને વૈક્રિય શરીર કરતી વખતે હોય છે-[અને સિદ્ધાતને મતે સંહરણ વખતેજ હોય છે.]

૫. એજ પ્રમાણે આહારક શરીર રચતી વખતે શરૂઆતમાં અને સિદ્ધાતના મતે સંહરણ વખતે હોય છે.

૨. औदारिक मिश्र काययोग—કાર્મણ શરીર અને ઔદારિક શરીર અથવા ઔદારિક શરીર અને વૈક્રિય અવથા આહારક શરીરના મિશ્રણ વાળા શરીરની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૩ वैक्रिय काययोग—વૈક્રિય શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટા વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૪. वैक्रिय मिश्र काययोग—વૈક્રિય શરીર અને કાર્મણ શરીરના, તથા વૈક્રિય શરીર અને ઔદારિક શરીરના મિશ્રણ વાળા શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૫. आहारक काययोग—આહારક શરીરની ગમનાદિ ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર

૬. आहारक मिश्र काययोग—ઔદારિક શરીર અને આહારક શરીરના મિશ્રણ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૭. कार्मण काययोग—કેવળ કાર્મણ તૈજસ શરીર જ્યારે એકલાં હોય ત્યારે તેની ચેષ્ટાઓ વખતે આત્મામાં પ્રવર્તતો વ્યાપાર.

૧૫ ઉપયોગો ૧૨

૮ साकारोपयोग—પાંચ પ્રકારની જ્ઞાનશક્તિ અને ત્રણ પ્રકારની અજ્ઞાન શક્તિનો વપરાશ, તે ૮ પ્રકારનો સાકારોપયોગ છે.

૪ निराकारोपयोग—ચાર પ્રકારની દર્શન શક્તિનો વપરાશ તે ૪ પ્રકારનો નિરાકારોપયોગ.

૧૬ ઉપપાત

કયા દંડકમાં એક સમયમાં કેટલા જીવો ઉત્પન્ન થાય, તે ઉપપાત દ્વારમાં વિચારાશે તથા કયા દંડકમાં કેટલા વખત સુધી કોઇપણ જીવ ઉત્પન્ન નજ થાય તે વિરહદ્વાર પણ પ્રસંગે વિવેચનમાં આપીશું.

૧૭ ચ્યવન

કયા દંડકમાંથી એક સમયમાં કેટલા જીવો ચ્યવે-મરણ પામે? અથવા કેટલા વખત સુધી કોઇપણ જીવ મરણ ન પામે?

૧૮. સ્થિતિ. ૨.

સ્થિતિ એટલે આયુષ્ય, કયા દંડકના જીવોનું કેટલું આયુષ્ય

હોય તે આયુષ્યકાળનો નિયમ દર્શાવવો ઓછામાં ઓછું કેટલું આયુષ્ય હોય, તેનો નિયમ કહેવો તે ૧ જઘન્ય સ્થિતિ દ્વાર અને વિશેષમાં વિશેષ કેટલું આયુષ્ય હોય તેનો નિયમ કહેવો તે ૨ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દ્વાર કહેવાય.

૧૯. પર્યાપ્તિ. ૬.

પર્યાપ્તિ—પર્યાપ્તિઓ ૭ છે આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છ્વાસ, ભાષા, મન.

જે જીવ સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિઓ પુરી કરવાનો નજ હોય, તે લબ્ધિ અપર્યાપ્તો કહેવાય છે.

અને જે જીવ સ્વયોગ્ય સર્વ પર્યાપ્તિ પુરી કરવાનોજ હોય, તે લબ્ધિ પર્યાપ્તો કહેવાય છે.

શરૂઆતની ત્રણ પર્યાપ્તિઓ પુરી કરે અથવા, તેમાંની કોઇ પણ એકજ પુરી કરે, અથવા, સ્વયોગ્ય જે જે પુરી કરે, તેટલા પુરતો તે કરણ પર્યાપ્તો કહેવાય છે અને

શરૂઆતની પણ પુરી ન કરી હોય અથવા તેમાંની જે જે પુરી ન કરી હોય અથવા સ્વયોગ્ય જે જે પુરી ન કરી હોય, તેટલા પુરતો તે કરણ અપર્યાપ્ત કહેવાય છે.

આહારાદિ પુદ્ગલોનો પરિણામ કરવા માટે ઉત્પત્તિ સમયથી માંડીને દર સમયે સમયે મળતા પુદ્ગલોના જથામાંથી આત્મા ૭ પ્રકારની જીવન ક્રિયાઓ ચલાવવાને જે સાધનો ઉભાં કરી લે છે. તે પર્યાપ્તિ કહેવાય છે, અને પર્યાપ્ત નામકર્મ કે અપર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયથી તે પ્રાપ્ત થાય છે. એ સર્વ વિશેષ વિચાર નવ તત્ત્વની ૬ ઠ્ઠી ગાથાના વિવેચનથી જાણવું.

૨૦ દિગ્માહાર ૪

ફિમ્ ? આહાર =કઈ દિશાનો અથવા કેટલી દિશાનો આહાર ? તે દિગ્માહાર દ્વાર અથવા દ્વિગાહાર નામ પણ છે. ૧ કોઇપણ જીવને ઓચ્છામાં ઓચ્છી ત્રણ દિશામાંથી આવેલો આહાર મળે છે. તેથી વધીને—

ચાર. પાંચ. અને ૭ દિશાનો આહાર મળે છે. એમ દિગ્માહાર દ્વાર ચાર પ્રકારનો છે.

દિશાઓ ૭ છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ, ઉર્ધ્વ, અધો

એક ચોરસ ડબ્બામાં રાઇના દાણા ઠાંસીને ભરેલા છે. એક દાણાની પાસે ચારે બાજુમાં અને ઉપર નીચે એમ ૭ દાણા ગોઠવાયેલા હોય છે દાખલા તરીકે-એવી રીતે વચમાં રહેલા એક એક દાણામાં કોઇપણ એક જીવ છે. તે પોતાની બાજુના ૭ દાણાઓની ૭ દિશા તરફથી આહાર મેળવી શકે છે.

પરંતુ બરાબર ઉપરના ખુણામાં રહેલા છેવટના એક દાણાની ઉપરની બે બાજુમાં અને નીચેની એક બાજુમાં સીધી લીટીમાં રહેલા દાણમાંના ત્રણજ દાણા અડીને રહેલા છે. એટલે તેમાં રહેલા જીવને બીજી ત્રણ બાજુ ડબાનું પતરૂં આવેલું છે. માટે ત્રણજ દિશાનો આહાર મેળવી શકે છે.

એ રીતે ખુણામાં રહેલા દાણાની બાજુમાં એજ ઉપલા થરમાં છેલ્લી હારમાં રહેલા દાણાને ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

કેમકે-તેની એક બાજુ ઉપલીહારના બે બાજુએ બે, અને પાછળની હારનો એક તથા નીચેની હારનો છેલ્લો એક દાણો બાજુમાંજ આવેલ છે. સામેની બાજુએ અને ઉપર ડબાનું પતરૂં આવેલ છે. આ રીતે વિચારતાં ચાર દિશાનો આહાર મળશે.

હવે—એજ ઉપરના થરની છેલ્લી હારમાં રહેલો બીજા દાણાની બાજુનો દાણો લઇએ, તો તેની બે બાજુએ એક એક દાણો છે. અને બીજી બે બાજુએ બે હારો છે તેને એક એક દાણા અડેલા છે. નીચે એક હાર છે, તેનો દાણો અડેલો છે. એમ પાંચ દાણા અડી શકે છે. માત્ર ઉપર ડબાનું પતરૂં અડેલું છે. આ રીતે તેની પાંચ બાજુએ પાંચ દાણા છે. માટે તેને પાંચ દિશાનો આહાર મળે છે.

હવે પાંચ બાજુએ રાઇના દાણા આવી રહેલા હોય, તેની નીચેના દાણાની બાજુમાં ૭ દાણા આવી રહેલા છે. એટલે તેને-નીચેના દાણાને ૭ દિશાનો આહાર મળશે.

આ રીતે ચૌદ રાજ લોકમાં લોકના છેડે તથા ખુણે આવેલા જીવોને ૩-૪-૫ દિશાનો આહાર હોય છે.

અને વચ્ચેના જીવોને ૭ દિશા તરફનો આહાર હોય છે.

ચૌદ રાજ લોકમાં એવીજ રીતે આકાશ પ્રદેશો ભરેલા છે. અને તેની છએ દિશામાં શ્રેણીઓ છે.

લોકની બહાર અલોક છે. કેટલાક લોકાકાશના છેવટના આકાશ પ્રદેશો ઉપર રહેલા જીવોને એક બાજુએ, કેટલાકને બે બાજુએ અને કેટલાકને ત્રણ બાજુએ અલોક સ્પર્શે છે, તેથી તે દિશાઓનો આહાર ન મળી શકે. ત્રસ જીવોને છએ દિશાનો આહાર હોય છે. અને સ્થાવર જીવોને ૩, ૪, ૫, અને ૬ દિશાનો આહાર હોય છે.

૨૧ સંજ્ઞા ૩

પૂર્વે ૪થા દ્વારમાં કહેલી આહાર-ભય-મૈથુન આદિ સંજ્ઞાઓ જૂદી છે, અને આ ૨૧ મા દ્વારમાં કહેવાતી સંજ્ઞાઓ પણ જૂદી છે. આ સંજ્ઞાઓ ૩ પ્રકારની છે તે આ પ્રમાણે—

૧ હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા-જેમાં વર્ત્તમાન કાળના વિષયનું જ ચિંતન-ઉપયોગ-વિચાર હોય, તે હેતુવાદો૦ સંજ્ઞા કહેવાય. આ સંજ્ઞાવાળા જીવો વર્ત્તમાન સમયે વર્ત્તતા દુઃખની નિવૃત્તિનો અને સુખની પ્રવૃત્તિનો ઉપાય શોધે છે, અને તે ઉપાય તૂર્ત અંગીકાર કરે છે, પછી તે ઉપાયથી ભૂતકાળમાં ભલે દુઃખ થયું હોય, અથવા ભાવિકાળમાં દુઃખ થવાનું હોય, તો પણ તે સંબંધિ તેને ખ્યાલ હોતોજ નથી. આવા પ્રકારની સંજ્ઞા-મનોવિજ્ઞાન રહિત એવા અસંજ્ઞિ ત્રસ જીવોને (દ્વી૦ ત્રિ૦ ચતુ૦ અને અસં૦ પંચેન્દ્રિયને) હોય છે, કારણ કે એ જીવો જે સ્થાને રહ્યા છે, તે સ્થાને તેઓને અગ્નિ તાપ વિગેરેનો ઉપદ્રવ લાગે તો તૂર્તજ તેઓ ખસી જાય છે ખરા, પરન્તુ ખસીને જે સ્થાને નિરાંત મેળવી છે તે સ્થાને તે અગ્નિ અથવા તાપ આવીને પુન ઉપદ્રવ કરે એમ છે કે નહિ અથવા પહેલાં પણ આ સ્થાન ઉપદ્રવવાળું હતું કે નહિ ઈત્યાદિ આગળ પાછળનો વિચાર-ખ્યાલ કરી શકતા નથી, પરન્તુ કેવળ વર્ત્તમાન સમયના સુખનાજ ખ્યાલવાળા હોય છે, માટે એ અસંજ્ઞિઓ હેતુ૦ સંજ્ઞાવાળા કહ્યા છે, કારણ કે એ જીવોને એવા પ્રકારની વિચારશક્તિવાળું મનોવિજ્ઞાન છે જ નહિ. [અહિં હેતુવાદ એટલે (ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ એજ) નિમિત્ત કારણનું ઉપદેશ એટલે કથન જેમા છે તે હેતુવાદોપદેશિકી અને સં=સમ્યક્ પ્રકારનું જ્ઞા=જ્ઞાન તે સંજ્ઞા]

૨ दीर्घकालिकी संज्ञा—दीर्घकाल એટલે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળની વિચારશક્તિવાળી સંજ્ઞા તે દીર્ઘ૦ સંજ્ઞા. આ સંજ્ઞા મનોવિજ્ઞાનવાળા અથવા મન:પર્યાપ્તિવાળા સંજ્ઞિ જીવોને સર્વને હોય છે. જીવોના સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એવા બે ભેદ જે વારંવાર આવે છે તે આ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞાથીજ થયેલા છે, અર્થાત્ દીર્ઘ કાલિકી સંજ્ઞાવાળા જીવો તે સંજ્ઞિ અને એ સંજ્ઞાથી રહિત જીવો તે અસંજ્ઞિ કહેવાય. આ જીવો ભૂતકાળમાં શું બન્યું હશે ? આ કાર્યનું શું પરિણામ આવ્યું હશે ? તથા હવે હવે આનું શું પરીણામ આવશે ? અને હવે શું કરવું ? ઇત્યાદિ દીર્ઘકાલનો વિચાર કરી પછી તે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ સંજ્ઞાનું બીજું નામ संप्रधारणसंज्ञा છે.

૩ दृष्टिवादोपदेशिको संज्ञा—અહિં दृष्टि એટલે સમ્યક્ત્વ-સમ્યક્ દર્શન સંબંધિ वाद=કથન, તેના उपदेश=અપેક્ષાવાળી, અથવા દૃષ્ટિવાદ એટલે શ્રુતજ્ઞાન, તેના ઉપદેશ-કથનવાળી તે દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા. અર્થાત્ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ક્ષયોપશમયુક્ત સમ્યક્ત્વવાળી સંજ્ઞા તે દૃષ્ટિવાદો૦ સંજ્ઞા. અર્થાત્ જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય, વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન (ના ક્ષયોપશમ) વાળો હોય અને તે સાથે યથાશક્તિ હેયોપાદેયની પ્રવૃત્તિવાળો (એટલે અહિત આચરણનો ત્યાગ કરનાર અને હિત આચરણની-કલ્યાણ માર્ગની પ્રવૃત્તિવાળો) હોય તેવા છદ્મસ્થ જીવને એ સંજ્ઞા હોય છે, અને તે વિશેષત: કેટલાક મનુષ્યોને હોય છે.

એ ૩ સંજ્ઞાઓમાં(નો) મુખ્ય વિષય ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટનો ત્યાગ છે, અને તે પણ અનુક્રમે અધિક અધિક દરજ્જાનો છે, કારણ કે હેતુવાદો૦ સંજ્ઞામાં તે વર્ત્તમાનકાલ વિષયિક છે, દીર્ઘ૦ સંજ્ઞામાં ત્રિકાલ વિષયિક છે અને તે બન્ને સંસારવિષયિક છે, ત્યારે ત્રીજી સંજ્ઞામાં તેજ (ઇષ્ટમાં પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટના ત્યાગ રૂપ) વિષય મોક્ષમાર્ગાભિમુખી છે, માટે સર્વથી શ્રેષ્ઠ દરજ્જાવાળી ત્રીજી સંજ્ઞા છે.

૨૨ ગતિ

કયા દંડકનો જીવ મરણ પામી કયા કયા દંડકમાં જઈને ઉપજે તે गति દ્વાર છે.

૨૩ આગતિ

કયા દંડકમાં કયા કયા દંડકના જીવો આવીને ઉત્પન્ન થાય ? તે સંબંધિ નિયમ દર્શાવવો તે આગતિ દ્વાર કહેવાય.

૨૪ વેદ ૩

વેદ એટલે (વિષયક્રીડા સંબંધિ) અભિલાષ. તે ૩ પ્રકારનો છે. ૧ સ્રીવેદ, ૨ પુરુષ વેદ, અને ૩ નપુંસકવેદ. તેનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ આ પ્રમાણે—

૧ સ્રીવેદ—પુરુષ સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૨ પુરુષ વેદ—સ્રી સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

૩ નપુંસક વેદ—સ્રી અને પુરુષ ઉભય સાથે વિષયક્રીડા ભોગવવાનો અભિલાષ.

એ ૩ વેદમાં પુરુષ વેદ ઘાસના અગ્નિ સરખો શીઘ્ર ઉત્પન્ન થઈ શીઘ્ર શાન્ત થનારો છે, સ્રી વેદ અડાયા છાણાના અગ્નિ સરખો વિલંબે ઉત્પન્ન થઈ વિલંબે શાન્ત થાય છે, અને નપુંસક વેદ તો નગરદાહ (બળેલા મોટા નગરના અગ્નિ) સરખો શાન્ત થવો અશક્ય હોય છે, અને ઘણો ઉગ્ર હોય છે

જે જીવને જે વેદ હોય છે, તે જીવને તેનું લિંગ (બાહ્ય નિશાનીઓ) પણ હોય છે. ત્યાં સાત ધાતુઓમાં જેને શુક્ર-વીર્ય ધાતુ હોય, શરીરની કર્કશતા હોય, દૃઢતા હોય, પરાક્રમ (બળ), શિશ્ન (પુરુષચિન્હ), અક્ષોભતા [સ્રી દેખી ખરો પુરુષ તરત ચંચળ ન બની જાય.) ગંભીરપણું હોય, દાઢી હોય, છાતી આદિ સ્થાનોમાં વાળ હોય, ધૈર્ય હોય, ઈત્યાદિ બાહ્ય લિંગો-લક્ષણો હોય તે પુરુષ લિઙ્ગ (પુરુષનાં ચિન્હ) કહેવાય તથા યોનિ, સાત ધાતુમાં શુક્રને સ્થાને કામ સલિલ, રજ-રૂધિર, શરીરની કોમળતા, મૂર્ખતા, સ્તન, ચંચળતા, અવિચારીપણું, માયા (કપટ), અધીરતા, ઇત્યાદિ લક્ષણો હોય તે સ્રી લિઙ્ગ કહેવાય તથા પુરુષનાં અને સ્રીનાં લક્ષણોનો ભાવાભાવ હોય (એટલે પુરુષપણાનાં કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, તથા સ્રીપણાનાં પણ કેટલાંક લક્ષણ હોય અને કેટલાંક લક્ષણ ન હોય, અથવા

બન્નેનાં મિશ્ર લક્ષણો હોય,) જેમ કે-યોનિ, સ્તન હોય અને મૂછ પણ હોય ઇત્યાદિ લક્ષણવાળી સ્ત્રીઓ સ્ત્રી નપુંસક કહેવાય. શિશ્ન, દાઢી અને મૂછ હોવા છતાં સ્ત્રીના જેવો સ્વભાવ હોય, કેડે હાથ દઈ લટકાથી ચાલે ઇત્યાદિ સ્ત્રીને લાયક ઘણાં આચરણ હોય, તો તે પુરુષ નપુંસક કહેવાય. એ પ્રમાણે ૩ પ્રકારના વેદ તથા ૩ પ્રકારનાં લિંગ, એ બન્નેનું પ્રયોજન આ પ્રકરણમાં છે.

*૨૫. અલ્પબહુત્વ

કયા દંડકના જીવો કયા દંડક (ના જીવો)થી હીન (ઓછા) અથવા વધારે છે તેનો નિયમ દર્શાવવો તે અલ્પબહુત્વ કહેવાય

આ પ્રમાણે ૨૪ દ્વારોનો ભાવાર્થ દર્શાવીને હવે ૨૪ દંડકપદોમાં અનુક્રમે તે ૨૪ દ્વાર ઉતારવાની ગાથાઓનો પ્રારંભ થશે.

॥ इति २४ द्वार-वर्णनम् ॥

॥ २४ दण्डकमा २४ द्वारनी घटना ॥

૧ શરીર અને અવગાહના દ્વાર

चउ गब्भतिरिय वाउसु, मणुआणं पंच, सेस तिसरीरा.।
थावरचउगे दुहओ-अंगुलअसंखभागतणू , ॥ ५ ॥

* જ્ઞાનદ્વાર ૧૨ મું કહ્યું છે, ૩ અજ્ઞાન તેની અન્તર્ગત ગણીએ, તો અલ્પબહુત્વ દ્વાર ૨૪ મુ ગણાય. પરન્તુ ગ્રન્થકર્ત્તાએજ સ્વકૃત **અવચૂરિમાં** અલ્પબહુત્વ વિના ૨૪ દ્વાર ગણ્યા છે, તેમજ **ટીકાકર્ત્તાએ** પણ અલ્પબહુત્વ વિના ૨૪ દ્વાર ગણ્યા છે. અલ્પબહુત્વનું વિવેચનતો છેલ્લે આપ્યું છે. તો. ૨૫ દ્વાર થાય. **ગ્રન્થકર્ત્તાએ** તેમજ **ટીકાકારે** અલ્પબહુત્વને ૨૫ મા દ્વાર તરીકે કેમ ન ગણ્યું ? તેનુ સમાધાન એ છે કે-**લઘુ સંગ્રહણી** નામના ગ્રંથમાથી ૨૪ દ્વારોનાજ સંગ્રહવાળી બે ગાથાઓ આ પ્રકરણમા ગ્રહણ કરેલી છે, માટે આ પ્રકરણના દ્વાર ૨૪ જ છે છતાં અલ્પબહુત્વ વિશેષતા તરીકે કહ્યું છે તેથી ૨૫ મા દ્વાર તરીકે વિવેચનમા ગણાવ્યું છે. પરંતુ દ્વારસંખ્યામા અલ્પબહુત્વની ગણત્રી કરી નથી.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चत्वारि गर्भजतिर्यग्वायुषु, मनुष्याणां पञ्च, शेषेषु त्रीणि शरीराणि।
स्थावरचतुष्के द्विधा, अङ्गुलाऽसंख्येयभागतनु ॥ ५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

गब्भतिरिय वाउसु चउ, मणुआणं पंच, सेस ति-सरीरा.
थावर चउगे दुहओ, अंगुल-असंखभाग-तणू ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ:—

चउ=ચાર	चउगे=ચાર ભેદમાં
वाउसु=વાયુકાયને વિષે	दुहओ=બન્ને પ્રકારે
मणुआणं=મનુષ્યોને	अंगुल=અંગુલનો
सेस=શેષ (૨૧ દંડકોમાં)	असंखभाग=અસંખ્યાતમો ભાગ
ति=ત્રણ	तणू=શરીર છે.

ગાથાર્થ.

ગર્ભજ તિર્યંચ અને વાયુકાયને વિષે ચાર, મનુષ્યોને પાંચ, અને બાકીનાઓને ત્રણ શરીર છે. ચાર સ્થાવર બન્ને પ્રકારે અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા શરીરવાળા છે.

વિશેષાર્થ:—

૨૪ દંડકોમાં ૫ શરીર.

દંડક	શરીર	દંડક	શરીર
૧ પૃથ્વીકાય	ઓદારિક	૧ નારક	વૈક્રિય
૧ અપ્કાય	તૈજસ્	૧૦ અસુરાદિ	તૈજસ્
૧ તેઉકાય	કાર્મણ	૧ વ્યંતર	કાર્મણ
૧ વનસ્પતિકાય	૩	૧ જ્યોતિષ્ક	૩
૧ બે ઇંદ્રિય		૧ વૈમાનિક	
૧ તે ઇંદ્રિય			
૧ ચઉરિંદ્રિય			
૬			

૧ વાયુકાય ૧ પં. તિર્યંચ	ઔદારિક વૈક્રિય તૈજસ્ કાર્મણ ૪	૧ મનુષ્યો	ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ્ કાર્મણ ૫

એક જીવને સમકાળે કેટલા શરીર ?

૨ તૈ૦ કા૦, બે ભવ વચ્ચે.

૩ અ. ઔ૦ તૈ૦ કા૦, વૈ૦ લબ્ધિ રહિત મનુષ્યો, અને તિર્યંચોને, તથા થાવર અને વિકલેન્દ્રિયોને, અને વૈ૦ લબ્ધિવાળાઓને લબ્ધિ શિવાયના વખતમાં હોય છે.

વ. વૈ૦ તૈ૦ કા૦ દેવ નારકોને કાયમ હોય.

૪ ઔ૦ વૈ૦ તૈ૦ કા૦ એ ચાર વૈ૦ શરીર કરનાર ગર્ભજ તિર્યંચ તથા મનુષ્યોને અને વાયુકાયને હોય છે

ઔ૦ આ૦ તૈ૦ કા૦ એ ચાર આહારક લબ્ધિવંત ચૌદપૂર્વધર મનુષ્યોને હોય છે

આહારક અને વૈક્રિય એ બન્નેય લબ્ધિવાળા મનુષ્યોને એકી વખતે ઔદારિક સાથે એ બેમાંનુ એક જ શરીર હોય છે, એટલે એકીસાથે ૫ શરીરો કોઇને પણ હોઇ શકે નહી.

૨ અવગાહના દ્વાર.

પહેલા ચાર સ્થાવર એટલે પૃથ્વીકાય-અપ્કાય-અગ્નિકાય-અને વાયુકાય એ ચારને બે પ્રકારે એટલે ઉત્કૃષ્ટથી અને જઘન્યથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું શરીર હોય છે. પરન્તુ ઉત્કૃષ્ટ શરીર જઘન્ય શરીરથી અસંખ્ય ગણું મ્હોટું હોય છે.

અવગાહનાના માપમાં-અંગુલ શ્રી મહાવીર પ્રભુના આત્મ-અંગુલથી અર્ધપ્રમાણનું ઉત્સેધાંગુલ ગણાય છે. અને તે પ્રમાણ પણ પ્રભુની અનામિકા અથવા તર્જની આંગળીની (હથેળીથી ઉપર રહેલી) બીજી પર્વ રેખાથી અર્ધ ગણવું

તે અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ લેવો

તે ભાગ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે, માટે પૃથ્વીકાયાદિક ચારનું શરીર પણ એટલું સૂક્ષ્મ છે પૃથ્વીકાયાદિકનું એક શરીર સૂક્ષ્મદ

ગંદ યંત્રના સર્વોત્કૃષ્ટ કાચથી પણ ન દેખી શકાય, તો નરી આંખથી તો દેખાયજ ક્યાંથી ? એવા સૂક્ષ્મ શરીરના અસંખ્ય શરીરો ભેગા થઈ એક પિંડરૂપ બને છે, ત્યારે આપણે દેખી શકીએ છીએ: માટે કાંકરા, રેતી, પત્થર આદિ જે પૃથ્વીકાયાદિ આપણે દેખીએ છીએ તે તેઓનું એક શરીર નથી, પણ અસંખ્ય શરીરોના પિંડો છે, અને તે દરેક એકેક શરીરમા પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવ રહ્યો છે.

પૃથ્વીકાયાદિકની અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાત ભાગની હોવા છતાં પરસ્પર નીચે પ્રમાણે શરીરો નાના મોટા પણ છે.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિનું અલ્પ (ન્હાનું)	બાદર અગ્નિનું અસંખ્ય ગુણ
સૂક્ષ્મ વાયુનું અસખ્યગુણ(મ્હોટું)	બાદર જળનુ ,,
સૂક્ષ્મ અગ્નિનું ,,	બાદર પૃથ્વીનું ,,
સૂક્ષ્મ જળનુ ,,	બાદર નિગોદનું ,,
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીનું ,,	બાદર પ્રત્યેક વનનું ,, (૧૦૦૦ યોજનથી અધિક)

सव्वेसिं पि जहन्ना,-साहाविय--अंगुलस्सऽसंखंसा,॥
उक्कोस पणसयधणू,-नेरइया, सत्तहत्थ सुरा, ॥६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

सर्वेषामपि जघन्या स्वाभाविको अङ्गुलस्यासंख्येयांशा
उत्कर्षत पञ्चशतधनुष्का नैरयिका: सप्तहस्ता सुरा ॥ ६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सव्वेसिं अपि साहाविय जहन्ना अंगुलस्स असंखंसा
नेरइया उक्कोस पण सय धणू सुरा सत्त-हत्थ ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:—

सव्वेसिं=સર્વ દંડકોની (માં)	उक्कोस=ઉત્કૃષ્ટથી
जहन्ना=જઘન્ય અવગાહના	पणसय=પાંચસો
साहाविय=સ્વાભાવિક (મૂળ શરીર સબંધિ)	धणू=ધનુષ્ય
असंसा=ભાગ	सुरा=દેવો

ગાથાર્થ—

સર્વેને સ્વભાવિક શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્ય ભાગ જેટલી છે. નારકો ઉત્કૃષ્ટ પાંચસો ધનુષ્ય વાળા છે. દેવો સાત હાથના છે.

વિશેષાર્થ.

પ્રશ્ન:—અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૃથ્વીકાયાદિકનીજ છે કે? બીજા કોઈની છે.

ઉત્તર—જન્મ સમયના ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયના શરીરની જઘન્ય અવગાહના અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની છે.

પ્રશ્ન:—ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે સર્વ દંડકોને એટલી સૂક્ષ્મ અવગાહના કેવી રીતે હોય?

ઉત્તર:—પૂર્વ ભવમાં ગમે તેટલા મોટા શરીરવાળો જીવ મરણ પામી પરભવમાં ઉત્પત્તિસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થતી વખતે પ્રથમ પોતાનો આત્મા અત્યંત સંકોચી, અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલો કરી, કોયલામાં પડતા અગ્નિના તણખાની માફક ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને પછી કોયલામાં પડેલો અગ્નિનો તણખો જેમ તેમાં ધીરે ધીરે ફેલાતો જાય છે, તેમ તે જીવ પણ ત્યાં ધીરે ધીરે પોતાનું શરીર મોટું બનાવતો જાય છે.

બાકીનાઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના

નારકોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૫૦૦ ધનુષ્ય, [૪ હાથનો ૧ ધનુષ્ય છે, તેથી ૨૦૦૦ હાથ એટલે ૦ા ગાઉ] અને દેવોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૭ હાથ પ્રમાણની છે. એ પ્રમાણે સામાન્યથી નારકોની અને દેવોની અવગાહના કહી.*

---

* દેવ નારકોની વિશેષતઃ અવગાહનાનું કોષ્ટક આ પ્રમાણે—

નારકોનું	જઘન્ય શરીર	ઉત્કૃષ્ટ શરીર
૧ રત્નપ્રભામા	૩ હાથ	૭ાા ધ૦ ૬ અંગુલ
૨ શર્કરાપ્રભામાં	૭ાા ધ૦ ૬ અં૦	૧૫ાા ધ૦ ૧૨ ,,
૩ વાલુકાપ્રભામા	૧૫ાા ધ૦ ૧૩ અં૦	૩૧ા ધ૦
૪ પંકપ્રભામા	૩૧ા ધ૦	૬૨ાા ધ૦
૫ ધૂમપ્રભામા	૬૨ાા ધ૦	૧૨૫ ધ૦
૬ તમઃપ્રભામા	૧૨૫ ધ૦	૨૫૦ ધ૦
૭ તમઃતમ.પ્રભામા	૨૫૦ ધ૦	૫૦૦ ધ૦

તથા દેવોનું શરીર જે ૭ હાથનુ કહ્યુ છે તે ભવનપતિના ૧૦ દંડક તથા વ્યન્તર અને જ્યોતિષીનો એકેક દંડક મળી ૧૨ દંડકમા સર્વ દેવોનું છે, અને ૧૩ મા વૈમાનિક દંડકમા સૌધર્મ દેવલોક તથા ઇશાન દેવલોક એ બે દેવલોકના સર્વ દેવ દેવીનુ શરીર પણ ૭ હાથનુ છે, પરન્તુ તે ઉપરાન્તના સ્વર્ગોમા શરીરનો જે તફાવત છે તે આ પ્રમાણે—

દેવોનું	જઘન્ય શરીર	ઉત્કૃષ્ટ શરીર
૩-૪ કલ્પમા	૬ હાથ .	૭ હાથ
૫ મા ,,	૫ ૪/૧૧ ,, ..	૬ ,,
૬ ઠ્ઠા ,,	૫ ,, ..	૫ ૪/૧૧ ,,
૭ મા ,, ...	૪ ૧/૧૧ ,, ...	૫ ,,
૮ મા ,, ..	૪ ,, . .	૪ ૧/૧૧ ,,
૯ મા ,, .	૩ ૩/૧૧ ,,	૪ ,,
૧૦ મા ,, ...	૩ ૨/૧૧ ,, . ..	૩ ૩/૧૧ ,,
૧૧ મા ,, .	૩ ૧/૧૧ ,, ..	૩ ૨/૧૧ ,,
૧૨ મા ,, ..	૩ ,, ...	૩ ૧/૧૧ ,,
૧ લા ગ્રૈવેયક	૨ ૮/૧૧	૩
૨ જા ,, ...	૨ ૭/૧૧ ...	૨ ૮/૧૧
૩ જા ,, ..	૨ ૬/૧૧ .. .	૨ ૭/૧૧
૪ થા ,, ...	૨ ૫/૧૧	૨ ૬/૧૧
૫ મા ,, ...	૨ ૪/૧૧	૨ ૫/૧૧
૬ ઠ્ઠા ,, .	૨ ૩/૧૧	૨ ૪/૧૧
૭ મા ,,	૨ ૨/૧૧ . .	૨ ૩/૧૧
૮ મા ,, ...	૨ ૧/૧૧ ... ... —	૨ ૨/૧૧
૯ મા ,, ..	૨	૨ ૧/૧૧
૪ અનુત્તરે .	૧	૨
૧ સર્વાર્થે .	૧	૧

અહિ દેવ નારકોની જઘન્ય અવગાહના ૧ હાથ અને ૨ હાથ વગેરે કહી છે, તે-સર્વ પર્યાપ્તિવડે પર્યાપ્ત થયેલા દેવ નારકની સંપૂર્ણ શરીર સંબંધી જાણવી અને આ ૬ઠ્ઠી ગાથાના પૂર્વાર્ધમા સર્વ દંડકોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ કહી, તે શરીરરચનાના પ્રારંભની અપેક્ષાએ છે, માટે પરસ્પર વિરોધ ન જાણવો

गब्भतिरि सहस-जोयण, वणस्सई अहिय-जोयणसहस्सं,।
नर-तेइंदि तिगाऊ, बेइंदिय जोयणे बार, ॥ ७ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

गर्भजतिर्यञ्चः सहस्रयोजना, वनस्पतिरधिकयोजनसहस्रम्
नरत्रीन्द्रियास्त्रिगव्यूता, द्वीन्द्रिया योजनानि द्वादश ॥ ७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

गब्भ तिरि सहस जोयण, वणस्सई जोयण सहस्सं अहिय
नर तेइंदि ति गाऊ, बेइंदिय बार जोयणे ॥ ७ ॥

શબ્દાર્થ:—

सहस=હજાર
जोयण=યોજન
अहिय=કંઇક અધિક
ति=ત્રણ
गाऊ=ગાઉ

ગાથાર્થ:—

ગર્ભજ તિર્યંચ હજાર યોજન છે, વનસ્પતિ હજાર યોજનથી પણ કંઇક અધિક છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને ત્રીન્દ્રિય ત્રણ ગાઉ અને દ્વીન્દ્રિય બાર યોજન હોય છે

વિશેષાર્થ:-

ગર્ભજ તિર્યંચોનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર ૧૦૦૦ યોજન કહ્યું, તે ૨ાા દ્વીપની બહારના છેલ્લામાં છેલ્લા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં રહેનારા મહામત્સ્યોનું-જળચર જીવોનું છે. બાકીના તિર્યંચોના શરીરનું પ્રમાણ શાસ્ત્રમાં ભિન્ન ભિન્ન રીતે કહ્યું છે

તથા વનસ્પતિનું શરીર ૧૦૦૦ યોજનથી કંઇક અધિક કહ્યું, તે સમુદ્રોમાં ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઇને સ્થાને (ગોતીર્થાદિ સ્થાનોમાં) કમળ વગેરે વનસ્પતિનું છે. સર્વે સમુદ્રો

સિદ્ધાન્તોમાં તથા **પ્રકરણોમાં** ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સૌ૦ ઈ૦ મા ૭ હાથ ૩–૪ મા ૬ હાથ, ૫–૬ મા ૫ હાથ–૭, ૮ મા ૪ હાથ, ૯--૦૧ ૧૧–૧૨ મા ૩ હાથ, નવ ગ્રૈવેયકમા ૨ હાથ અને અનુત્તરમા ૧ હાથ' કહી છે, તે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા દેવોને એથી ન્યૂન ન હોવાની અપેક્ષાએ (વાસ્તવિક રીતે તો જઘન્યજ) સામાન્યત કહી છે અને વસ્તુત વિચારતા ઉપર પ્રમાણેની જ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના **પ્રકરણોમાં** અને **સિદ્ધાન્તોમાં** આયુષ્યને અનુસારે કહી છે

પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંડા છે, તે સમુદ્રોમાં જે જે સ્થાને ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણવાળી ૧૦૦૦ યોજનની ઉંડાઈ હોય; ત્યાં જે જે કમળ વિગેરે વનસ્પતિ હોય તેજ ૧૦૦૦ યોજન અવગાહનાવાળી જાણવી, અને બીજે સ્થાને (એટલે એથી પણ અધિક ઉંડાઇમાં) કમળ વિગેરે વનસ્પતિઓ છે, પરન્તુ તે ખરી વનસ્પતિઓ નથી, કારણ કે-આકાર વનસ્પતિઓનો છે. અને જીવો પૃથ્વીકાયિક[1] છે,

---

૧ અહિં તાત્પર્ય એ છે કે—સમુદ્રોની તથા નંદીશ્વર દ્વીપની વાપિકાઓ વિગેરે જળાશયોની ઉંડાઇ પ્રમાણાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન છે અને વનસ્પતિનું શરીર ઉત્સેધાંગુલ વડે ૧૦૦૦ યોજનથી અધિક છે, ઉત્સેધાંગુલ કરતા પ્રમાણાંગુલનું માપ ઘણું મોટું છે, તેથી વાપિકા અને સમુદ્રની ઉંડાઈ ઘણી થાય છે, તો ઘણા ઉંડા જળાશયોમા ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન રૂપ અલ્પ પ્રમાણવાળી વનસ્પતિ કેવી રીતે રહે ? તેના સમાધાન તરીકે જાણવાનું એજ છે કે—ઘણી ઉંડાઇવાળા જળાશયોમા પણ કોઇ કોઇ સ્થાને ગોતીર્થ જેવા (તળાવની પેઠે અનુક્રમે અધિક અધિક ઉંડાઇવાળા ઢળ પડતા) સ્થાનો હોય છે, તેવા સ્થાનોમા ત્યા ત્યા ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણવાળી હજાર યોજન જેટલી ઉંડાઇ (અલ્પ ઉંડાઇ) હોય ત્યા ત્યા ઉત્સેધાંગુલના પ્રમાણથી ૧૦૦૦ યોજન ઉંચાઇવાળી કમળ આદિ વનસ્પતિઓ હોઇ શકે છે, તેમા જળની અંદરની ભૂમીથી (તળથી) ઉપરની સપાટી સુધીમા કમળની નાળ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચી-દીર્ઘ છે, અને જળની સપાટીથી કમળનું પુષ્પ જેટલું ઉંચુ રહે છે, તેટલી અધિકતા તે ૧૦૦૦ યોજનથી ઉપરાન્ત જાણવી.

માટે જ "૧૦૦૦ યોજનથી અધિક" વનસ્પતિપ્રમાણ કહ્યું છે એ ઉત્સેધાંગુલથી ૧૦૦૦ યોજન પ્રમાણવાળી ઉંચાઇના વનસ્પતિકાયિક કમળો વિગેરે છે, અને પૃથ્વીકાયિક કમળો વિગેરે પણ સંભવે છે, અને તેથી અધિક ઉંડાઇમાં જે કમળો વિગેરે છે તે કેવળ પૃથ્વીકાયરૂપ જ છે, તે બાબત સર્વોત્કૃષ્ટ ઉંચાઇવાળા પણ પૃથ્વીકાયિક વનસ્પતિના આકાર સમુદ્રની સપાટીથી [illegible] આપના [illegible]

અહિં [illegible] તથા [illegible] એમ [illegible] પ્રકારના [illegible] [illegible]

તથા મનુષ્યોનું શરીર ૩ ગાઉનું કહ્યું તે દેવકુરુ અને ઉત્તર કુરુક્ષેત્રના યુગલિક મનુષ્યોનું જાણવું, કે જેઓ ૩ પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા પણ છે. બીજા મનુષ્યોનું શરીરપ્રમાણ તેથી ન્યૂન ન્યૂન જાણવું.

તથા ત્રીન્દ્રિયનું ૩ ગાઉનું અને દ્વીન્દ્રિયનું ૧૨ યોજન શરીર-પ્રમાણ કહ્યું, તે પ્રાયઃ ૨॥ દ્વીપથી બહારના દ્વીપ સમુદ્રોમાં ઉત્પન્ન થતા કાનખજૂરા વિગેરે, અનેક અનેક ક્રોડ યોજન વિસ્તારવાળા સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થતા શંખ વિગેરે દ્વીન્દ્રિયોનું જાણવું.

जोयणमेगं चउरिं--दिदेहमुच्चत्तणं सुए भणियं ।
वेउव्वियदेहं पुण, अंगुलसंखंसमारंभे ॥ ८ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

योजनमेकं चतुरिन्द्रियदेहोच्चत्वं श्रुते भणितं
वैक्रियदेहः पुनरङ्गुलसंख्येयांश आरम्भे ॥ ८ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

सुए चउरिंदि देहं उच्चत्तणं एगं जोयणं भणियं
पुण वेउव्विय देहं आरंभे अंगुल संख अंसं ॥ ८ ॥

શબ્દાર્થઃ—

देहं=શરીરનું
उच्चत्तणं=ઉંચપણું
सुए=સૂત્રમાં, સિદ્ધાન્તમાં
भणियं=કહ્યું છે
वेउव्विय=વૈક્રિય
पुण=વળી
संख=સંખ્યાતમો
आरंभे=પ્રારંભ

તથા વનસ્પતિની એ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જળાશયોમાં જ હોય પરન્તુ સ્થળ ઉપર નહિ, તેમજ કમળ આદિ (કમળ-કુહણા વિગેરે) વનસ્પતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હોય, પરન્તુ આમ્રવૃક્ષ આદિકની નહિ, એમ વિશેષતઃ જાણવું.

૧ અન્તર્મુહૂર્ત્ત આયુષ્યવાળા અને ઉત્પન્ન થતા જ નાના ૧૨ યોજન શરીરવાળા થઇ, તુરત મરણ પામતા, પૃથ્વીમા તેવડો મોટો ખાડો પડી જવાથી, ચક્રવર્તિના સૈન્યને પણ જમીનમા ગરકાવી દેનારા આસાલિક જાતિના સર્પને શાસ્ત્રમાં (ઉરઃપરિસર્પ તિ૦ પંચેન્દ્રિય અને મતાન્તરે) દ્વીન્દ્રિય પણ કહ્યા છે, તે મહા દેહવાળા દ્વીન્દ્રિયો ૨॥ દ્વીપમા પણ સંભવે, તેથી "પ્રાયઃ" કહ્યું છે.

ગાથાર્થ—

સિદ્ધાન્તમાં ચતુરિન્દ્રિયના શરીરની ઉંચાઈ એક યોજન કહી છે. અને વૈક્રિય શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલું હોય છે

વિશેષાર્થઃ-

ચતુરિન્દ્રિય જીવોનું શરીર એક યોજન પ્રમાણ કહ્યું તે મનુષ્યક્ષેત્રથી બહાર રહેલા દ્વીપ સમુદ્રોમાંના ભ્રમર વિગેરેનું જાણવું, ભ્રમરાદિકોની એ અવગાહનાઓ સિદ્ધાન્તમાં કહી છે.

૨૪ દંડકમાં જન્મદેહની અવગાહનાનું કોષ્ટક-

	जघन्य अवगाहना	उत्कृष्ट अवगाहना
૪ પૃથ્વીકાયાદિની	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧ નારક	,,	૫૦૦ ધનુષ
૧૩ દેવમાં	,,	૭ હાથ
૧ ગ૦ તિર્યંચ	,,	૧૦૦૦ યોજન
૧ વનસ્પતિ	,,	૧૦૦૦ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૨ મનુષ્ય-ત્રીન્દ્રિય	,,	૩ ગાઉ
૧ દ્વીન્દ્રિય	,,	૧૨ યોજન
૧ ચતુરિન્દ્રિય	,,	૧ યોજન
૨૪		

ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની અવગાહના

જે જે દંડકપદોમાં વૈક્રિયલબ્ધિ પૂર્વે જણાવી છે, તે તે દંડકપદોમાંના જીવો જ્યારે જ્યારે વૈક્રિય શરીરની રચનાનો પ્રારંભ કરે, ત્યારે પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ જેવડું ન્હાનું વૈક્રિય શરીર બનાવે છે. ત્યાર બાદ તે શરીર વધતું વધતુ યાવત્ (મનુષ્યનુ શરીર) કંઈક અધિક ૧ લાખ યોજન સુધીનું પણ થઈ જાય છે. પરન્તુ પ્રારંભમાં તો તેટલુ જ ન્હાનું બને છે અહિં જાણવાનું એ છે કે-જન્મ શરીરની રચના સમયે પ્રારંભમાં તે જન્મ શરીર (=મૂળ શરીર) અંગુલના અસંખ્યતામાં ભાગ

પ્રમાણ જેટલું ન્હાનું બને છે, અને આ ઉત્તર શરીર પ્રારંભમાં અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ ન્હાનું બને છે.

અપવાદ--ઉપર કહેલા ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારંભમાં જે અંગુલના સંખ્યાતમા ભાગની આવગાહના કહી તે ગર્ભજ તિર્યંચ અને મનુષ્ય તથા દેવ નારકની અપેક્ષાએ છે, પરન્તુ વાયુકાય જયારે વૈક્રિય શરીરની રચના કરે છે, ત્યારે તેનું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર તો પ્રારંભમાં પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેવડુંજ હોય છે. કારણ કે વાયુકાયનું કોઈ પણ શરીર ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલુંજ છે.

ઉત્તર વૈક્રિયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના

देव नर अहियलरकं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं,।
दुगुणं तु नारायाणं-भणियं वेउव्वियसरीरं.॥ ९ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

देवनराणामधिकलक्षं, तिरश्चां नव च योजनशतानि ॥
द्विगुणं तु नारकाणां भणित वैक्रियशरीरम् ॥ ९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

देव नर लक्खं अहिय, य तिरियाणं नव सयाइं जोयण
तु नारायाण वेउव्विय सरीरं दुगुण भणियं ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ:—

लरकं=૧ લાખ (યોજન) | दुगुणं=દ્વિગુણ, બમણું
सायइं=સો.

गाथार्थ:—

દેવોનું વૈક્રિય (શરીર) લાખ અને મનુષ્યોનું અધિક છે. તિર્યંચોનું નવસો યોજન છે. અને નારકોનું વૈક્રિય શરીર બમણું કહ્યું છે.

વિશેષાર્થ.

હવે ઉત્તરવૈક્રિય શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના દેવને સંપૂર્ણ* ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ અને મનુષ્યને કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ

યોજન પ્રમાણ છે અહિં કિંચિત્ અધિકતા તે ૪ અંગુલ પ્રમાણ જાણવી, કારણ કે-દેવનું ઉત્તરવૈક્રિય અને મનુષ્યનું વૈક્રિયશરીર શીર્ષ ભાગે તો સરખું રહે છે (એટલે બન્નેનાં મસ્તક સરખી સપાટીએ આવી રહે છે) પરન્તુ મનુષ્ય જમીનને સ્પર્શીને ઉભો રહે છે, અને દેવ તો જમીનથી ૪ અંગુલ અધર રહે છે, જેથી નીચેના ભાગમાં મનુષ્યનું શરીર ૪ અંગુલ અધિક છે, અને દેવનું શરીર મનુષ્યથી ૮ અંગુલ ન્યૂન છતાં સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનું હોય છે.

આવું મહાન્ વૈક્રિય શરીર શ્રી વિષ્ણુકુમાર મુનિએ, વર્ષાકાળમાં એક સ્થાને સ્થિર રહેલા મુનિ મહાત્માઓને ધર્મદ્વેષથી દેશમાંથી ચાલ્યા જવાનું કહેનાર અને કોઈ પણ રીતે નહિ સમજનાર મહાપાપી નમુચિ પ્રધાનને સજા કરવા માટે શ્રી મુનિસુવ્રત સ્વામિના શાસનમાં બનાવ્યું હતું.

ગ્રૈવેયક અને અનુત્તર દેવો ઉત્તર વૈક્રિય શરીર રચતા નથી, શેષ સર્વે દેવો ઉ૦ વૈક્રિયની રચના કરે છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉત્તરવૈક્રિયની અવગાહના ॥

	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
૧ વાયુકાય	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ	અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ
૧૩ દેવ દંડકમાં	અંગુલનો સંખ્યાતમો ભાગ.	૧ લાખ યોજન
૧ ગ૦ મનુષ્યમાં	,,	૧ લાખ યોજનથી કિંચિત્ અધિક
૧ ગ૦ તિર્યંચમાં	,,	૯૦૦ યોજન
૧ નારકમાં	,,	જન્મદેહથી બમણું (૧૦૦૦ ધનુષ્.)
શેષ ૭ માં	,,	વૈ૦ જ નથી.

૬ ટકવૃત્તિમાં કિંચિત્ અધિક ૧ લાખ [illegible] ના દેવોને [illegible] ગણીને કહીએ, પણ સિદ્ધાન્તમાં તે [illegible] છે.

ઉત્તર વૈક્રિયની વિકુર્વણાનો કાળ

[अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु,।
देवेसु अद्धमासो,--उक्कोस-विउव्वणा-कालो ॥१०॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अन्तर्मुहूर्त्तं नैरयिके, मुहूर्त्ताश्चत्वारः तिर्यग्मनुजेषु ।
देवेष्वर्धमास, उत्कृष्टो विकुर्वणाकालः ॥ १० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

निरए अंतमुत्तं तिरिय–मणुस्सु चत्तारि मुहुत्त
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस विउव्वणा कालो ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ —

अंतमुहुत्तं=અન્તર્મૂહુર્ત્ત
मुहुत्त=મુહૂર્ત્ત (૨ ઘડી)
चत्तारि=ચાર
अद्धमासो=અર્ધમાસ, ૧૫ દિવસ
विउव्वणा=વિકુર્વણા
कालो=કાળ

गाथार्थ.

ઉત્કૃષ્ટ વિકુર્વણાનો કાળ નારકોમાં અંતર્મુહૂર્ત, તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં *૪ મુહૂર્ત્ત, અને દેવોમાં અર્ધમાસ છે. ॥૧૦॥

વિશેષાર્થઃ-

કહેલો એ કાળ વ્યતીત થયે, તે શરીર સ્વતઃ વિલય પામી જાય છે, અને તે કાળ પ્હેલાં પણ જો તે શરીરની જરૂર ન હોય તો બુદ્ધિપૂર્વક સંહરણ પણ કરવું પડે છે વાયુકાયમાં તો રચના અને વિલય બન્ને સ્વતઃ પ્રવર્ત્તે છે.

બાકીના શેષ શરીરોની અવગાહના તથા કાળ.

---

*દંડક પ્રકરણની અવચુરિમાં (આ પ્રકરણનાજ કર્તાએ) "લબ્ધિથી કરેલા વૈક્રિય શરીરનો (ગ૦ તિર્યંચ મનુષ્યનો) અવસ્થાન કાળ અન્તર્મુહૂર્ત્તથી અધિક ન હોય" એમ સ્પષ્ટ નિર્દેશ કર્યો છે, અહિ ૪ મુહૂર્ત્ત કહ્યા છે. અહીં દિગંબર આમ્નાયમા પણ અન્તર્મુ૦ કહ્યા છે, અને શ્રી **ભગવતી સૂત્રમાં** અન્તર્મુ૦ કાળ કહ્યો છે. આ ગાથા **શ્રી જીવાભિગમજી** સૂત્રની છે.

દંડકપદોમાં ઔદારિકની; મૂળ અને ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના; તથા ઉત્તર વૈક્રિયનો કાળ કહ્યો છે, અને આહારક શરીરની અવગાહના તથા કાળ અને તૈ૦ કા૦ શરીરની અવગાહના કહ્યાં નથી, પરન્તુ તે આ પ્રમાણે છે—

આહારક શરીરની જઘન્ય અવગાહના પ્રારંભ સમયે પણ ઉત્તરવૈક્રિયવત્ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ નહિ, પરન્તુ કિંચિત્ ન્યૂન ૧ હસ્ત પ્રમાણ કહી છે, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સંપૂર્ણ ૧ હસ્ત પ્રમાણ છે. તથા કાળ-જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અન્તર્મુ૦ પ્રમાણ છે. ત્યાર બાદ આહા૦ શરીર વિલય પામે છે, અને આત્મપ્રદેશો ઔદા૦માં પ્રવેશે છે.

તથા તૈ૦ કા૦ની અવગાહના જઘન્યથી અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ એટલે સૂક્ષ્મવનસ્પતિના ઔદા૦ શરીર જેટલી છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક ૧ લાખ યોજન પ્રમાણ ઉત્તરવૈ૦ દેહની અપેક્ષાએ છે, અને કેવલિ સમુદ્ઘાતની અપેક્ષાએ સંપૂર્ણ લોકાકાશ પ્રમાણ છે.

---

૩ સંઘયણદ્વાર.

थावर सुर नेरइया असंघयणा, य विगल छेवट्ठा,
संघयण-छग्गं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं.॥११॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

स्थावरसुरनैरयिका असंहननाश्च विकलाः सेवार्ताः
संहननषट्कं गर्भजनरतिर्यक्ष्वपि ज्ञातव्यम् ॥ ११ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

थावर सुर नेरइया, असंघयणा विगल छेवट्ठा
गब्भय नर तिरिएसु अवि छग संघयण मुणेयव्व ॥ ११ ॥

શબ્દાર્થ:—

અસંઘયણા=સંઘયણ રહિત	સંઘયણ=સંઘયણ, સંહનન
વિગલ=વિકલેન્દ્રિયો	છગ=છ
છેવટ્ઠા=સેવાર્ત સંઘયણવાળા	મુણેયવ્વ=જાણવું; જાણવાં

गाथार्थ—

સ્થાવરો, દેવો, અને નારકો સંઘયણ રહિત હોય છે, વિકલેન્દ્રિયોમાં સેવાર્ત્ત અને ગર્ભજ મનુષ્ય તથા તિર્યંચોમાં તો છએ ય સંઘયણ હોય છે. ॥ ૧૧ ॥

વિશેષાર્થઃ—

પાંચ સ્થાવર, તેર દેવો, અને એક નારક એ ઓગણીશ દંડકોમાં સંઘયણ *નથી. કારણ કે એ જીવોનાં શરીરમાં હાડકા નથી. અને સંઘયણ તો હાડકાના બંધારણને કહેવામાં આવે છે. તથા શંખ, છીપ, કોડી ઇત્યાદિ દ્વીન્દ્રિય જીવો તથા કીડી આદિ ત્રીન્દ્રિય જીવો અને ભ્રમર આદિ ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાંના કેટલાક સ્પષ્ટ કઠિન હાડવાળા છે, તો કોઇ અસ્પષ્ટ બારિક હાડવાળા છે માટે એ ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોને સંઘયણ છે, અને તે પણ છઠ્ઠું છેદપૃષ્ઠ સંઘયણ[1] છે, ગર્ભજ તિર્યંચો તથા મનુષ્યોને તો છએ સંઘયણ હોય છે, પરન્તુ એક જીવને સમકાળે તો એકજ સંઘયણ હોય

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ સંઘયણ ॥

૫ સ્થાવર ૧૩ દેવ દંડક ૧ નારક	સંઘયણ રહિત	૩ વિકલેન્દ્રિય	૧ છેવઠ્ઠું
		૧ ગ૦ મનુષ્ય ૧ ગ૦ તિર્યંચ	૬

—o—

૪ સંજ્ઞા અને ૬ સંસ્થાન દ્વાર

सव्वेसिं चउ दह वा सन्ना. सव्वे सुरा य चउरंसा,
नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया, ॥१२॥

---

૧ વિકલેન્દ્રિયોમા અળસિયા વિગેરે જીવો હાડ રહિત જેવા દેખાય છે, તો પણ ઉદયસ્થાનક વિચારતા તે જીવોને અસ્પષ્ટ પણ સઘયણ સંભવે છે.

* શ્રી જીવાભિગમજીમા હાડની અપેક્ષાએ તો નહિ પરન્તુ બળની અપેક્ષાએ દેવોને પ્હેલુ અને એકેન્દ્રિયોને છઠ્ઠુ સઘયણ કહ્યુ છે, તથા નારકોને અસઘયણી કહ્યા છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

सर्वेषां चतस्रो दश वा संज्ञाः सर्वे सुराश्च चतुरस्राः (स्त्राः)
नरतिर्यञ्चः षट्संस्थाना, हुण्डका विकलेन्द्रियनैरयिकाः ॥ १२ ॥

અન્વય સહિત પરિચ્છેદ.

सव्वेसिं चउ वा दस सन्ना, य सव्वे सुरा चउरंसा
नर तिरि छ संठाणा, विगलिंदि नेरइया हुंडा ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ —

दस=દશ	चउरंसा=સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા
वा=અથવા	छ=છ
सन्ना=સંજ્ઞા	संठाणा=સંસ્થાનવાળા
	हुंडा=હુંડક સંસ્થાનવાળા

ગાથાર્થ—

સર્વેને ચાર કે દશ સંજ્ઞા હોય છે સર્વે દેવો સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળા, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યંચો છ સંસ્થાનવાળા. તથા વિકલેન્દ્રિયો અને નારકો હુંડક સંસ્થાનવાળા છે ॥૧૨॥

વિશેષાર્થ—

સર્વે દંડકોમાં ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે. અને કેટલાક મનુષ્યોને ૧૬ સંજ્ઞાઓ હોય છે. તે સંજ્ઞાઓ સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોમાં તો સ્પષ્ટ ઉપલબ્ધ થાય છે, અને એકેન્દ્રિયોમાં અવ્યક્ત-અસ્પષ્ટ હોય છે તો પણ કેટલાક બાહ્ય વર્તનથી અમુક અમુક સંજ્ઞાઓ એકેન્દ્રિયોમાં અનુમાનથી સ્પષ્ટ સમજી શકાય એવી હોય છે. તે આ પ્રમાણે—

૧ પાણી તથા ખાતર વિગેરે ખાતરથી પોષણ થતું હોવાથી આહાર સંજ્ઞા છે

૨ લજામણી વનસ્પતિને હાથ અડતાં તુર્ત સંકોચાય છે. માટે ભય સંજ્ઞા છે

૩ વેલડીઓ વૃક્ષને વીંટાય છે. અને ધન ખાખર નિધાન ઉપર મૂળ ફેલાવે છે. માટે પરિગ્રહ સંજ્ઞા છે.

૪ કુરબક નામનું વૃક્ષ સ્ત્રીના આલિંગનથી ફળે છે. માટે મૈથુન સંજ્ઞા છે

૫ કોકનદ નામનો કંદ હુંકાર-હુંફાડો કરે છે માટે ક્રોધ સંજ્ઞા છે.

૬ રુદન્તી વેલડીમાંથી રસનાં ટપકાં ઝરતાં રહે છે, માટે માન સંજ્ઞા છે. (આ વેલડીના રસથી સુવર્ણસિદ્ધિ થાય છે, તેથી હું હોવા છતાં લોકમાં નિર્ધનતા કેમ ? એવી અભિમાન સંજ્ઞાથી રુદન કરવાનું અનુમાન છે.)

૭ વેલડી પોતાનાં ફળોને પોતાનાં પાંદડાંથી ઢાંકી રાખે છે. માટે માયા સંજ્ઞા છે.

૮ બીલીનું વૃક્ષ તથા શ્વેત ખાખરો પોતાનાં મૂળ નિધાન ઉપર ફેલાવે છે (અર્થાત્ નિધાન ઉપર પ્રાયઃ ઉગે છે) માટે લોભ સંજ્ઞા છે.

૯ કમળો રાત્રે લોક સંજ્ઞા થી સંકોચ પામે છે.

૧૦ વેલડીઓ સર્વ માર્ગ છોડીને ભીંત ઉપર અથવા વૃક્ષ ઉપર ઓઘ સંજ્ઞા થી ચઢે છે.

એ પ્રમાણે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અનુમાનથી સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ સમજાય છે. દ્વીન્દ્રિયાદિ સર્વ દંડકપદોમાં ઓચ્છીવત્તી સંજ્ઞાઓ અવશ્ય હોય છે.

હવે ચાર ગતિ આશ્રયિ વિચાર કરતાં દેવગતિમાં પરિગ્રહ તથા લોભ સંજ્ઞા અધિક મુખ્ય છે, મનુષ્યગતિમાં માન સંજ્ઞા અને મૈથુન સંજ્ઞા અધિક છે, નરક ગતિમાં ભય અને ક્રોધ સંજ્ઞા અધિક છે, અને તિર્યંચગતિમાં માયા તથા આહાર સંજ્ઞા અધિક[1] છે

૧ ચાર ગતિમા આહારાદિ ૪ સજ્ઞાઓનુ એકત્ર અલ્પબહુત્વ શાસ્ત્રમા આ પ્રમાણે કહ્યું છે-

કોઇ પણ સમયે વિચાર કરતા-નારક ગતિમા મૈથુન સંજ્ઞાવાળાં જીવો અલ્પ, તેથી આહાર સજ્ઞાવાળા સખ્યાતગુણ, તેથી ભય સજ્ઞાવાળા સખ્યાત ગુણ, તેથી પરિગ્રહ સંજ્ઞાવાળા સખ્યાત ગુણ. દેવોમા આહાર-ભય-મૈથુન-પરિગ્રહ, તથા મનુષ્યો ભય-આહાર-પરિગ્રહ-મૈથુન, અને પચે૦ તિર્યંચોમા પરિગ્રહ-મૈથુન-ભય-અને આહાર સંજ્ઞાઓ અનુક્રમે સંખ્યાતગુણ કહેવી.

તથા એક સમયમા એક જીવને એક સજ્ઞા સ્પષ્ટ અનુભવમા હોય છે, બાદ અન્તર્મુહુર્ત્તે દરેક જીવોની સંજ્ઞા બદલાતી રહે છે ઉપર કહેલી સજ્ઞાઓની (તે તે ગતિમા) અધિકતા કહી, તે તેવા પ્રકારના સંયોગોના કારણથી (પૂર્વોક્ત અલ્પબહુત્વ) હોય છે. અપચેન્દ્રિયોમાં સજ્ઞાનુ અલ્પબહુત્વ કહેલું દેખાતુ નથી. માટે અનિયમિતપણુ હશે એમ સંભવે છે.

સંસ્થાન દ્વાર.

સર્વ દેવોને (એટલે દેવના ૧૩ દંડકોમાં) ૧ સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે. અર્થાત્ કોઇ પણ દેવ કે દેવીને સમચતુરસ્ર સિવાય બીજું સંસ્થાન નથી, પરન્તુ તે ભવધારણીય (મૂળ) શરીરની અપેક્ષાએ જાણવું, કારણ કે દેવોનું ઉત્તર વૈક્રિય સંસ્થાન તો સિદ્ધાન્તમાં અનેક પ્રકારનું કહ્યું છે.

ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યંચોને છએ ય સંસ્થાનો હોય છે. યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચોને તો દેવોની માફક એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાનજ જાણવું, અને શેષ સંખ્યાત આયુષ્યવાળા મનુષ્યતિર્યંચોને યથાસંભવ* ૬ સંસ્થાન હોય છે, પરન્તુ એક જીવને સમકાળે કોઇપણ એકજ સંસ્થાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયો અને નારકોને સર્વ લક્ષણહીન છઠું હુંડક સંસ્થાન હોય છે. તેમાં પણ નારકોનુ હુંડક સંસ્થાન પાંખ ઉખેડી નાંખેલા પક્ષી સરખું અતિ બિભત્સ અને ભયાનક હોય છે

नाणाविह-धय-सूई-बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया,
पुढवी मसूर चंदाकारा संठाणओ भणिया. ॥ १३ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नानाविधध्वजसूचीबुद्बुदा-वनवायुतेजोऽपकायिकाः
पृथ्वी मसूरचन्द्राकारा संस्थानतो भणिता ॥ १३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

संठाणओ वण नाणाविह. वाउ धय. तेउ सूई, अपकाया
बुब्बुय पुढवी मसूर चंद आकारा भणिया ॥ १३ ॥

---

* [illegible]

શબ્દાર્થ:-

नाणाविह=નાના પ્રકારના (અનેક પ્રકારના આકારવાળી)
धय=ધ્વજ (ના આકારવાળો)
सूई=સોયો (ના આકારવાળો)
बुब्बुय=પરપોટા (ના આકારવાળો)
वण=વનસ્પતિ
वाउ=વાયુકાય
तेउ=અગ્નિકાય
अपकाया=અપકાય (જળ)
पुढवी=પૃથ્વીકાય
मसूर=મસૂરની દાળ (ના આકારવાળી)
चदोकारा=અર્ધ ચન્દ્રના આકારવાળી
संठाणओ=સંસ્થાનથી, આકારથી
भणिया=કહી છે, કહ્યા છે.

ગાથાર્થ:-

સંસ્થાનથી વનસ્પતિકાય, વાયુકાય, તેઉકાય, અને અપ્કાયને અનુક્રમે-જુદા જુદા અનેક આકારવાળા, ધજા, સોય અને પરપોટાના આકારવાળા, તથા પૃથ્વીકાય મસુરની દાળ કે ચન્દ્રના આકારવાળા કહ્યા છે. ॥૧૩॥

વિશેષાર્થ:-

એકેન્દ્રિય જીવોના હુંડક સંસ્થાનો.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું—	જુદા જુદા અનેક આકારનું
વાયુકાયનું—	ધ્વજાના આકારનું
અગ્નિકાયનું—	સોયના આકારનું.
અપ્કાયનું—	પરપોટાના આકારનું.
પૃથ્વીકાયનું—	મસુરની દાળ અથવા અર્ધ ચંદ્રના આકારનું.

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય શિવાયના કોઈનું એક શરીર જોઈ શકાતું નથી. તેથી તેના સંસ્થાનો પણ જોઇ શકાતા નથી×

× અહિં સૂક્ષ્મ પૃથ્વીઆદિકનુ અને બાદર પૃથ્વીઆદિકનું પણ હુંડક સંસ્થાન ઉપર પ્રમાણેજ છે, પરન્તુ વિશેષ એજ કે-સૂક્ષ્મ અને

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ સંસ્થાન ॥

૧૩ દેવદંડક ૧ (સમચતુરસ્ર)		૩ વિકલેન્દ્રિય	(હુંડક)
૧ ગ૦મનુષ્ય	૬	૧ નારક	
૧ ગ૦તિર્યંચ		૫ સ્થાવર	

૬ કષાય અને ૭ લેશ્યા દ્વાર

सव्वेवि चउकसाया लेस--छग गब्भतिरियमणुएसु,
नारय तेऊ वाऊ विगला वेमाणि य तिलेसा ॥१४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सर्वेऽपि चतुष्कषाया, लेश्याषट्कं गर्भजतिर्यग्मनुजयो (जेषु)
नारकतेजोवायुविकला वैमानिकाश्च त्रिलेश्याः ॥ १४ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सव्वे अवि चउ कसाया, गब्भय तिरिय मणुएसु छग लेस
नारय तेऊ वाऊ विगला य वेमाणि ति लेसा ॥ १४ ॥

શબ્દાર્થ:-

कसाया=કષાયવાળા
लेस=લેશ્યા
छगं-૬
तेऊ=તેજસકાય, અગ્નિકાય
वाऊ=વાયુકાય
ति=ત્રણ
लेसा=લેશ્યાવાળા

ગાથાર્થ:-

સર્વેને ચારે ય કષાયો હોય છે. તથા ગર્ભજ-તિર્યંચો અને મનુષ્યોને ૬ લેશ્યા હોય છે નારકો, અગ્નિકાય,

---

૧ [illegible] સાધારણ વનસ્પતિનું સંસ્થાન પણ ભિન્ન ભિન્ન છે, એમ શ્રી જીવા-ભિગમાદિકમાં કહ્યું છે, અને સંગ્રહણીવૃત્તિમાં તો નિગોદનું શરીર [illegible] સ્તિબુક (પરપોટા) આકાર [illegible] ([illegible]) [illegible] અનિયતરૂપ (જીવાભિગમને અભિપ્રાયે દ્રવ્ય લોક પ્રકાશમાં [illegible]) [illegible] (તત્ત્વાર્થ વૃત્તિમાં પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અનિયતરૂપ કહ્યું છે)

વાયુકાય, વિકલેન્દ્રિય, અને વૈમાનિકો ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. ॥ ૧૪ ॥

વિશેષાર્થ:-

છઠ્ઠું કષાયદ્વાર

સર્વ દંડકપદોમાં ક્રોધ-માન-માયા-અને લોભ એ ચાર પ્રકારના કષાય હોય છે. એકેન્દ્રિયોમાં તેનો ઉદય અસ્પષ્ટ હોય છે, દ્વીન્દ્રિયાદિકમાં કંઈક અધિક અધિક સ્પષ્ટ હોય છે. કષાય રહિત તો કેવળ વીતરાગ ભગવંતો અને સિદ્ધ પરમાત્માઓજ છે.

સાતમું લેશ્યાદ્વાર

ગર્ભજતિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્યોને છએ પ્રકારની લેશ્યાઓ હોય છે. એક સમયે એક જ લેશ્યા અન્તર્મુહૂર્ત્ત સુધી રહી પુન. બદલાઇને બીજી લેશ્યા પ્રગટ થાય છે. એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત પરાવૃત્તિથી છએ લેશ્યા દ્રવ્યથી અને ભાવથી પણ હોય છે. તે દ્રવ્ય ભાવનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણમાં કહેલું છે.

૧ નારક ૧ અગ્નિકાય ૧ વાયુકાય ૩ વિકલેન્દ્રિય	કૃષ્ણ, નીલ, કપોત. (૩ અશુભ)	વૈમાનિક દેવોને	તેજોમય ૩ શુભ

કયા નારકને કઇ અશુભ લેશ્યા તથા કયા વૈમાનિક દેવને કઈ શુભ લેશ્યા હોય તેનો વિસ્તાર અન્ય ગ્રન્થોથી જાણવો *

* રત્નપ્રભા અને શર્કરાપ્રભામા સર્વ નારકોને કાપોતલેસ્યા, વાલુકા પ્રભામા સાધિક ૩ સાગરોપમસુધીના આયુષ્યવાળાને કાપોત અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને નીલ લેશ્યા છે. પંકપ્રભામાં સર્વને નીલ લેસ્યા છે. ધૂમપ્રભામાં સાધિક ૧૦ સાગરોપમ આયુષ્ય સુધીના આયુષ્યવાળાને નીલ, અને તેથી અધિક આયુષ્યવાળાને કૃષ્ણલેસ્યા છે. તથા છઠ્ઠી અને સાતમી નરકમા સર્વને કૃષ્ણલેસ્યા છે. અહિ પૃથ્વીઓના અનુક્રમ પ્રમાણે અધિક અધિક મલિન લેસ્યાઓ જાણવી.

વૈમાનિક દેવોમાં આ પ્રમાણે—

૧-૨ જા કલ્પનાદેવોમાં તેજોલેસ્યા, ૩-૪-૫ મા કલ્પનાદેવોમાં

લેશ્યા ચાલુ અને ૮મું ઇન્દ્રિય અને ૯મું સમુદ્ઘાતદ્વાર

जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा.
इंदियदारं सुगमं. मणुआणं सत्त समुग्घाया, ॥ १५ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

ज्योतिष्कास्तेजोलेश्याकाः शेषाः सर्वेऽपि भवन्ति चतुर्लेश्याः ।
इन्द्रियद्वारं सुगमं, मनुजाना सप्त समुद्घाताः ॥ १५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

जोइसिय तेऊ लेसा, सेसा सव्वे अवि चउलेसा हुंति,
इंदिय दारं सुगमं मणुजाण सत्त समुग्घाया ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ:-

तेउलेसा=તેજો લેશ્યાવાળા	इंदियदारं=ઇન્દ્રિય દ્વાર
सेसा=શેષ-બાકીના	सुगम=સુગમ-સહેલુ
अवि=પણ	समुग्घाया=સમુદ્ઘાત

ગાથાર્થ -

જ્યોતિષી તેજોલેશ્યાવાળા છે, અને શેષ સર્વે ચાર લેશ્યાવાળાં છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સહેલુ છે; મનુષ્યોને સમુદ્ઘાત સાત હોય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ:-

જ્યોતિષીઓને તેજોલેશ્યાજ હોય છે, બાકીના સર્વે ભવનપતિ તથા વ્યન્તર એ અગ્યાર દંડકોમાં કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા, કેટલાક નીલ લેશ્યાવાળા, કેટલાક કાપોત લેશ્યાવાળા અને કેટલાક દેવો સંપૂર્ણ ભવપર્યન્ત તેજો લેશ્યાવાળા હોય છે.

તથા પૃથ્વીકાય અપકાય અને વનસ્પતિકાય એ ત્રણ દંડકમાં પ્રત્યેક જીવને કૃષ્ણ-નીલ-અને કાપોત એ ૩ લેશ્યા પ્રકૃતિથી

પ્રત્યેક, ૬ ઠ્ઠા કલ્પથી સર્વાર્થ સુધીના [illegible]
[illegible]

(બદલાઇ બદલાઇને) પ્રાપ્ત થાય છે, અને ચોથી તેજો લેશ્યા તો ત્યારેજ હોય કે જ્યારે ઇશાનકલ્પ સુધીમાંના તેજો લેશ્યાવાળા કાઈ દેવો બાદર લબ્ધિપર્યાપ્ત પૃથ્વીમાં અથવા બાદરપર્યાપ્ત અપ્‌માં તથા બા૦પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે એ પૃથ્વી આદિક ૩ દંડકના જીવોને ભવના પ્હેલા અન્તર્મુહૂર્ત્તમાં તેજો લેશ્યા અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો એ ત્રણે દંડકને પહેલી ૩ લેશ્યાજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૬ લેશ્યા ॥

૧ ગ૦ તિર્યંચને } ૬	૧ વૈમાનિકને ૩ (શુભ)
૧ ગ૦ મનુષ્યને }	૧ જ્યોતિષીને ૧ (તેજોલે૦)
૧ નારકને } ૩ (અશુભ)	૧૪ શેષદંડકોને ૪ (પ્હેલી)
૧ અગ્નિકાયને }	
૧ વાયુકાયને }	
૩ વિકલેન્દ્રિયને ૩ (અશુભ)	

૨૪ દંડકમાં ઇન્દ્રિય દ્વાર

૫ સ્થાવરને એક સ્પર્શેન્દ્રિય હોવાથી ૧ ઇન્દ્રિય છે. દ્વીન્દ્રિયને સ્પર્શ અને રસના એ બે ઇન્દ્રિય છે. ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શેન્દ્રિય રસેન્દ્રિય અને ઘ્રાણેન્દ્રિય સહિત ૩ ઇન્દ્રિય છે ચતુરિન્દ્રિયને સ્પર્શ-રસના-ઘ્રાણ-અને ચક્ષુ એ ૪ ઇન્દ્રિય છે, અને બાકીના ૧૩ દેવદંડક ૧ નારક ૧ ગર્ભજતિર્યંચ અને ૧ ગર્ભજ મનુષ્ય, એ સર્વ મળી ૧૬ દંડકોને સ્પર્શ-રસના-ઘ્રાણ-ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ ૫ ઇન્દ્રિયો છે. એ પ્રમાણે આ ઇન્દ્રિયદ્વાર સમજવામાં અત્યંત સરળ છે.

૭ સમુદ્‌ઘાતદ્વાર

ગર્ભજ મનુષ્યોને સાતેય સમુદ્‌ઘાત હોય છે ત્યાં સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિના ગર્ભજ મનુષ્યોનેજ યથાસંભવ ૭ સમુદ્‌ઘાત છે, અને યુગલિકોને તો આહારક-વૈક્રિય-તૈજસ્-અને કેવલિ સમુદ્‌ઘાત નથી, કેવળ વેદના, કષાય, અને મરણ એ ૩ સમુદ્‌ઘાત છે. પુન અયુગલિક ગર્ભજ મનુષ્યોમાં પણ લબ્ધિ રહિત મનુષ્યને પ્હેલી ૩ સમુદ્‌ઘાત, લબ્ધિવંત છદ્મસ્થને

(અસર્વજ્ઞને) યથાસંભવ કેવલિ સમુદ્ઘાત વિના *૩-૪-૫-૬ સમુદ્ઘાત અને શ્રી સર્વજ્ઞ ભગવંતને તો ૧ [1]કેવલિ સમુદ્ઘાતજ હોય છે. તથા સર્વત્ર સામાન્ય નિયમ એ છે કે-અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ કોઈ જીવને પ્રથમના ૩ સમુદ્ઘાત હોઈ શકે છે

સમુદ્ઘાતોના નામો.

[*वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे
केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्नीणं. ॥१६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

वेदना कषायो मरणं, वैक्रियस्तैजसश्चाहारकः।
कैवलिकश्च समुद्घाताः, सप्तमे भवन्ति संज्ञिनाम् ॥ १६ ॥

* વૈક્રિય લબ્ધિ-તૈજસ લબ્ધિ-અને આહારક લબ્ધિ એ ત્રણ લબ્ધિમાંની એક પણ એક લબ્ધિવંતને ૪, બે લબ્ધિવંતને ૫, અને ત્રણેય લબ્ધિવંતને ૬

૧ પ્રશ્ન—કેવલિ ભગવંત અનન્ત લબ્ધિવાળા છે તો તેમને વૈક્રિય આહા૦ અને તૈજસ સમુદ્ઘાત (કે જે લબ્ધિવંતને હોય છે તે) કેમ નહિ ? અને નિર્વાણ પામતા હોવાથી મરણ સમુદ્ઘાત કેમ નહિ ?

ઉત્તર—લબ્ધિ ફોરવવી (પ્રગટ કરવી) તે પ્રમાદઅવસ્થા ગણાય છે, અને કેવલિ ભગવંત અપ્રમાદી છે, તથા તે લબ્ધિ ફોરવવાના પ્રયોજનનો અભાવ છે, માટે વૈ૦ તૈ૦ આહા૦ સમુદ્ઘાત કેવલિ ભગવંતને ન હોય તથા મરણ સમુ૦ પરભવના ઉત્પત્તિ સ્થાને આત્મપ્રદેશોનો દીર્ઘ દંડ કરવાથી કેટલાક જીવોને હોય છે, અને કેવલિ ભગવંતને પરભવમાં ઉત્પન્ન થવું નથી, તેમજ નિર્વાણ સમયે આત્મપ્રદેશો [illegible] (દંડ)ની આકારે સિદ્ધિસ્થાને જાય છે, માટે મરણ સમુ૦ નથી, તેમજ વેદનીયનો ઉદય છે, પણ આકુળતા તથા ઉદીરણા ન હોવાથી વેદના સમુ૦ નથી

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे
य केवलि इमे सत्त समुग्घया सन्नीणं हुंति ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ:-

वेयण=વેદના સમુદ્ઘાત	केवलि=કેવલિ સમુદ્ઘાત
कसाय=કષાય સમુદ્ઘાત	य=વળી, અને, તથા
मरणे=મરણ સમુદ્ઘાત	समुग्घाया=સમુદ્ઘાત
वेउव्विय=વૈક્રિય સમુદ્ઘાત	सत्त=સાત
तेयए=તૈજસ સમુદ્ઘાત	इमे=એ
य=અને, તથા, વળી	हुंति=હોય છે.
आहारे=આહારક સમુદ્ઘાત	सन्नीणं=સંજ્ઞિ જીવોને

ગાથાર્થ:-

વેદના, કષાય, મરણ, વૈક્રિય, તૈજસ, આહારક અને કેવલિ સમુઘાત છે. આ સાત સંજ્ઞિ જીવોને હોય છે. ॥૧૬॥

વિશેષાર્થ:-

પૂર્વે દ્વારવર્ણનમાં સંજ્ઞાત્રિકના (૩ સંજ્ઞાના) દ્વારમાં જે દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, તે સંજ્ઞા જે જીવોને હોય તે સંજ્ઞિ જીવ કહેવાય, અને તે સંજ્ઞિ જીવને આ ગાથામાં કહેલી વેદનાદિક સાતે સમુદ્ઘાત યથાસંભવ હોય છે.

एगिंदियाण केवल--तेउ--आहारगविणा उ चत्तारि,
ते वेउव्वियवज्जा विगला, सन्नीण ते चेव ॥१७॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकेन्द्रियाणां केवलतैजसाहारकान् विना तु चत्वारः
ते वैक्रियवर्ज्जा विकलानां संज्ञिनां ते चैव ॥ १७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

एगिंदियाण केवल तेउ आहारग विणा चत्तारि
विगला वेउव्वियवज्जा सन्नीण चेव ते ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—

एगिंदियाण=એકેન્દ્રિય જીવોને	ते=તે (૪ સમુદ્ઘાત
केवल=કેવલિ સમુદ્ઘાત	वेउव्विय=વૈક્રિય સમુદ્ઘાત
तेउग=તૈજસ સમુદ્ઘાત	वज्जा=વર્જિત. રહિત. વિના સિવાયના
आहारग=આહારક સમુદ્ઘાત	
विणा=વિના, સિવાય	सन्नीण=સંજ્ઞિ જીવોને
उ=વળી	ते=તે (સાતે) સમુદ્ઘાત
चत्तारि=ચાર સમુદ્ઘાત	चेव=નિશ્ચય

ગાથાર્થ.

એકેન્દ્રિયોને કેવલિ, તૈજસ્ અને આહારક વિના ચાર હોય છે. અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વિના તે જ વિકલેન્દ્રિયોને હોય છે, અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોને તે (સાત) હોય છે. ॥૧૭॥

વિશેષાર્થ:—

એકેન્દ્રિયોને કેવલિ તૈજસ અને આહારક એ ૩ સમુદ્ઘાત વિના શેષ ૪ સમુદ્ઘાત છે [વાયુકાયની અપેક્ષાએ]. અને વાયુકાય સિવાયના પૃથ્વીકાય વિગેરે ૪ દંડકોમાં વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વિના ૩ સમુદ્ઘાતજ હોય છે તથા એ ૪ માંથી એક વૈક્રિય સમુદ્ઘાત બાદ કરતાં શેષ ૩ સમુદ્ઘાત વિકલેન્દ્રિયોને હોય છે. અને સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોને તો તે સાતે ય સમુદ્ઘાત છે

પુન લોકના પર્યન્ત ભાગે નિરાબાધ સ્થાને રહેલા સૂક્ષ્માદિ એકેન્દ્રિયોને તથાપ્રકારના ઉપઘાતનો અભાવ હોવાથી વેદના સમુદ્ઘાત રહિત ૨ સમુદ્ઘાત પણ હોય છે. અને શેષ સર્વ સૂક્ષ્મ તથા બાદર એકેન્દ્રિયોને ત્રણ સમુદ્ઘાત હોય છે.

સમુદ્ઘાત દ્વાર અને ૧૦ મું દૃષ્ટિ દ્વાર.

पण गब्भतिरि सुरेसु. नारय वाऊसु चउर. तिय सेसे।
विगल दु दिट्ठि. थावर. मिच्छत्ति. सेस तिय दिट्ठी॥१८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पञ्च गर्भजतिर्यक्सुरयो-र्नारकवाय्वोश्चत्वारस्त्रयः शेषेषु
विकले द्वे दृष्टी स्थावरे मिथ्येति शेषेसु तिस्रो दृष्टयः ॥१४॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

गब्भ तिरि सुरेसु पण, नारय वाऊसु चउर, सेसे तिय
विगल दु दिट्ठी, थावर, मिच्छ त्ति, सेस तिय दिट्ठी ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થઃ—

पण=પાંચ સમુદ્‌ઘાત	मिच्छ=મિથ્યા દ્રષ્ટિ
चउर=ચાર સમુદ્‌ઘાત	त्ति=ઇતિ (એ નામની)
दिट्ठी=દૃષ્ટિ	

गाथार्थ—

ગર્ભજ તિર્યંચ અને દેવોને પાંચ, નારકો અને વાયુને ચાર, અને બાકીનાઓને ત્રણ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને બે દૃષ્ટિ, સ્થાવર જીવોને મિથ્યાત્વ એ નામની દૃષ્ટિ, અને બાકીનાઓને ત્રણે ય દૃષ્ટિ હોય છે. ॥ ૧૮ ॥

વિશેષાર્થઃ-

ગર્ભજ તિર્યંચને આહારક સમુદ્‌ઘાત અને કેવલિ સમુદ્‌ઘાત સિવાયના પાંચ સમુદ્‌ઘાત હોય છે, કારણ કે તિર્યંચોને ચારિત્ર તથા પૂર્વલબ્ધિ (પૂર્વધરપણું) હોતું નથી, તેથી આહારક લબ્ધિ નથી, અને કેવળજ્ઞાન ન હોવાથી કેવલી સમુદ્‌ઘાત પણ નથી. પરન્તુ કેટલાક તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને દેશવિરતિ ચારિત્રને અનુસરતા વ્રત નિયમ તથા તપશ્ચર્યા હોવાથી તેવા ગર્ભજ તિર્યંચોને વૈક્રિય લબ્ધિ અને તૈજસ લબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત અને તૈજસ સમુદ્‌ઘાત હોઈ શકે છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજતિર્યંચની પેઠે દેવોને વૈક્રિય લબ્ધિ તથા તૈજસ્ લબ્ધિ વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણોથી નહિં, પણ તથાપ્રકારના ભવસ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે.

તથા નારક અને વાયુકાયને વેદના-કષાય-મરણ-અને વૈક્રિય એ ૪ સમુદ્‌ઘાત છે. ત્યાં વૈક્રિય લબ્ધિ એ બન્ને દંડકોમાં ભવ સ્વભાવથીજ હોય છે [વૈક્રિય લબ્ધિવાળા કેટલાક પર્યાપ્ત વાયુ કાય જીવો દેવોથી અસંખ્ય ગુણ છે]

॥ ૨૪ દંડકમાં ૭ સમુદ્‌ઘાત ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૭	૧ નારકને	૮
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૫	૧ વાયુને	૮
૧૩ દેવદંડકમાં	૫	૭ શેષ દંડકમાં	૩

૧૦ મું દૃષ્ટિદ્વાર.

વિકલેન્દ્રિયને મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ બે દૃષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ સર્વ વિકલેન્દ્રિયોને સર્વ અવસ્થામાં છે, પરન્તુ સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિ તો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાળો કોઇ જીવ અન્ય સ્થાનેથી આવી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો અવશ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિજ થાય છે.

તથા સ્થાવરના [1]પાંચે ૫ દંડકોમાં ૧ મિથ્યાત્વદૃષ્ટિજ હોય છે, અને શેષ ૧૬ દંડકના જીવો મિથ્યાત્વ-સમ્યક્ત્વ-અને મિશ્ર એ ત્રણે ૩ દૃષ્ટિવાળા છે. દરેક દંડકમાં કોણ કોણ જીવો ક્યારે ક્યારે કઇ કઇ દૃષ્ટિવાળા હોય, તેનો વિચાર અન્ય ગ્રંથોથી જાણવો

॥ ૨૪ દંડકમાં ૩ દૃષ્ટિ ॥

૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨ (મિ૦ સાસ્વા૦)	૫ સ્થાવરને	૧ (મિથ્યા૦)
		૧૬ શેષદંડકમાં	૩

---

૧૧ દર્શન દ્વાર

धावर वि तिसु अचक्खू, चउरिंदिसु तदुगं सुए भणियं,
मणुआ चउदंसणिणो, सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥१९॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पञ्च गर्भजतिर्यक्सुरयो-र्नारकवाय्वोश्चत्वारस्त्रयः शेषेषु
विकले द्वे दृष्टी स्थावरे मिथ्येति शेषेसु तिस्रो दृष्टयः ॥१४॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

गब्भ तिरि सुरेसु पण, नारय वाऊसु चउर, सेसे तिय
विगल दु दिट्ठी, थावर, मिच्छ त्ति, सेस तिय दिट्ठी. ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ.—

पण=પાંચ સમુદ્‌ઘાત | मिच्छ=મિથ્યા દ્રષ્ટિ
चउर=ચાર સમુદ્‌ઘાત | त्ति=ઇતિ (એ નામની)
दिट्ठी=દૃષ્ટિ

गाथार्थ—

ગર્ભજ તિર્યંચ અને દેવોને પાંચ, નારકો અને વાયુને ચાર, અને બાકીનાઓને ત્રણ હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને બે દૃષ્ટિ, સ્થાવર જીવોને મિથ્યાત્વ એ નામની દૃષ્ટિ, અને બાકીનાઓને ત્રણે ય દૃષ્ટિ હોય છે ॥ ૧૮ ॥

વિશેષાર્થ:-

ગર્ભજ તિર્યંચને આહારક સમુદ્‌ઘાત અને કેવલિ સમુદ્‌ઘાત સિવાયના પાંચ સમુદ્‌ઘાત હોય છે, કારણ કે તિર્યંચોને ચારિત્ર તથા પૂર્વલબ્ધિ (પૂર્વધરપણુ) હોતું નથી, તેથી આહારક લબ્ધિ નથી, અને કેવળજ્ઞાન ન હોવાથી કેવલી સમુદ્‌ઘાત પણ નથી. પરન્તુ કેટલાક તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને દેશવિરતિ ચારિત્રને અનુસરતા વ્રત નિયમ તથા તપશ્ચર્યા હોવાથી તેવા ગર્ભજ તિર્યંચોને વૈક્રિય લબ્ધિ અને તૈજસ લબ્ધિ હોવાથી વૈક્રિય સમુદ્‌ઘાત અને તૈજસ સમુદ્‌ઘાત હોઈ શકે છે.

એ પ્રમાણે ગર્ભજતિર્યંચની પેઠે દેવોને વૈક્રિય લબ્ધિ તથા તૈજસ્ લબ્ધિ વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણોથી નહિં, પણ તથાપ્રકારના ભવસ્વભાવથીજ ઉત્પન્ન થયેલા હોય છે.

તથા નારક અને વાયુકાયને વેદના-કષાય-મરણ-અને વૈક્રિય એ ૪ સમુદ્‌ઘાત છે. ત્યાં વૈક્રિય લબ્ધિ એ બન્ને દંડકોમાં ભવ સ્વભાવથીજ હોય છે [વૈક્રિય લબ્ધિવાળા કેટલાક પર્યાપ્ત વાયુ કાય જીવો દેવોથી અસંખ્ય ગુણ છે.]

॥ ૨૪ દંડકમાં ૭ સમુદ્ઘાત ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૭	૧ નારકને	૪
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૫	૧ વાયુને	૪
૧૩ દેવદંડકમાં	૫	૭ શેષ દંડકમાં	૩

૧૦ મું દષ્ટિદ્વાર.

વિકલેન્દ્રિયને મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એ બે દષ્ટિ હોય છે, મિથ્યાત્વ દષ્ટિ સર્વ વિકલેન્દ્રિયોને સર્વ અવસ્થામાં છે, પરંતુ સમ્યક્ત્વ દષ્ટિ તો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વવાળો કોઇ જીવ અન્ય સ્થાનેથી આવી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થયો હોય તે વખતે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં તો અવશ્ય મિથ્યાદષ્ટિજ થાય છે.

તથા સ્થાવરના [1]પાંચે ય દંડકોમાં ૧ મિથ્યાત્વદષ્ટિજ હોય છે, અને શેષ ૧૬ દંડકના જીવો મિથ્યાત્વ–સમ્યક્ત્વ–અને મિશ્ર એ ત્રણે ય દષ્ટિવાળા છે. દરેક દંડકમાં કોણ કોણ જીવો ક્યારે ક્યારે કઇ કઇ દષ્ટિવાળા હોય, તેનો વિચાર અન્ય ગ્રંથોથી જાણવો.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૩ દષ્ટિ ॥

૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨ (મિ૦- સાસ્વા૦)	૫ સ્થાવરને	૧ (મિથ્યા૦)
		૧૬ શેષદંડકમાં	૩

—— o.——

૧૧ દર્શન દ્વાર

थावर बि तिसु अचक्खू, चउरिंदिसु तद्दुगं सुए भणियं,
मणुआ चउदंसणिणो, सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥१९॥

---

૧ **કર્મગ્રંથના** અભિપ્રાય પ્રમાણે તો બાદર પૃથ્વી--અપ્–અને પ્રત્યેક વનસ્પતિમા પણ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યુ છે, માટે તે અપેક્ષાએ સ્થાવરના ૩ દડકમા ૨ દષ્ટિ અને ૨ દડકમા ૧ દષ્ટિ કહી શકાય, પરન્તુ **સિદ્ધાન્તમાં** સર્વ એકેન્દ્રિયને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો અભાવ કહ્યો હોવાથી એ પાચે ય દડકમા એક મિથ્યા દષ્ટિજ હોય છે.

સંસ્કૃત અનુવાદ.

स्थावरद्वित्रिष्वचक्षुश्चतुरिन्द्रियेषु तद्द्विकं श्रुते भणित
मनुजाश्चतुर्दर्शनिन' शेषेसु त्रिक त्रिकं भणितं ॥ १९ ॥

અન્વય સહિત પરિચ્છેદ-

सुए थावर बि तिसु अचक्खू, चउरिंदिसु तद्दुगं भणियं
मणुआ चउ दंसणिण, सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥ १९ ॥

શબ્દાર્થ:—

तिसु=ત્રીન્દ્રિયોને વિષે
अचक्खू=અચક્ષુ દર્શન
तद्=તે (દર્શન)
दुगं=બે
सुए=સિદ્ધાન્તમાં, શ્રુતમાં
भणियं=કહ્યાં છે
चउ=ચાર
दंसणिणो=દર્શનવાળા
तिग=ત્રણ દર્શન
तिगं=ત્રણ દર્શન

गाथार्थ—

સિદ્ધાન્તમાં-સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિયોને અચક્ષુ-દર્શન, [અને] ચતુરિન્દ્રિયને બે દર્શન, કહ્યાં છે, મનુષ્યો ચાર દર્શનનાળા છે, અને બાકીનાઓને ત્રણ ત્રણ દર્શન કહ્યાં છે. ॥ ૧૯ ॥

વિશેષાર્થ:—

પાંચ સ્થાવર, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રીન્દ્રિય, એ ૭ દંડકમાં ૧ અચક્ષુ: દર્શનજ હોય છે. તે અચક્ષુ દર્શન સ્પર્શ રસના ઘ્રાણ શ્રોત્ર અને મનના ભેદથી ૫ પ્રકારનું છે. તેમાં પાંચ સ્થાવરની સ્પર્શના-ઈન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ-એજ અચક્ષુ દર્શન, દ્વીન્દ્રિયમાં સ્પર્શ અને રસના એ બે ઇન્દ્રિયોદ્વારા સામાન્ય ઉપ-યોગ રૂપ અચક્ષુ દર્શન; ત્રીન્દ્રિયને સ્પર્શ રસના અને ઘ્રાણ એ ૩ ઇન્દ્રિયો દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગરૂપ અચક્ષુ દર્શન હોય છે.

પ્રશ્ન:—કોઈ જીવ દર્શન ગુણ રહિત હોય કે નહીં?

ઉત્તર:—કોઇ પણ કાળે કોઇ પણ જીવ દર્શન ગુણ રહિત ન જ હોય.

પ્રશ્ન:—તો પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ અપર્યાપ્તને ઇન્દ્રિયો વિના અચક્ષુ દર્શન પણ શી રીતે હોય ?

ઉત્તર:—જેમ મતિ જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમરૂપ જ્ઞાન શક્તિ સ્વરૂપે ભાવ ઇન્દ્રિયો હોય છે તેમજ દર્શન શક્તિરૂપ ભાવ અચક્ષુ દર્શનો હોય છે.

તથા અહિં સૂક્ષ્મ ભાવમનરૂપ અચક્ષુ દર્શન જાણવું; કારણ કે એકેન્દ્રિયાદિક અસંજ્ઞિઓને જો કે દ્રવ્ય મનનો અભાવ છે; તો પણ ક્ષયોપશમરૂપ ભાવ મન તો અવશ્ય છે.

તથા ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન બન્ને છે, કારણ કે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પણ છે, તેથી સ્પર્શ રસના-અને ઘ્રાણેન્દ્રિયનો સામાન્ય ઉપયોગ તે અચક્ષુદ-ર્શન. અને ચક્ષુ દ્વારા સામાન્ય ઉપયોગ તે ચક્ષુદર્શન છે

તથા ગર્ભજ મનુષ્યોને યથાસંભવ ચારેય દર્શનો છે. તેમાંને અચક્ષુદર્શન પૂર્વોક્ત રીતે પાંચેય પ્રકારનું છે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય હોવાથી ચક્ષુ દર્શન પણ છે, અને ચારિત્રાદિક ગુણથી પ્રાપ્ત કરેલ લબ્ધિ પ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનવંતને (અને વિભંગજ્ઞાનીને) અવધિ દર્શન છે. તથા કેવલિ ભગવંતને કેવળ દર્શન છે

બાકીના દેવના ૧૩, નારકના ૧, અને ગર્ભજતિર્યંચના ૧ દંડકમાં ચક્ષુદર્શન અચક્ષુદર્શન અને અવધિ દર્શન એ ૩ દર્શન છે, ગર્ભજ તિર્યંચોને વ્રત તપશ્ચર્યાદિ ગુણથી લબ્ધિ પ્રત્યયિક અને ૧૪ દંડકમાં ભવસ્વભાવ હોવાથી ભવ-પ્રત્યયિક અવધિ દર્શન છે. અહિં એક જીવ આશ્રયિ સમકાળે કોઇને અચક્ષુદર્શન અથવા કેવળ દર્શનમાંનું એક. કોઇને અચક્ષુ-ચક્ષુ એ ૨ દર્શન, અને કોઇને એ બેની સાથે અવધિ સહિત ૩ દર્શન હોય છે. પરન્તુ સમકાળે ૪ દર્શન કોઇ પણ જીવને ન હોય.

૨૪ દંડકમાં ૪ દર્શન

૫ સ્થાવરને ૧ (અચક્ષુ૦)	૧ ચતુરિન્દ્રિયને ૨ (ચ૦-અચ૦)
૧ દ્વીન્દ્રિયને ૧ ”	૧ ગ૦ મનુષ્ય ૪
૧ ત્રીન્દ્રિયને ૧ ”	૧૫ શેષમાં ૩ (કેવલ૦ વિના)

૧૨ જ્ઞાન અને ૧૩ અજ્ઞાન દ્વાર

अन्नाण नाण तिय तिय सुरतिरिनिरए, थिर अनाणदुगं,
नाणन्नाण दु विगले, मणुए पण नाण ति अनाणा॥२०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अज्ञानज्ञान(योः) त्रिकं त्रिक, सुरतिर्यग्नैरयिकेषु, स्थिरे अज्ञानद्विकं।
ज्ञानाज्ञानद्विक विकले, मनुजे पंच ज्ञानानि त्रण्यज्ञानानि ॥ २० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

सुर तिरि निरए तिय अनाण तिय नाण थिरे दुगं अनाण
विगले दु नाण अन्नाण, मणुए पण नाण ति अनाणा ॥ २० ॥

શબ્દાર્થ -

दुगं=બે	अन्नाण=અજ્ઞાન
नाण=જ્ઞાન	दु=બે

गाथार्थः—

દેવ, તિર્યંચ અને નારકોને ત્રણ અજ્ઞાન તથા ત્રણ જ્ઞાન; સ્થાવરને બે અજ્ઞાન, વિકલેન્દ્રિયોને બે જ્ઞાન તથા બે અજ્ઞાન, અને મનુષ્યને વિષે પાંચ જ્ઞાન તથા ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. ॥૨૦॥

વિશેષાર્થ—

દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧ દંડક અને નારકનો ૧ દંડક એ ૧૫ દંડકમાં મતિ અજ્ઞાન-શ્રુત અજ્ઞાન-અને વિભંગ જ્ઞાન એ ૩ અજ્ઞાન છે, તથા મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-અવધિજ્ઞાન એ ૩ જ્ઞાન છે. સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવોને ૩ જ્ઞાન અને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોને ૩ અજ્ઞાન જાણવાં. તેમાં પણ પ્રત્યેક જીવ આશ્રયિ વિચારતાં એક જીવને સમકાળે કોઇને અવધિજ્ઞાન રહિત ૨ જ્ઞાન હોય તો કોઈને અવધિજ્ઞાન સહિત ૩ જ્ઞાન હોય છે, પરન્તુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન તો દરેક સમ્યક્દૃષ્ટિ છદ્મસ્થ જીવને સમકાળે અવશ્ય હોય છે. તે પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિને મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન પણ સમકાળે અવશ્ય હોય છે, અને જો અવધિ-

ાનની લબ્ધિવાળો હોય તો તેવા મિથ્યાદૃષ્ટિને વિભંગજ્ઞાન હિત ૩ અજ્ઞાન સમકાળે હોય છે.

તથા સ્થાવરના ૫ દંડકમાં દરેક જીવને સમકાળે મતિઅજ્ઞાન ાને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બે · અજ્ઞાન હોય છે.

વિકલેન્દ્રિયના ૩ દંડકમાં ૨ જ્ઞાન અને ૨ અજ્ઞાન હોય છે. ર્વ ભવમાં મરણથી અન્તર્મુ૦ પ્હેલાં ઉપશમ સમ્યગદૃષ્ટિ ઇને પુનઃ સમ્યક્ત્વથી પતિત થઈ, સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ સહિત રણ પામી વિકલેન્દ્રિયપણે ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અપર્યાપ્ત અવ- થામાં કિંચિત્ કાળ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ વર્તતું હોય છે, તેથી તે ાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયો જ્ઞાનવાળા કહેવાય છે; અને ત્યારબાદ સંપૂર્ણ ભવ પર્યન્ત મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવાથી ૨ અજ્ઞાનવાળા કહેવાય છે

ગર્ભજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય , તે સમજવું સુગમ છે તેમાં પણ ૧ મનુષ્યને સમકાળે તો થાસંભવ ૨ અજ્ઞાન, ૩ અજ્ઞાન, ૧ જ્ઞાન (કેવળજ્ઞાન×), ૨ જ્ઞાન જ્ઞાન (મનઃ૦ વા અવ૦ સહિત), અથવા ૪ જ્ઞાન હોય છે. રંતુ સમકાળે ૫ જ્ઞાન હોય નહિં; તેમજ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન પણ સમકાળે હોય નહિં.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૫ જ્ઞાન ૩ અજ્ઞાન ॥

૩ દેવ દંડકમાં	૩–૩	૫ સ્થાવરને	૨ અજ્ઞાન
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૩–૩	૩ વિકલેન્દ્રિયને	૨–૨
૧ નારકને	૩–૩	૧ ગ૦ મનુષ્યને	૫–૩

* આ સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય છે, અને કર્મગ્રન્થમાં તો બા૦ ર્યાપ્ત પૃથ્વી, અપ્કાય, અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ૩ દંડકમા અને કલેન્દ્રિયોમા પણ અપર્યાપ્ત અવસ્થામા સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કહ્યુ છે. રન્તુ સાસ્વાદન સમ્ય૦ને અજ્ઞાન રૂપે ગણી એ આઠે દંડકમા ૨ અજ્ઞાન હ્યા છે.

× શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં આચારાંગાદિ શાસ્ત્રના જ્ઞાનીઓને શ્રુત- ાન કહ્યુ છે, તેથી તેવા શાસ્ત્રજ્ઞાન રહિત જીવોને મતિજ્ઞાન રૂપ ૧ જ્ઞાન ાય, એમ પણ કહ્યુ છે.

૧૪ યોગદ્વાર.

सच्चेअर मीस असच्चमोस मण वय, विउव्वि आहारे।
उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए॥२१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सत्येतरमिश्रासत्यमृषा, मनोवचसी वैक्रिय आहारकः
औदारिको मिश्रा· कार्मण, एते योगा देशिताः समये ॥ ११ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सच्च इअर मीस असच्च अमोस मणं वय विउव्वि आहारे
उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा समए देसिया ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ:—

सच्च=સત્ય
इअर=ઇતર (અસત્ય)
मीस=મિશ્ર
असच्चमोस=અસત્યામૃષા (વ્યવહાર)
उरलं=ઔદારિક કાયયોગ
मीसा=(એ ત્રણે કાયના) મિશ્ર-યોગ
इय=એ
जोगा=૧૫ યોગ
देसिया=દર્શાવ્યા છે, કહ્યા છે
समए=સિદ્ધાન્તમાં

ગાથાર્થઃ—

સત્ય-અસત્ય-મિશ્ર-અને અસત્ય-અ મૃષા મન અને વચન, વૈક્રિય, અહારક, ઔદારિક; મિશ્ર, અને કાર્મણ એ પ્રમાણે શ્રી સિદ્ધાન્તમાં યોગો કહ્યા છે. ॥ ૨૧ ॥

વિશેષાર્થ:—

એ ૧૫ યોગનું સ્વરૂપ દ્વારવર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

इक्कारस सुर निरए, तिरिएसु तेर, पनर मणुएसु, ।
विगले चउ, पण वाए, जोगतिगं थावरे होइ. ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एकादश सुरनैयिकयोस्तिर्यक्षु त्रयोदश, पञ्चदश मनुजेषु ।
विकले चत्वारः, पञ्च वाते (यो), योगत्रिक स्थावरे भवति. ॥२२॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सुर निरय इक्कारस, तिरिएसु तेर, मणुएसु पनर,
विगले चउ, वाए पण, थावरे तिग जोग होइ ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થઃ—

इक्कारस=અગિઆર યોગ	पनर=પંદર યોગ
तेर=તેર યોગ	तिग=ત્રણ

गाथार्थ—

દેવ અને નારકોને અગ્યાર, તિર્યંચોને તેર, મનુષ્યોને પંદર, વિકલેન્દ્રિયોને ચાર, વાયુકાયને પાંચ, અને સ્થાવરને ત્રણ યોગ હોય છે. ॥ ૨૨ ॥

વિશેષાર્થ—

હવે ૨૪ દંડકમાં ૧૫ યોગ આ પ્રમાણે—દેવના ૧૩ અને નારકનો ૧ મળી ૧૪ દંડકમાં મનના ૪, વચનના ૪ મળી ૮ યોગ, તથા વૈક્રિય-વૈક્રિયમિશ્ર અને કાર્મણ યોગ એ ૩ કાયયોગ સહિત ૧૧ યોગ છે. એ યોગ ક્યા વખતે ક્યા હોય? તે *સ્વરૂપ ગ્રન્થાન્તરથી જાણવું.

* અહિ ૧૫ યોગ ક્યારે ક્યારે હોય તેની સંક્ષિપ્ત વિગત—૪ મનો યોગ મનઃપર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ પર્યાપ્ત અવસ્થામા હોય, ૪ વચન યોગ પણ પર્યાપ્ત અવસ્થામા હોય, ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક એ ત્રણ પોત-પોતાની પર્યાપ્ત અવસ્થામા હોય, ઔદારિકમિશ્ર ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી (અને કેટલાક આચાર્યોના મતે શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થતા સુધી) અને કેવલિ સમુદ્ઘાતમા ૨-૬-૭ મા સમયે. એ પ્રમાણે ઔ૦ મિશ્ર યોગ કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયથી બે પ્રકારે છે અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના તથા આહારકના પ્રારંભમા પણ હોવાથી ૪ પ્રકારે છે) વૈક્રિયમિશ્રયોગ મૂળ વૈ૦ ની અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિના બીજા સમયથી અપર્યાપ્ત અવસ્થા સુધી, અને તિર્યંચ મનુષ્યના ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારંભે અને સંહરણમા. (એમ કર્મગ્રંથના અભિપ્રાયે ૨ પ્રકાર

તથા ગર્ભજ તિર્યંચના ૧ દંડકમાં ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર એ બે કાય યોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩ યોગ છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિકલેન્દ્રિયોના ૩ દંડમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર-તૈજસકાર્મણ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) નામના ૧ વચન યોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ઔદારિક-ઔદારિક મિશ્ર, વૈક્રિય-વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લબ્ધિવાળા હોય છે

સ્થાવરના દડકમાં ઔદા૦-ઔદા૦ મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૩ કાયયોગજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડમાં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં ૧ નારકને	૧૧	૩ વિકલે૦ ને	૪
		૧ વાયુને	૫
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૧૩	૪ સ્થાવરને	૩
૧ ગ૦ મનુષ્યને	૧૫		

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર.

ति अनाण नाण पण, चउ दंसण, बार जिअलरकणुवओगा, ।
इय बारस उवओगा भणिया तेलुक्कदंसीहिं; ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

त्रीण्यज्ञानानि, ज्ञानानि पञ्च, चत्त्वारि दर्शनानि द्वादश जीवलक्षणोपयोगा, एते द्वादश उपयोगा भणिता त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥ २३ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારંભમા વૈક્રિય મિશ્ર નહિ. તેથી ૨ પ્રકારે છે) આહારકમિશ્ર આહારક દેહના પ્રારભે અને સહરણમા (એ કર્મ૦ અભિપ્રાય: અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રારભ રહિત ૧ પ્રકાર). તથા તૈજસકાર્મણ યોગ વક્રગતિએ પરભવમા જતા ૧-૨-૩ સમય સુધી, કેવલિ સમુદ્ઘાતમા ૩ જો ૪ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી. અને દરેકને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

ति अनाण, पण नाण, चउ दंसण, बार जिअ लरकण उवओगा;
इय बारस उवओगा तेलुक्कदसीहिं भणियो ॥ २३ ॥

शब्दार्थ:—

जिअ=જીવના
लरकण=લક્ષણ રૂપ
इय=એ, પૂર્વોક્ત
तेलुक्क=ત્રણ લોક, (ત્રણ જગતના
दंसीहिं=દર્શિઓએ, દેખનારાઓએ

गाथार्थ—

ત્રણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન [એ] ૧૨ જીવના લક્ષણ રૂપ ઉપયોગો છે, અને તે ૧૨ ઉપયોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર ભગવંતોએ કહ્યા છે ॥ ૨૩ ॥

उवओगा मणुएसु बारस, नव निरय तिरिय देवेसु,।
विगलदुगे पण, छक्कं चउरिंदिसु, थावरे तियगं,॥२४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

उपयोगा मनुजेषु द्वादश, नव नैरयिकतिर्यग्देवेषु,
विकलद्विके पञ्च, षट्क चतुरिन्द्रियेषु, स्थावरे त्रयः ॥ २४ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

मणुएसु बारस उवओगा, निरय तिरिय देवेसु नव,
विगल दुगे पण, चउरिंदिसु छक्क, थावरे तियग ॥ २४ ॥

शब्दार्थ —

दुगे=દ્વિકમાં, ૨ ભેદમાં
पण=પાંચ ઉપયોગ
छक्कं=છ ઉપયોગ
तियग=ત્રણ

गाथार्थ—

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર, નારક, તિર્યંચ, અને દેવોને નવ, બે વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને ત્રણ હોય છે ॥ ૨૪ ॥

विशेषार्थः—

એ પૂર્વ ગાથામાં ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગર્ભજ મનુ-

તથા ગર્ભજ તિર્યંચના ૧ દંડકમાં ઔદારિક અને ઔદારિક મિશ્ર એ બે કાય યોગ સહિત (પૂર્વોક્ત ૧૧ યોગ મળી) ૧૩ યોગ છે, અને ગર્ભજ મનુષ્યમાં સર્વે ૧૫ યોગ છે.

વિકલેન્દ્રિયોના ૩ દંડમાં ઔદારિક–ઔદારિક મિશ્ર–તૈજસકાર્મણ એ ત્રણ કાયયોગ, અને અસત્યામૃષા (વ્યવહાર) નામનો ૧ વચન યોગ મળી ૪ યોગ છે.

વાયુકાયના દંડકમાં ઔદારિક–ઔદારિક મિશ્ર, વૈક્રિય–વૈક્રિય મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૫ પ્રકારના કાયયોગ છે, કારણ કે કેટલાક બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય જીવો વૈક્રિય લબ્ધિવાળા હોય છે

સ્થાવરના દંડકમાં ઔદા૦–ઔદા૦ મિશ્ર અને કાર્મણ એ ૩ કાયયોગજ હોય છે.

॥ ૨૪ દંડમાં ૧૫ યોગ ॥

૧૩ દેવ દંડકમાં, ૧ નારકને	૧૧	૩ વિકલે૦ ને	૪
૧ ગ૦ તિર્યંચને	૧૩	૧ વાયુને	૫
૧ ગ૦ મનુષ્યને	૧૫	૪ સ્થાવરને	૩

૧૫ ઉપયોગ દ્વાર.

ति अनाण नाण पण, चउ दंसण, बार जिअलरकणुवओगा, ।
इय बारस उवओगा भणिया तेलुक्कदंसीहिं; ॥२३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

त्रीण्यज्ञानानि, ज्ञानानि पञ्च, चत्त्वारि दर्शनानि द्वादश जीवलक्षणोपयोगा, एते द्वादश उपयोगा भणिता त्रैलोक्यदर्शिभिः ॥ २३ ॥

અને સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાયે ઉત્તર વૈક્રિયના પ્રારંભમા વૈક્રિય મિશ્ર નહિ. તેથી ૨ પ્રકારે છે) આહારકમિશ્ર આહારક દેહના પ્રારંભે અને સંહરણમા (એ કર્મ૦ અભિપ્રાય: અને સિદ્ધાન્તમાં પ્રારંભ રહિત ૧ પ્રકાર). તથા તૈજસકાર્મણ યોગ વક્રગતિએ પરભવમા જતા ૧–૨–૩ સમય સુધી, કેવલિ સમુદ્ઘાતમા ૩ જો ૪ થો અને ૫ મો, એ ત્રણ સમય સુધી. અને દરેકને ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે પણ

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

ति अनाण, पण नाण, चउ दंसण, बार जिअ लरकण उवओगा;
इय बारस उवओगा तेलुक्कदसीहिं भणियो ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—

जिअ=જીવના
लरकण=લક્ષણ રૂપ
इय=એ, પૂર્વોક્ત
तेलुक्क=ત્રણ લોક, (ત્રણ જગતના
दंसीहिं=દર્શિઓએ, દેખનારાઓએ

ગાથાર્થ—

ત્રણ અજ્ઞાન, પાંચ જ્ઞાન, અને ચાર દર્શન [એ] ૧૨ જીવના લક્ષણ રૂપ ઉપયોગો છે, અને તે ૧૨ ઉપયોગો ત્રણ જગતના પદાર્થો દેખનાર શ્રી જિનેશ્વર ભગવતોએ કહ્યા છે ॥ ૨૩ ॥

उवओगा मणुएसु बारस, नव निरय तिरिय देवेसु,।
विगलदुगे पण, छक्कं चउरिंदिसु, थावरे तियगं,॥२४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

उपयोगा मनुजेषु द्वादश, नव नैरयिकतिर्यग्देवेषु,
विकलद्विके पञ्च, षट्क चतुरिन्द्रियेषु, स्थावरे त्रयः ॥ २४ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

मणुएसु बारस उवओगा, निरय तिरिय देवेसु नव,
विगल दुगे पण, चउरिंदिसु छक्क, थावरे तियग ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ —

दुगे=દ્વિકમાં, ૨ ભેદમાં
पण=પાંચ ઉપયોગ
छक्कं=છ ઉપયોગ
तियगं=ત્રણ

ગાથાર્થ—

ઉપયોગો-મનુષ્યોને બાર, નારક, તિર્યંચ, અને દેવોને નવ, બે વિકલેન્દ્રિયોને પાંચ, ચતુરિન્દ્રિયને છ, અને સ્થાવરને ત્રણ હોય છે ॥ ૨૪ ॥

વિશેષાર્થઃ—

એ પૂર્વ ગાથામા ૧૨ પ્રકારના ઉપયોગમાંથી ગર્ભજ મનુ-

ઓને યથાસંભવ ૧૨ ઉપયોગ હોય છે, નારકના દંડકમાં મનઃપર્યવજ્ઞાન, કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન રહિત ૯ ઉપયોગ હોય છે, તેમજ ગર્ભજ તિર્યંચમાં અને દેવના ૧૩ દંડકમાં પણ એજ ૯ ઉપયોગ હોય છે. દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય એ બે વિકલેન્દ્રિયોમાં ૨ જ્ઞાન, ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુ દર્શન એ ૫ ઉપયોગ છે, ચતુરિન્દ્રિયમાં એ જ ૫ ઉપયોગ ઉપરાંત ૧ ચક્ષુદર્શન સહિત ૬ ઉપયોગ છે, અને સ્થાવરના પાંચેય દંડકમાં ૨ અજ્ઞાન અને ૧ અચક્ષુ દર્શન સહિત ૩ ઉપયોગ છે અહિ કયું જ્ઞાન તથા કયું અજ્ઞાન હોય, તે જ્ઞાન અજ્ઞાનદ્વાર પ્રસંગે ૨૦ મી ગાથામાં કહેવાઈ ગયું છે. તથા એક જીવને સમકાળે કેટલા ઉપયોગ હોય? તે પણ ૧૯ મી તથા ૨૦ મી ગાથાના અર્થમાંથી સમજી લેવુ.

॥ ૨૪ દંડકમાં ૧૨ ઉપયોગ ॥

૧ ગ૦ મનુષ્યને	૧૨	૧ દ્વીન્દ્રિયને ૧ ત્રીન્દ્રિયને	૫
૧ નારકને ૧ ગ૦ તિર્યંચને ૧૩ દેવદંડકમાં	૯	૧ ચતુરિન્દ્રિયને	૬
		૫ સ્થાવરને	૩

૧૬ ઉપપાત,

संखमसंखा समए गब्भतिरि विगल नारय सुरा य,।
मणुआ नियमा संखा, वणणंता, थावर असंखा,॥२५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

संख्येया असंख्येया समये गर्भजतिर्यग्विकलनारकसुराश्च,
मनुजा नियमात्संख्येया, वना अनन्ताः, स्थावरा असंख्येयाः॥२५॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

समए गब्भ तिरि विगल नारय य सुरा संखं असखा.
मणुआ नियमा संखा, वण अणता, थावर असखा. ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થઃ—

संखं=સંખ્યાત	संखा=સંખ્યાતજ
असंखा=અસંખ્યાત, અસંખ્ય	वण=વનસ્પતિ જીવો
समए=એક સમયમં	अणंता=અનન્ત
नियमा=નિયમથી. નિશ્ચય	असखा=અસંખ્યાત, અસંખ્ય

ગાથાર્થ—

એક સમયમાં—ગર્ભજ તિર્યંચ, વિકલેન્દ્રિયો, નારકો, અને દેવો સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત, મનુષ્યો સંખ્યાતજ, વનસ્પતિ જીવો અનન્ત અને સ્થાવરો અસંખ્યાત. ॥ ૨૫ ॥

વિશેષાર્થઃ—

હવે ૧૬ મા ઉપપાત દ્વારમાં ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧, વિકલેન્દ્રિયના ૩, સાત નારકનો ૧ અને દેવના ૧૩ દંડક મળીને ૧૮ દંડકના જીવો એક સમયમાં સમકાળે ૧–૨–૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા વડે સંખ્યાત[1] ઉત્પન્ન થાય તેમજ અસંખ્યાત[2] પણ ઉત્પન્ન થાય, કારણ કે એ પ્રત્યેક દંડકના જીવો ઉત્કૃષ્ટથી ×અસંખ્ય અસંખ્ય છે, માટે એક સમયમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય પણ ઉત્પન્ન થાય છે

ગર્ભજ મનુષ્યો ૧ સમયમાં નિશ્ચયત ૧–૨–૩ ઇત્યાદિ સંખ્યા-વડે અવશ્ય સંખ્યાતજ ઉત્પન્ન થાય છે, પરન્તુ અસંખ્ય કે [3]અનન્ત ઉત્પન્ન ન થાય, કારણ કે ગર્ભજ મનુષ્યોની આ જગતમાં સર્વ સંખ્યા [4]૨૯ અંક જેટલી સંખ્યાજ છે

તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકમાંના ૧ વનસ્પતિકાય એક સમયમાં અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. કારણ કે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ રૂપ વનસ્પતિ જીવો આ જગતમાં જઘન્યથી પણ અનન્ત છે, પરન્તુ અસંખ્યાત કે સંખ્યાત નથી. અહિં વિશેષ એ છે કે–પ્રત્યેક વનસ્પતિ જીવો અનન્ત નથી, પરન્તુ અસંખ્યજ છે. માટે પ્રત્યેક વનસ્પતિ તો એક સમયમાં અસંખ્યજ ઉત્પન્ન થાય, અને શેષ ૪

૧–૨–૩ સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનન્ત એ અનુક્રમે અધિક અધિક સંખ્યાગણિતના ૩ ભેદનુ સ્વરૂપ ચતુર્થ કર્મગ્રંથ આદિ ગ્રંથોથી જાણવું.

* દેવના વૈમાનિક દંડકમા એટલું વિશેષ છે કે ૯મા કલ્પથી અનુત્તર સુધિના વૈમાનિક દેવોમા ઉત્પત્તિ અને ચ્યવન એક સમયમા સંખ્યાત સંખ્યાતનુજ છે, કારણ કે એ દેવોની ગતિ આગતિ કેવળ ગર્ભજ મનુષ્યમા છે. તથા સર્વાર્થમા દેવસંખ્યા પણ સંખ્યાતજ છે.

૪.૭૯૨૨૮૧૬૨, ૫૧૪૨૬૪૨, ૩૭૫૯૩૫૪, ૩૯૫૦૩૩૬ આ સંખ્યાએ ગર્ભજ મનુષ્યો હોય છે

સ્થાવરોના સૂક્ષ્મ અથવા બાદર જીવો પણ જગતમાં અસંખ્ય અસંખ્યજ છે, પરન્તુ અનન્ત કે સંખ્યાત નથી, તેથી એ ૪ દંડકના જીવ ૧ સમયમાં સમકાળે (૧-૨-૩ ઈત્યાદિ સંખ્યાત નહિં પરન્તુ) અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે.

ઉપપાત ચાલુ, ૧૭મું ચ્યવન અને ૧૮મું સ્થિતિ.

असन्नि नर असंखा. जह उववाए तहेव चवणेवि. ।
बावीस सग ति दसवास-सहस्स उक्किट्ठ पुढवाई॥२६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

असञ्ज्ञिनरा असंख्येया, यथोपपातस्तथैव च्यवनमपि.
द्वाविंशतिसप्तत्रिदशवर्ष-सहस्रा उत्कृष्ट पृथ्व्यादय: ॥ २६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

असन्नि नर असखा, जह उववाए तह एव चवणे अवि.
पुढवि आइ उक्किट्ठ बावीस सग ति दस सहस्स वास ॥ २६ ॥

શબ્દાર્થ:—

असन्नि=અસંજ્ઞિ, સંમૂર્ચ્છિમ
असंखा=અસખ્ય
जह=જેમ, જેવી રીતે, જે રીતે
तह=તેવી રીતે, તેમ
एव=જ
अवि=પણ
सग=સાત (હજાર વર્ષ)
ति=ત્રણ (હજાર વર્ષ)
वास=વર્ષ
उक्किट्ठ=ઉત્કૃષ્ટથી

ગાથાર્થઃ—

અસંજ્ઞિ મનુષ્યો અસંખ્ય છે. જેમ ઉપપાત, તેમજ ચ્યવન છે પૃથ્વીકાયાદિક ઉત્કૃષ્ટ બાવીશ, સાત, ત્રણ, અને દશ હજાર વર્ષ [રહે છે].

વિશેષાર્થ:—

[1]અસંજ્ઞિ મનુષ્યો (સમ્મૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો) જેઓ મનુષ્યના અપવિત્ર (૧૪) સ્થાનોમાં (વિષ્ટા-મૂત્ર-પ્રસ્વેદ વિગેરેમાં) ઉત્પન્ન થાય છે, તે આ જગતમાં સર્વ સંખ્યાએ અસખ્યાતજ હોય છે.

૧ આ પ્રકરણને વિષે દંડકના ભેદમા અસજ્ઞિ મનુષ્ય ગણ્યા નથી, તોપણ અહિ ઉત્પત્તિ-ચ્યવનના દ્વારના અસંજ્ઞિ મનુષ્ય પ્રસગે જણાવ્યા છે.

તેથી એક સમયમાં તેઓની ઉત્પત્તિ પણ સમકાળે અસંખ્ય જેટલી છે, વળી આ સમ્મૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો કેટલીક વાર ૨૪ મુહૂર્ત સુધી બિલ્કુલ નથી હોતા એમ પણ બને છે.

હવે ૧૭ મા च्यवन द्वार માં સર્વે દંડકોના ચ્યવનની-મરણની સમકાલ સંખ્યા પણ સર્વાંશે ૧૬ મા ઉપપાતદ્વાર તુલ્ય જાણવી.

॥ ૨૪ દંડકમાં સમકાળે ઉપપાત ચ્યવનની સંખ્યા ॥

૧ ગ૦ તિર્યંચ ૩ વિકલેન્દ્રિય ૧ નારક ૧૩ દેવ	સંખ્યાત અસંખ્યાત	૧ ગ૦ મનુષ્ય	સંખ્યાત
		૧ વનસ્પતિ	અનન્ત
		૪ સ્થાવર	અસંખ્ય

પ્રસંગતઃ વિરહદ્વાર.

૭ નારકના ૧ દંડકનાં ઓઘથી ૧૨ મુહૂર્ત્ત, અને પ્રત્યેક નરક પૃથ્વીમાં વિચારીએ તો પ્હેલી પૃથ્વીમાં ૨૪ મુહૂર્ત્ત, ૨ જીમાં ૭ દિવસ, ૩ જીમાં ૧૫ દિવસ, ૪ થીમાં ૧ માસ, ૫ મીમાં ૨ માસ, ૬ ઠ્ઠીમાં ૪ માસ, ૭ મીમાં ૬ માસ, ઉત્કૃષ્ટ [1]વિરહકાળ છે, અને જઘન્યથી ૧ સમય છે

ચારે નિકાયના દેવોમાં ઓઘથી ૧૨ મુહુર્ત્ત, અને ભિન્ન ભિન્ન વિચારીએ તો ૧૦ ભવનપતિમાં, વ્યન્તરમાં, જ્યોતિષીમાં, (એ ૧૨ દંડકમાં) પ્રત્યેકમાં ૨૪ મુહૂર્ત્તનો વિરહ છે. તથા વૈમાનિક દેવોમાં સામાન્યથી ૨૪ મુહૂર્તનો છે, અને ભિન્ન ભિન્ન વિચારતાં ૧-૨ જા કલ્પમાં ૨૪ મુહૂર્ત, ૩ જા કલ્પે ૯ દિવસ ૨૦ મુહૂર્ત્ત, ૪ થા કલ્પે ૧૨ દિવસ ૨૦ મુહૂર્ત્ત, ૫ મા કલ્પે ૨૨ાા દિવસ, છઠ્ઠે ૪૫ દિવસ, ૭ મે ૮૦ દિવસ, ૮ મે ૧૦૦ દિવસ, નવમે ૧૦ માસ, ૧૦ મે ૧૧ માસ, ૧૧-૧૨ મે ૧૦૦ વર્ષ (લગભગ), પ્હેલા ૩ ગ્રૈવેયકે ૧૦૦૦

૧ અર્થાત્ જ્યા જેટલો વિરહ કહ્યો છે, ત્યા તેટલા કાળ સુધી કોઇ નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય નહિ તે उपपात विरह, અને તેટલા કાળ સુધી તે દંડકમાથી કોઈ પણ જીવ મરણ ન પામે તે च्यवन विरह

વર્ષની અંદર, બીજા ૩ ગ્રૈવેયકે ૧ લાખ વર્ષની અંદર, ત્રીજા ગ્રૈવેયકે ૧ ક્રોડ વર્ષની અંદર, ૪ અનુત્તરોમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ, તથા સર્વાર્થે પલ્યપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઉત્કૃષ્ટ વિરહ છે, અને સર્વત્ર જઘન્ય વિરહ એક સમય છે

ગર્ભજ તિર્યંચમાં ૧૨ મુહૂર્ત્ત, ગર્ભજ મનુષ્યમાં ૧૨ મુહૂર્ત્ત, ૫ એકેન્દ્રિયોમાં વિરહકાળ નથી. અને ૩ વિકલેન્દ્રિયોમાં પ્રત્યેકમાં એકેક મુહૂર્ત્ત વિરહકાળ છે. સર્વત્ર જઘન્ય વિરહ (૫ એકેન્દ્રિય વિના) ૧ સમય છે.

૨૪ દંડકમાં સ્થિતિ દ્વાર

હવે ૧૮ મા સ્થિતિદ્વારને વિષે પ્રથમ પૃથ્વીકાયનું ૨૨૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય કહ્યું, તે બાદર પર્યાપ્ત ખર પૃથ્વીકાયનું (રત્ન મણિ વિગેરેનું) જાણવું. એ મણિ રત્ન વિગેરે નક્કર પૃથ્વીઓ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલી હોય તો એટલા વર્ષ સુધી જીવે છે, અને શેષ પૃથ્વીઓનું એથી ન્યુન [1]અનેક પ્રકારનું જાણવું. એજ પ્રમાણે બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય, બાદર પર્યાપ્ત વાયુકાય અને પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અનુક્રમે ૭૦૦૦--૩૦૦૦--૧૦૦૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય છે. તે પણ તેવા પ્રકારના નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા સ્થિર અપ્કાયાદિનું જાણવું.

तिदिणग्गि, तिपल्लाऊ नरतिरि, सुरनिरय सागर तित्तीसा,।
वंतर पल्लं, जोइस--वरिसलरकाहियं पलियं, ॥२७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

त्रिदिनोऽग्निस्त्रिपल्यायुष्कौ नरतिर्यञ्चौ सुरनैरयिकौ सागरत्रयस्त्रिशत्कौ, व्यन्तरस्य पल्यं, ज्योतिषो वर्षलक्षाधिकं पल्यम्॥ २७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

अग्गि ति दिण, नर तिरि ति पल्ल आऊ, सुर निरिय तित्तीसा सागर, वंतर पल्लं, जोइस लरकवरिस अहियं पलियं ॥ २७ ॥

---

૧ જેમકે-સોનાનું ૧૦૦૦ વર્ષ, ખડીનુ ૧૨૦૦૦ વર્ષ, રેતીનુ ૧૪૦૦૦ વર્ષ, મણસિલનું ૧૬૦૦૦ વર્ષ, કાકરાનુ ૧૮૦૦૦ વર્ષ ઈત્યાદિ આયુષ્ય નિરાબાધ સ્થાનમા રહેલ સુવર્ણઆદિકનુ કહ્યુ છે.

શબ્દાર્થઃ—

ति दिण=ત્રણ દિવસ
अग्गि=અગ્નિકાયનું
ति पल्ल=ત્રણ પલ્યોપમ
आऊ=આયુષ્ય
सागर=સાગરોપમ
तित्तीसा=તેત્રીશ
पल्ल=એક પલ્યોપમ
वरिस=વર્ષ
लक्ख=એક લાખ
अहिय=અધિક
पलियं=પલ્યોપમ

અગ્નિકાય ત્રણ દિવસ, ગર્ભજ-મનુષ્ય અને તિર્યંચ ત્રણ પલ્યોપમ, દેવ અને નારક તેત્રીશ સાગરોપમ, વ્યન્તરો એક પલ્યોપમ, અને જ્યોતિષો દેવો એક પલ્યોપમ રહે છે ॥ ૨૭ ॥

વિશેષાર્થઃ-

નિરાબાધ સ્થાનમાં રહેલા બાદર પર્યાપ્ત અગ્નિકાયનું આયુષ્ય ૩ દિવસનું છે.

પ્રશ્નઃ—દ્વારિકા નગરીનો દાહ-અગ્નિ ૬ માસ સુધી રહેલો સંભળાય છે, તો તે રીતે અગ્નિનું ૬ માસ જેટલું અધિક આયુષ્ય કેમ નહિ ?

ઉત્તર —એ રીતે વિચારતાં તો પર્વતો અને પૃથ્વીઓ અનેક ક્રોડ વર્ષોથી છે, નદીઓ અને સમુદ્રો અનેક ક્રોડ વર્ષોના છે, તો તે પૃથ્વીકાય અને અપ્કાયનું આયુષ્ય ૨૨૦૦૦ તથા ૭૦૦૦ વર્ષનું કેમ ગણાય? માટે અહિં તો તે તે કાયના પિંડનું આયુષ્ય કહેવાતું નથી પરન્તુ તે પિંડમાંના પૃથ્વીકાયાદિ એકેક જીવનું જ આયુષ્ય કહેવાય છે. તે કારણથી તે દ્વારિકાનો અગ્નિ ૬ માસ રહ્યો, તે અનેક વાર અનેક અગ્નિ જીવોના જન્મ મરણના પ્રવાહથી રહ્યો છે, માટે અગ્નિના ૧ જીવનું આયુષ્ય શ્રી સર્વજ્ઞોએ ૩ દિવસનું દેખ્યું છે, એમ જાણવું.

તથા મનુષ્યોનું અને તિર્યંચોનું આયુ ૩ પલ્યોપમ કહ્યું, તે દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો તથા યુગ-

લિક તિર્યંચોનું અને ભરત, ઐરવતમાં પ્હેલા આરાને વિષે વર્તતા યુગલિક મનુષ્ય-તિર્યંચોનું જાણવું. શેષ મનુષ્ય-તિર્યંચોનું આયુષ્ય તેથી ન્યૂન અનેક પ્રકારનું છે.

તથા વૈમાનિક દેવનું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે, તે પાંચ અનુત્તર વિમાનના દેવ તથા સાતમી પૃથ્વીના નારકોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યની અપેક્ષાએ છે, પરન્તુ દેવીઓનું તો ઉત્કૃષ્ટ ૦।। પલ્યોપમ છે. તેમજ જ્યોતિષીમાં ૧ લાખ વર્ષ અધિક ૧ પલ્યોપમ આયુષ્ય છે, તે ચન્દ્રના વિમાનવાસી પુરૂષદેવોનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે, તથા ચન્દ્રનું પોતાનું (ઈન્દ્રનું) પણ છે, એમ જાણવું.

असुराण अहिय अयरं, देसूण दुपल्लयं नव निकाए।
बारस-वासुणपणादिण-छम्मासुक्किट्ठ विगलाऊ; ॥२८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

असुराणामधिकमतरं, देशोनद्विपल्य नवनिकायेषु
द्वादशवर्षोनपञ्चाशद्दिनषण्मासा उत्कृष्टं विकलायुः ॥२८॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

असुराण अयरं अहिय, नव निकाए देस ऊण दु पल्लयं
विगल उक्किट्ठ आउ-बारस वास, उणपण दीण, छ मासा॥२८॥

શબ્દાર્થ—

असुराण=અસુરકુમારોનું
अहिय=કંઇક અધિક (પલ્યોપમનો અસંખ્યતમો ભાગ આધક)
अयरं=૧ સાગરોપમ
देसूण=કંઇક ન્યૂન (પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન)
दु पल्लयं=બે પલ્યોપમ
नव=(નાગકુમાર વગેરે)
निकाए=નિકાયને વિષે
बारस=બાર
वास=વર્ષ
उणपण=ઓગણપચાસ
दिण=દિવસ
छम्मास=૬ માસ
उक्किट्ठ=ઉત્કૃષ્ટ
आऊ=આયુષ્ય

गाथार्थ -

ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય—અસુરકુમારોનું કાંઇક અધિક એક સાગરોપમ, નવનિકાયોનું કંઇક ન્યૂન બે પલ્યોપમ, અને

વિકલેન્દ્રિયોનું અનુક્રમે બાર વર્ષ, ઓગણ પચ્ચાસ દિવસ, અને છ માસ છે, ॥ ૨૮ ॥

વિશેષાર્થ:-

॥ ૨૪ દંડકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય-સ્થિતિ ॥

૧ પૃથ્વીકાયનું	૨૨૦૦૦ વર્ષ	૧ વ્યન્તરનું	૧ પલ્યોપમ
૧ અપ્કાયનું	૭૦૦૦ વર્ષ	૧ જ્યોતિષોનું	૧ પલ્યોપમ અને ૧ લાખ વર્ષ
૧ વાયુકાયનું	૩૦૦૦ વર્ષ	૧ અસુર૦નું	સાધિક ૧ સાગરો૦
૧ વનસ્પતિનું	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૯ ભવન૦નું	દેશોન ૨ પલ્યો૦
૧ અગ્નિકાયનું	૩ દિવસ	૧ દ્વીન્દ્રિયનું	૧૨ વર્ષ
૧ ગ૦ મનુષ્યનું	૩ પલ્યોપમ	૧ ત્રીન્દ્રિયનું	૪૯ દિવસ
૧ ગ૦ તિર્યંચનું	,,	૧ ચતુરિન્દ્રિયનું	૬ માસ
૧ વૈમાનિક દેવનું	૩૩ સાગરોપમ		
૧ નારકનું	,,		

જઘન્ય આયુ:સ્થિતિ

पुढवाइदसपयाणं अंतमुहुत्तं जहन्न आउठिई, ।
दससहसवरिसाठिइआ भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

पृथ्व्यादिदशपदाना-मन्तर्मुहूर्तं जघन्यायु स्थितिः
दशसहस्रवर्षस्थितिका भवनाधिपनैरयिकव्यन्तराः ॥ २९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

पुढवि आइ दस पयाण जहन्न आउठिई अंतमुहुत्त,
भवणाहिव निरय वंतरिया, दस सहस वरिस ठिइआ ॥२९॥

શબ્દાર્થ:-

पुढवाइ (पुढवि आई)=પૃથ્વીકાય વિગેરે
दस पयाण=દશ પદોનું (૧૦ દંડકપદોનું
दससहस=દસ હજાર
वरिस=વર્ષ
ठिइआ=સ્થિતિવાળા, આયુષ્યવાળા

अतमुहुत्त=અન્તર્મુહૂર્ત્ત	भवणाहिव=ભવનાધિપ, ભવન-પતિ
आउठिई=આયુષ્યસ્થિતિ	

ગાથાર્થ.-

પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ પદોની જઘન્ય આયુષ્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, ભવનપતિ, નારક અને વ્યન્તરો દશ હજાર વર્ષના આયુષ્યવાળા છે. ॥ ૨૯ ॥

વિશેષાર્થઃ-

અહિં ૧૦ પદ કહ્યાં તે પૃથ્વી-અપ્-અગ્નિ-વાયુ-વનસ્પતિ-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય—ચતુરિન્દ્રિય-ગર્ભજતિર્યંચ અને ગર્ભજ મનુષ્ય એ ૧૦ દંડક જાણવા. આગળની ગાથાઓમાં પણ જ્યાં જ્યાં ૧૦ પદ કહેવાય ત્યાં ત્યાં એ ૧૦ દંડક જાણવા.

આયુઃ-સ્થિતિ ચાલુ, ૧૯મું પર્યાપ્તિ દ્વાર.

वेमाणिय-जोइसिया पल्ल-तयट्ठंस आउआ हुंति ।
सुरनरतिरिनिरएसु छ पज्जत्ती, थावरे चऊगं,॥३०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

वैमानिकज्योतिष्काः, पल्यतदष्टांशायुष्का भवन्ति.
सुरनरतिर्यग्नैरयिकेषु षट् पर्याप्तयः, स्थावरे चतुष्कम्॥३०॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

वेमाणियजोइसिया पल्ल-तय अट्ठ अंस-आउआ हुंति.
सुर नर तिरि निरएसु छ पज्जत्ती, थावरे चऊगं ॥३०॥

શબ્દાર્થઃ-

पल्ल=એક પલ્યોપમ	आउआ=આયુષ્યવાળા
तय=તેના (પલ્યોપમના)	हुंति=હોય છે
अट्ठंस=આઠમો ભાગ	चउगं=૪ પર્યાપ્તિ

ગાથાર્થઃ—

વૈમાનિકો અને જ્યોતિષીઓ અનુક્રમે પલ્યોપમ અને તેનાઆઠમા ભાગના આયુષ્યવાળા છે. દેવ, મનુષ્ય,

તિર્યંચ અને નારકોને છ પર્યાપ્તિ હોય છે, સ્થાવરને ચાર હોય છે. ॥ ૩૦ ॥

વિશેષાર્થઃ-

વૈમાનિકોનુ જઘન્ય આયુષ્ય ૧ પલ્યોપમ છે, તે સૌધર્મકલ્પના પહેલા પ્રતરના દેવોની અપેક્ષાએ છે, તથા જ્યોતિષીઓનું જઘન્ય આયુષ્ય $\frac{1}{8}$ પલ્યોપમ છે, તે તારાની દેવીઓનું છે, પરન્તુ અન્ય ગ્રંથોમાં તો સાધિક $\frac{1}{8}$ પલ્યોપમ એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ સહિત એક અષ્ટમાંશ પલ્યોપમ કહ્યું છે, અને તે કિંચિત્ અધિકતાની અહિં વિવક્ષા નથી, એમ જાણવું.

॥ ૨૪ દંડકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ॥

૧૦ પૃથ્વીકાયાદિ	અન્તમુ૦	૧ વ્યન્તર	,,
૧૦ ભવનપતિ	૧૦૦૦૦ વર્ષ	૧ વૈમાનિકનું	૧ પલ્યો૦
૧ નારક	,,	૧ જ્યોતીષી	$\frac{1}{8}$ પલ્યો૦

પર્યાપ્તિ દ્વાર

દેવના ૧૩, ગ૦ તિર્યંચનો ૧, ગ૦ મનુષ્યનો ૧ અને સાત નારકનો ૧ અને ૧૬ દંડકોમાં આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-શ્વાસોચ્છ્વાસ-ભાષા-અને મન એ છએ પર્યાપ્તિ હોય છે, તથા સ્થાવરના પાંચ દંડકોમાં ભાષા અને મન રહિત ૪ પર્યાપ્તિ છે-

પર્યાપ્તિ ચાલુ, ૨૦મું કિમાહારદ્વાર અને ૨૧મું સંજ્ઞિદ્વાર.

विगले पंच पज्जत्ती. छद्दिसिआहार होइ सव्वेसिं,।
पणगाइपए भयणा. अह सन्नितियं भणिस्सामि॥२१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

विकले पञ्च पर्याप्तय षड्दिगाहारो भवति सर्वेषाम्,
पनकादिपदे भजना. अथ संज्ञित्रिकं भणिष्यामि. ॥ २१ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

विगले पंच पज्जत्ती. सव्वेसिं छ दिसि आहार होइ,
पणग आइ पए भयणा. अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥२१॥

છદ્દિસિ=૬ દિશિનો
આहार=આહાર
होइ=હોય છે.
सव्वेसिं=સર્વ દંડકના જીવોને
पणगाइ=સૂક્ષ્મ વનસ્પતિઆદિ (૫)
पए=(દંડક) પદમાં
भयणा=ભજના, હોય ન હોય, અનિયમ
अह=હવે
भणिस्सामि=કહીસ

ગાથાર્થ--

વિગલેન્દ્રિયને પાંચ પર્યાપ્તિ છે. સર્વેને છ દિશાનો આહાર હોય છે, પણ પનગ વિગેરે પદેને ભજના હોય છે. હવે ત્રણ સંજ્ઞિઓ કહીશ. ॥ ૩૧ ॥

વિશેષાર્થ—

વિકલેન્દ્રિયોને મન પર્યાપ્તિ સિવાય ૫ પર્યાપ્તિ હોય છે.

૨૪ દંડકમાં ૬ પર્યાપ્તિ

૧૩ દેવને ૧ ગ૦ મનુષ્યને ૧ ગ૦ તિર્યંચને ૧ નારકને	૬	૫ સ્થાવરને ૩ વિકલે૦ ને	૪ ૫

કિમાહાર દ્વાર

હવે ૨૦ મા किमाहार દ્વારમાં ચોવીસેય દંડકના જીવોને છએ દિશિથી આહાર પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે ૬ દિશિનો આહાર લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં હોય છે, અને લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં ચોવીસેય દંડકના જીવો રહેલા છે, પરન્તુ (पणगाइ पए भयणा) પનક આદિ એટલે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ આદિ પાંચ (પદોમાં એટલે) દંડકોમાં, અર્થાત્ સૂક્ષ્મ વનસ્પતિ, સૂક્ષ્મ વાયુ, [1]બાદર વાયુ, સૂક્ષ્મ અગ્નિ, સૂક્ષ્મ, અપકાય અને સૂક્ષ્મ પૃથ્વી એ (૫ સૂક્ષ્મ અને ૧ બાદર મળી ૬ પ્રકારના જીવોમાં, પરન્તુ વાયુ બે વાર ગણવાથી દંડક તો ૫ જ થાય છે તેથી એ) ૫ દંડકોમાં છ દિશિના આહારની ભજના એટલે અનિયમ જાણવો, અર્થાત્ એ

૧ લોકના પર્યન્ત ભાગે બાદર વાયુ સિવાયના બીજા બાદર એકેન્દ્રિયો ન હોવાથી અહિં કેવળ બાદર વાયુજ કહ્યો છે, કારણ કે એકેન્દ્રિયના ૨૨ ભેદમાથી લોક પર્યન્તે ૧૨ જીવભેદ છે, અને ૧૦ ભેદ નહિં.

વિશેષાર્થ—

હવે ૨૧ મા સન્નિદ્વાર માં ચારે નિકાયના દેવના ૧૩ દંડક, ગર્ભજ તિર્યંચનો ૧ દંડક, અને સાત નારકનો ૧ દંડક, એ ૧૫ દંડકના જીવોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી છે, કારણ કે-એ જીવોને મન:પર્યાપ્તિ હોવાથી વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાનના બળ વડે "ભૂતકાળમાં આ કાર્યનું પરિણામ શું આવ્યુ હશે ? ભાવીકાળમાં શું આવશે?" ઇત્યાદિ દીર્ઘકાળનો વિચાર કરવા રૂપ વિશિષ્ટ જ્ઞાન-સંજ્ઞા હોય છે, તથા મન:પર્યાપ્તિના અભાવે વિકલેન્દ્રિયો તો વર્ત્તમાન સમયનાંજ સુખ દુ:ખનો વિચાર કરવાની જ્ઞાનસંજ્ઞાવાળા હોવાથી તેઓને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સ્થાવરો તો અવ્યક્ત ચૈતન્ય વાળા હોવાથી તે સર્વેને સંજ્ઞા રહિત જ કહ્યા છે, કારણ કે આ ત્રણ સંજ્ઞાઓ સ્પષ્ટ ચૈતન્ય વાળી છે.

પ્રશ્ન.—એકેન્દ્રિયોને આહારાદિસંજ્ઞા આદિ ૧૦ સંજ્ઞાઓ પૂર્વે કહી છે, તથા વિકલેન્દ્રિયોને તે ૧૦ ઉપરાંત અલ્પ સ્પષ્ટ ચૈતન્ય લાગણીવાળી હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા પણ છે, તો એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયો તે તે સંજ્ઞાઓવાળા હોવાથી સંજ્ઞિ કેમ ન ગણાય ?

ઉત્તર—જો કે એકેન્દ્રિયાદિકોને આહારાદિ સંજ્ઞા છે, તો પણ અસ્પષ્ટ ચૈતન્યવાળી છે, માટે તે સંજ્ઞાથી અહિં સંજ્ઞિપણું ઇષ્ટ નથી, અને વિકલેન્દ્રિયાદિકને જો કે હેતુવાદોપ૦ સંજ્ઞા છે, પરન્તુ અલ્પ સ્પષ્ટ ચૈતન્ય વાળી હોવાથી (તેવી સંજ્ઞાવડે) સંજ્ઞિ ગણાય નહિ, કારણ કે અલ્પ ધન વડે ધનવાન કહેવાય નહિં, અને અલ્પરૂપવડે રૂપવાન્ પણ ગણાય. નહિં પરન્તુ ઘણા ધનવડે ધનવાન્ અને ઘણા રૂપવડે રૂપવાન્ ગણાય, એ વ્યવહારને અનુસરીને દ્વીન્દ્રિયાદિ અસંજ્ઞિ ગણાય છે

પ્રશ્ન:—ત્રણેય કાળની વિચાર સંજ્ઞાવાળા દેવાદિક દંડકોમાં ૧ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કહી, તો તેઓને વર્ત્તમાનકાળના વિષયવાળી હેતુ૦ સંજ્ઞા પણ પ્રાપ્ત થઇ, તો બે સંજ્ઞા કેમ કહી.

ઉત્તર—જેમ ક્રોડપતિ શાહુકાર પાસે લાખ રૂપિઆ છે, તો પણ લખપતિ ન કહેવાય, તેમ દીર્ઘ૦ સંજ્ઞાવાળાને હેતુવાદો પ૦ સંજ્ઞા અંતર્ગત હોવાથી જુદી ન ગણાય.

૬ દંડકોમાં ૬ દિશિનોજ આહાર હોય એવો નિયમ નથી, કારણ કે ૬-૫-૪-૩ દિશાનો પણ આહાર હોય છે, તે આ પ્રમાણે—

લોકાકાશના પર્યન્ત ભાગે રહેલા એ પાંચ દંડકોને (કિમાહાર દ્વારનાં વર્ણનમાં કહ્યા પ્રમાણે) ૩-૪-૫ દિશિનો આહાર હોય છે, અને પર્યન્ત ભાગ છોડીને અથવા પર્યન્ત ભાગથી સ્હેજ પણ ખસીને લોકાકાશની અંદરના ભાગમાં રહેલા એ પાંચેય દંડકોને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે. ત્યાં પૂર્વાદિ ૪ દિશિ, તથા ઊર્ધ્વ (ઉપર), અને અધ (નીચે) એ ૬ દિશિ જાણવી. ૪ વિદિશિઓમાંથી (ખુણાઓમાંથી) પુદ્‌ગલગ્રહણ થતું નથી, માટે ચાર વિદિશિથી આહાર કહ્યો નથી.

॥ ૬ દિશિનો આહાર ॥

૧૯ દંડકમાં ૬ દિશિનો	૫ સ્થાવરને ૩-૪-૫-૬ દિશિનો

चउविहसुरतिरिएसु निरएसु य दीहकालिगी सन्ना,।
विगले हेउवएसा, सन्नारहिया थिरा सव्वे, ॥ ३२ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

चतुर्विधसुरतिर्यक्षु, नैरयिकेषु च दीर्घकालिकी संज्ञा
विकले हेत्वौपदेशिकी, संज्ञारहिताः स्थिरा· सर्वे ॥ ३२ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

चउ विह सुर तिरिएसु य निरएसु दीहकालिगी सन्ना,
विगले हेउवएसा, सव्वे थिरा सन्ना रहिया ॥ ३२ ॥

શબ્દાર્થ:—

चउविह=ચાર પ્રકારના	हेउवएसा=હેતુવદોપશિકી
दीहकालिगी=દીર્ઘકાલિકી	सन्ना=સંજ્ઞા
सन्ना=સંજ્ઞા	रहिया=રહિત

गाथार्थः--

ચાર પ્રકારના દેવો, તિર્યંચો અને નારકોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે. વિકલેન્દ્રિયોને હેતુવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને સર્વે સ્થાવરો સંજ્ઞા રહિત છે ॥ ૩૨ ॥

સંજ્ઞિ દ્વાર ચાલુ, ૨૨-૨૩ ગતિ-આગતિ દ્વાર

मणुआण दीहकालिय, दिट्ठिवाओवएसिआ केवि.
पजपणतिरिमणुअच्चिय चउविहदेवेसु गच्छंति, ॥३३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

मनुजानां दीर्घकालिकी, दृष्टिवादोपदेशिका केऽपि
पर्याप्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुजा एव चतुर्विध-देवेषु गच्छन्ति ॥३३॥

અન્વયસહિત પદચ્છેદ

मणुआण दीहकालिय, के दिट्ठिवाओवएसिआ अवि
पज पण तिरि मणुअ च्चिय, चउ विह देवेसु गच्छंति ॥३३॥

શબ્દાર્થ —

दीहकालिय=દીર્ઘકાલિકી | के=કેટલાએક
दिट्ठिवाओवएसिआ=દૃષ્ટિવાદો-પદ શિકી સંજ્ઞા | अवि=પણ
गच्छंति=જાય છે

गाथार्थ—

મનુષ્યોને દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા હોય છે, અને કેટલાક તો દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞાવાળા હોય છે. પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચો અને મનુષ્યોજ ચારેય પ્રકારના દેવોમાં જાય છે.

વિશેષાર્થ:-

મનુષ્યોને વિશિષ્ટ મનોવિજ્ઞાન હોવાથી દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા તો છેજ. પરન્તુ તે ઉપરાંત કેટલાક મનુષ્યોને દૃષ્ટિવાદોપદેશિકી સંજ્ઞા પણ છે, કારણ કે મનુષ્યોમાંના કેટલાક સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોઈને શ્રુતજ્ઞાનના વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમવાળા હોય છે, તેથી દ્વાદશાંગીનું

દ્વારોના અનુક્રમમા પ્રથમ ગતિદ્વાર અને ત્યારબાદ આગતિદ્વાર કહ્યુ છે, પરન્તુ અહિં દ્વારાવતારના પ્રસંગમા સર્વત્ર દરેક દંડકે પ્હેલી આગતિ અને પછી ગતિ કહેશે.

જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને દેશવિરતિ તથા સર્વવિરતિ ચારિત્ર ગ્રહણ કરીને યથાયોગ્ય અહિતકર માર્ગનો ત્યાગ કરી હિત માર્ગ અંગીકાર કરે છે. વળી કેટલાક [1]તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણું તથા દેશવિરતિ ચારિત્ર (રૂપ હેયોપાદેય પણું) હોવાથી દૃષ્ટિવાદો૦ સંજ્ઞા છે, પરન્તુ તે અલ્પ હોવાથી શાસ્ત્રમાં કહી નથી. તથા કેવળ સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાની [2]અપેક્ષાએ દેવાદિક ચારે ય ગતિવાળા દૃષ્ટિવાદોપ૦ સંજ્ઞાવાળા છે, પરન્તુ વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન તથા હેયોપાદેયના અભાવે તેઓને આ સંજ્ઞાની મુખ્યતા ગણી નથી

॥ ૨૪ દંડકમાં ૩ સંજ્ઞા ॥

૧૩ દેવમાં ૧ ગ૦ તિર્યંચને ૧ નારકને	૧ (દીર્ઘકા૦)	૩ વિકલે૦ને ૧ (હેતૂપ૦) ૫ સ્થાવરને ૦ ૧ ગ૦મનુષ્યને ૨(દીર્ઘ૦–દૃષ્ટિ૦)

ગતિ–આગતિ દ્વાર

દેવમાં આગતિ.

પર્યાપ્ત ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો તથા ૫૦ ગ૦ મનુષ્યોજ ૪ પ્રકારના દેવમાં (૧૦ ભવનપતિ–૧ વ્યન્તર–૧ જ્યોતિષી–અને ૧ વૈમાનિક રૂપ ૧૩ દંડકમાં) ઉત્પન્ન થાય છે. એમ સામાન્ય કહ્યું છે, પરન્તુ વિશેષતઃ ૫૬૩ ભેદની ગત્યાગતિમાં કહીશું. ॥ ૩૩ ॥

દેવની ગતિ

संखाउ--पज्जपणिंदि--तिरियनरेसु, तहेव पज्जत्ते-- ।
भूदगपत्तेयवणे--एएसु च्चिय सुरागमणं, ॥ ३४ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

संख्येयायुष्कपर्याप्तपञ्चेन्द्रिय–तिर्यग्नरेषु तथैव पर्याप्तेषु
भूदकप्रत्येकवनेषु, एतेष्वेव सुरागमनम् ॥ ३४ ॥

---

૧ દંડક પ્રકરણની અવચૂરિમાં તથા વૃત્તિમાં પણ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞા કહી છે, પરંતુ અલ્પપણાથી અવિવક્ષિત ગણી છે.

૨ એ અપેક્ષાથીજ શાસ્ત્રમાં સર્વ મિથ્યાદૃષ્ટિને અસંજ્ઞિ કહ્યા છે.

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

संख आउ पज्ज पणिंदि तिरिय नरेसु तह एव पज्जते
भू दग पत्तेय वणे एएसु च्चिय सुर आगमणं ॥३४॥

શબ્દાર્થ:-

संखाउ (संख आउ)=સંખ્યાત
पज्ज=પર્યાપ્ત
पणिंदि=પંચેન્દ્રિય
तहेव=તેમજ
पज्जत्ते=પર્યાપ્ત
भू=પૃથ્વીકાય(માં)
दग=અપ્કાય(માં)
पत्तेय=પ્રત્યેક
वणे=વનસ્પતિ કાયમાં
एएसु=એ (૫) દંડકપદમાં
च्चिय=નિશ્ચય, જ

गाथार्थ:—

સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોમાં અને મનુષ્યોમાં, તેમજ પર્યાપ્ત બાદર-પૃથ્વી-કાય અપ્કાય અને પ્રત્યેક વનસ્પતિ, એમાંજ દેવોની આગતિ થાય છે

નારકોની ગતિ–આગતિ

पज्जत्तसंखगब्भय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति, ।
निरउव्वट्टा एएसु उववज्जंति, न सेसेसु, ॥ ३५ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पर्याप्तसंख्येयायुर्गर्भजतिर्यग्नरा नरकसप्तके यान्ति
नरकोद्वृता एतेषूपपद्यन्ते, न शेषेषु ॥ ३५ ॥

અન્વય સહિત પ[illegible]

पज्जत्त संख गब्भय तिरिय नरा निरय सत्तगे जंति
निरय उव्वट्टा एएसु उववज्जंति, न सेसेसु ॥३५॥

શબ્દાર્થ:—

पज्जत्त=પર્યાપ્ત
[illegible]

सत्तगे=સાતમાં
जंति=જાય છે.
निरय=નરકથી
उव्वट्टा=નિકળેલા, ઉદ્વર્ત્તેલા
एएसु=એ (બે) દંડકોમાં
उववज्जंति=ઉત્પન્ન થાય છે
न=નહિં
सेसेसु=શેષ દંડકોમાં

ગાથાર્થ—

પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા ગર્ભજ-તિર્યંચો અને મનુષ્યો સાતેય નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને નરકમાંથી નિકળેલા [નારકો] એઓમાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, બીજે નહીં.

પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિમાં આગતિ

पुढवी-आउ--वणस्सइ--मज्झे नारयविवज्जिया जीवा ।
सव्वे उववज्जंति निय--निय--कम्माणुमाणेणं, ॥ ३६ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

पृथिव्यब्वनस्पतिमध्ये नारकविवर्जिता जीवाः
सर्वे उत्पद्यन्ते निजनिजकर्मानुमानेन. ॥ ३६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

पुढवी आउ वणस्सइ मज्झे नारय विवज्जिया सव्वे जीवा
निय निय कम्म अणुमाणेणं उववज्जंति ॥ ३६ ॥

શબ્દાર્થ:—

मज्झे=મધ્યે, માં, ને વિષે.
विवज्जिया=વિવર્જિત, રહિત, સિવાયના, વિના
जीवा=જીવો
सव्वे=સર્વે (૨૩ દંડકના) જીવો
उववज्जति=ઉત્પન્ન થાય છે.
निय निय=પોતપોતાના
कम्म=કર્મના
अणुमाणेणं=અનુમાનથી, અનુસારે, પ્રમાણે

ગાથાર્થઃ—

પૃથ્વીકાય, અપ્‌કાય, અને વનસ્પતિકાયમાં નારક શિવાયના સર્વે જીવો પોતપોતાના કર્મને અનુસારે ઉત્પન્ન થાય છે.

વિશેષાર્થઃ—

પૃથ્વી, અપ્‌, અને વનસ્પતિની ગતિ અને તેઉ-વાઉની આગતિ.

पुढवाइ-दसपएसु पुढवी-आऊ-वणस्सई जन्ति, ।
पुढवाइ-दसपएहि य तेऊ वाऊसु उववाओ, ॥३७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

पृथिव्यादिदशपदेषु, पृथिव्यब्वनस्पतयो यान्ति
पृथिव्यादिदशपदेभ्यश्च, तेजोवाय्वोरुपपातः ॥ ३७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

पुढवी आऊ वणस्सई पुढवी आइ दस पएसु जन्ति
य तेऊ-वाऊसु पुढवी आइ दसपएहिं उववाओ ॥ ३७ ॥

શબ્દાર્થ.—

पएसु=પદોમાં
पुढवाइ=પૃથ્વીકાય વગેરે
दस=દશ
पएहिं=પદમાંથી (દંડકોમાંથી નિકળેલા જીવો)
उववाओ=ઉપપાત, ઉપજવું

ગાથાર્થ.

પૃથ્વીકાય, અપ્‌કાય અને વનસ્પતિકાય, પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ પદોમાં જાય છે. અગ્નિકાય અને વાયુકાયમાં, પૃથ્વીકાય આદિ દશ પદોમાંથી નિકળેલા જીવોનો ઉપપાત થાય છે. ॥ ૩૭ ॥

તેજો વાયુની ગતિ અને વિકલેન્દ્રિયોની ગતિ–આગતિ

तेऊवाऊ-गमणं पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे, ।
पुढवाइठाणदसगा विगलाइ[इं]तियं तहिं जंति, ॥३८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

तेजोवायुगमनं, पृथ्वीप्रमुखे भवति पदनवके ।
पृथ्व्यादिस्थानदशकाद्, विकलत्रिके [विकलादि] त्रिक तत्र यान्ति ।

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

तेऊ वाऊ गमणं, पुढवा पमुहमि पय नवगे होइ
पुढवी आइ ठाण दसगा विगलाइ [विगलाइ] तियं
तहिं जंति ॥ ३४ ॥

શબ્દાર્થ:—

पमुहंमि=વગેરે (માં)
नवगे=નવમાં, નવ
ठाण=સ્થાન, દંડક (માંથી)
दशगा=દશમાંથી, દશ.
तियं=ત્રિક, ત્રણ.
तहिं=ત્યાં, પૃથ્વી આદિ ૧૦ પદમાં
जंति=જાય છે

ગાથાર્થ:—

અગ્નિકાય અને વાયુકાયનું જવું પૃથ્વીકાય વિગેરે નવ પદોમાં થાય છે. પૃથ્વીકાયાદિક દશ પદો વિકલેન્દ્રિય તરફ જાય છે. અને વિકલેન્દ્રિયો ત્રણેય ત્યાં [દશ પદોમાં] જાય છે

ગર્ભજ તિર્યંચો અને મનુષ્યોની ગતિ–આગતિ

गमणागमणं गब्भय--तिरियाणं सयलजीवठाणेसु, ॥
सव्वत्थ जंति मणुआ, तेऊवाऊहिं नो जंति. ॥३९॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

गमनागमन गर्भज-तिरश्चां सकलजीवस्थायेषु
सर्वत्र यान्ति मनुजास्तेजोवायुभ्यां नो यान्ति ॥ ३९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

गब्भय तिरियाणं गमण आगमण सयल जीव ठाणेसु
मणुआ सव्वथ जति, तेउ वाऊहिं नो जंति ॥ ३९ ॥

શબ્દાર્થ:—

गमण= ગમન, ગતિ, ઉત્પત્તિ.
आगमण=આગમન, આગતિ.
सयल=સકલ, સર્વ.
जीवठाणेसु=જીવસ્થાનોમાં, જી. વભેદોમાં, દંડકોમાં.
सव्वत्थ=સર્વત્ર, સર્વ દંડકપદોમાં
जंति=જાય છે, ઉત્પન્ન થાય છે.
तेउ=અગ્નિકાય (માંથી)
वाऊहिं=વાયુકાયમાંથી
नो=નહિ
जंति=જાય છે. ઉત્પન્ન થાય છે.

गाथार्थ—

ગર્ભજ તિર્યંચોનું ગમનાગમન સર્વ જીવસ્થાનોમાં થાય છે મનુષ્યો સર્વમાં જાય અગ્નિ કાય અને વાયુકાયમાંથી મનુષ્યમાં જતા નથી

વિશેષાર્થ:—

૨૪ દંડકોની ગતિ આગતિ આ સાથેના કોષ્ટકોમાં બતાવેલ છે. બાજુના સરવાળા ગતિના છે. અને નીચેના સરવાળા આગતિના છે.

આ ગ તિ

ગતિ.

નંબર	ગતિ દંડકો. / આગતિ દંડકો.	નારકી	અસુર કુમાર	નાગ કુમાર	સુવર્ણ કુમાર	વિદ્યુત કુમાર	દ્વિપ કુમાર	અગ્નિ કુમાર
૧	નારકી							
૨	અસુર કુમાર							
૩	નાગ કુમાર							
૪	સુવર્ણ કુમાર							
૫	વિદ્યુત્ કુમાર							
૬	દ્વિપ કુમાર							
૭	અગ્નિ કુમાર							
૮	ઉદધિ કુમાર							
૯	દિશિ કુમાર							
૧૦	પવન કુમાર							
૧૧	મેઘ કુમાર							
૧૨	પૃથ્વી કાય							
૧૩	અપ્કાય							
૧૪	તેઉકાય							
૧૫	વાઉકાય							
૧૬	વનસ્પતિકાય							
૧૭	બેઇન્દ્રિય							
૧૮	તેઇન્દ્રિય							
૧૯	ચઉરિંદ્રિય							
૨૦	ગ૦ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૧	ગ૦ મનુષ્ય	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧
૨૨	વ્યન્તર							
૨૩	જ્યોતિષી							
૨૪	વૈમાનિક							
	કુલ આગતિ	૨	૨	૨	૨	૨	૨	૨

ઉદધિ કુમાર	દિશિ કુમાર	પવન કુમાર	મેઘ કુમાર	પૃથ્વીકાય	અપ્કાય	તેઉકાય	વાઉકાય	વનસ્પતિકાય	બેઇન્દ્રિય	તેઇન્દ્રિય	ચઉરિંદ્રિય	ગ૦તિર્યંચ	ગ૦મનુષ્ય	વ્યંતર	જ્યોતિષી	વૈમાનિક	કુલ ગતિ
												૧	૧				૨
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧					૯
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧					૯
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
				૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧				૧૦
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨૪
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨૪
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
				૧	૧			૧				૧	૧				૫
૨	૨	૨	૨	૨૩	૨૩	૧૦	૧૦	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

વિસ્તારથી ગતિ—આગતિ દ્વાર.

ગતિ—આગતિદ્વારના આંકડાની સમજ

૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ (જલચર, સ્થલચર, ખેચર, ઉરઃપરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ) તિર્યંચ,

૧૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ ૧૫ કર્મભૂમિના મનુષ્ય

૧૬ ૧૫ કર્મ૦ના મનુષ્ય, ૧ પર્યાપ્ત ગર્ભજ જલચર.

૧૭ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગ૦ જલચર, ૧ ૫૦ ગ૦ ઉર-પરિસર્પ.

૧૮ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧ ૫૦ ગ૦ જલ૦, ૧ ૫૦ ગ૦ સ્થલ૦, ૧ ૫૦ ગ૦ ઉરઃ પરિસર્પ.

૧૯ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૪ જલ૦ સ્થલ૦ ખે૦ ઉરઃ૦ એ ચાર ગર્ભજ પર્યાપ્ત

૨૦ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ પર્યાપ્ત ગર્ભજ (જલચરાદિ) તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય.

૨૩ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ પર્યા૦ ગ૦ તિર્યંચ, ૩ પૃથ્વી-અપ્ પ્રત્યેક વનસ્પતિ એ ત્રણ બાદર પર્યાપ્ત,

૨૫ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ પર્યા૦ ગ૦ તિર્યંચ,, ૫ પર્યાપ્ત૦ સમ્મૂ૦ તિર્યંચ, પંચેન્દ્રિય.

૪૦ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્યંચ, ૨૦ પર્યાપ્ત અકર્મભૂમિ (૫ હિમવત ૫ હિરણ્યવત રહિત) ના ગર્ભજ મનુષ્ય.

૪૮ તિર્યંચના સર્વ ભેદ.

૫૦ ૧૫ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૩૦ અકર્મ૦ ના યુગલિક મનુષ્ય, ૫ ગર્ભજ પર્યાપ્ત તિર્યંચ

૧૦૨ ૧૦ ભવનપતિ, ૧૫ પરમાધામી, ૧૬ વ્યન્તર, ૧૦ તિર્યગ્ જૃમ્ભકદેવ એ ૫૧ દેવ પર્યાપ્ત અને ૫૧ અપર્યાપ્ત મળી ૧૦૨. એ પાતાલ વાસી ૫૧ દેવના ભેદ જાણવા.

૧૧૧ ૧૦૧ ગર્ભજ પર્યાપ્ત મનુષ્ય, ૧૦ પર્યાપ્ત તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય. (૫ ગ૦ ૫ સમ્મૂ૦)

૧૨૬ ૧૦૨ પાતાલવાસી દેવ, ૨૦ જ્યોતિષી ભેદ, ૨ સૌધર્મ

કિલ્બિષિક પર્યા૦ અપર્યા૦ અને ૨ સૌધર્મદેવ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત.

૧૨૮ ૨ ઈશાન દેવ પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્ત અને ૧૨૬ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે.

૧૭૧ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૦ તિર્યંચ (૪ અગ્નિકાય અને ૪ વાયુકાય રહિત સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત.)

૧૭૯ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, અને ૪૮ તિર્યંચ

૨૪૩ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ, ૫૧ પર્યાપ્ત પાતાલવાસીદેવ, ૧૦ પર્યા૦ જ્યોતિષી, ૨ પર્યા૦ સૌધર્મ ઇશાન દેવ, ૧ પર્યાપ્ત સૌધર્મ કિલ્બિષિક.

૨૬૭ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ, ૮૧ સહસ્રાર સુધીના પર્યાપ્ત દેવ (૯-૧૦-૧૧-૧૨ મો કલ્પ અને ૧૪ કલ્પાતિત એ ૧૮ રહિત), ૭ પર્યાપ્ત નારક

૨૭૬ ૩૦ કર્મ૦ મનુષ્ય; ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૯૯ પર્યાપ્તદેવ, ૬ તમ પ્રભા સુધીના (૬ પૃથ્વીના) પર્યાપ્ત નારક, અને ૪૦ તિર્યચ (૪ અગ્નિ-૪ વાયુ રહિત)

૩૯૫ ૩૦ કર્મ મનુષ્ય, ૧૦૧ સમ્મૂ૦ મનુષ્ય, ૪૮ તિર્યંચ, ૧૧૨ અન્તર્દ્વીપ મનુષ્ય, ૧૨ પાતાલવાસીદેવ, ૨ પ્હેલી પૃથ્વીના નારક.

૫૧૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૪ નારક (પ્હેલી બે પૃથ્વીના), ૪૮ તિર્યંચ, ૧૬૨ આઠમા કલ્પ સુધીના (પર્યા૦ અપર્યા૦) દેવ.

૫૧૯ (ત્રીજી પૃથ્વીના) ૨ નારક સહિત ૫૧૭.

૫૨૧ (ત્રીજી ચોથી પૃથ્વીના) ૪ નારક સહિત ૫૧૭

૫૨૩ (૩-૪-૫ પૃથ્વીના) ૬ નારક સહિત ૫૧૭

૫૨૭ ૩૦૩ મનુષ્ય, ૧૪ નારક, ૪૮ તિર્યંચ, ૧૬૨ આઠમા કલ્પ સુધીના દેવ,

૫૬૩ સર્વ જીવભેદ

---

૫૬૩ જીવભેદની ગતિ આગતિ

નારકના ૧૪ ભેદમાં			આગતિ	ગતિ
૧	પર્યાપ્ત	રત્નપ્રભા	૨૫ થી.	૨૦ માં.
૧	,,	શર્કરા૦	૨૦ થી	૨૦ માં
૧	,,	વાલુકા૦	૧૯ થી.	૨૦ માં
૧	,,	પંકપ્રભા	૧૮ થી	૨૦ માં.
૧	,,	ધુમપ્રભા	૧૭ થી	૨૦ માં.
૧	,,	તમ:પ્રભા	૧૬ થી.	૨૦ માં
૧	,,	તમસ્તમ૦	૧૬ થી	૫ માં
૭	,,	*અપર્યાપ્ત નારક	પર્યાપ્તવત્	૦[1] માં

દેવના ૧૯૮ ભેદ

૫૧		ભવન૦ ૧૦, પરમા૦ ૧૫, વ્યન્તર ૧૬, તિર્યગ્જૃંભક ૧૦ એ પર્યાપ્ત	૧૧૧ થી	૨૩ માં.
૧૦		પર્યાપ્ત જ્યોતિષો	૫૦ થી	૨૩ માં
૧	,,	સૌધર્મ	૫૦ થી.	૨૩ માં.
૧	,,	સૌધર્મકિલ્બિ૦	૫૦ થી	૨૩ માં
૧	,,	ઈશાન	૪૦ થી	૨૩ માં.
૬	,,	સનત્૦થી સહસ્રાર	૨૦ થી	૨૦ માં.
૯	,,	લોકાન્તિક	૨૦ થી	૨૦ માં
૨	,,	સનત્ કિલ્બિ૦,	૨૦ થી	૨૦ માં.
૧૮		પર્યાપ્ત આનતથી સર્વાર્થ સુધીના	૧૫ થી.	૧૫ માં.
૯૯		*અપ૦ દેવ૦	પર્યાપ્તવત્.	૦.

* નારક અને દેવના ભેદમા અપર્યાપ્ત કહ્યા તે करण अपर्याप्त જાણવા, પરન્તુ લબ્ધિ અપર્યાપ્ત નહિ. શેષ સર્વ અપર્યાપ્ત ભેદમા લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જાણવા.

૧ નારક અને દેવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામા મરણ પામતા નથી માટે ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે

તિર્યંચના ૪૮ ભેદમાં

૪	બા૦ પ૦ પૃથ્વી ,, પ૦ અપ્ ,, પ્રત્યે૦ પ૦ વન૦	૨૪૩ થી.	૧૭૯ માં.
૨	બા૦ પ૦ અગ્નિ ,, વાયુ	૧૭૯ થી.	૪૮ માં
૧૧	પૃથ્વ્યાદિના શેષ[2] (૧૧) ભેદમાં	૧૭૯ થી.	૧૭૯ માં
૬	અગ્નિ-વાયુના શેષ[3] (૬) ભેદમાં	૪૮ થી.	૪૮ માં.
૬	વિકલેન્દ્રિય	૧૭૯ થી	૧૭૯ માં
૧૦	સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦	૧૭૯ થી.	૩૯૫ માં
૧	પ૦ ગ૦ જલચર૦	૨૬૭ થી.	૫૨૭ માં
૧	,, સ્થલચર	૨૬૭ થી.	૫૨૧ માં
૧	,, ખેચર	૨૬૭ થી.	૫૧૯ માં
૧	,, ઉર સર્પ	૨૬૭ થી	૫૨૩ માં
૧	,, ભુજસર્પ	૨૬૭ થી.	૫૧૭ માં
૫	અપ૦ ગ૦ તિ૦ પંચે૦	૧૭૯ થી.	૧૭૯ માં

મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદમાં

૧૫	પર્યાપ્ત કર્મભૂમિના	૨૭૬ થી	૫૬૩ માં
૧૫	અપ૦ કર્મ૦ ના	૧૭૧ થી	૧૭૯ માં.
૫	પર્યાપ્ત હિમવંતના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં
૫	,, હિરણ્ય૦ ના	૨૦ થી.	૧૨૬ માં
૫	,, હરિવર્ષના	૨૦ થી.	૧૨૮ માં
૫	,, રમ્યકના	,,	,,
૫	,, ઉત્તરકુરૂના	,,	,,

---

૨ પૃથ્વીઆદિ ૩ સૂક્ષ્મના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણવાથી ૬ ભેદ, ૧ બા૦ અપ૦ પૃથ્વી, ૧ બા૦ અપ૦ અપ, ૧ બા૦ અપ૦ સાધારણ વનસ્પતિ, ૧ બા૦ પર્યાપ્ત સાધા૦ વનસ્પતિ, ૧ બા૦ અપ૦ પ્રત્યેક વન૦

૩ સૂક્ષ્મ અગ્નિ અને વાયુના પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત ગણતા ૪, તથા ૧ બા૦ અપ૦ અગ્નિ, ૧ બા૦ અપ૦ વાયુ.

૫	" દેવકુરૂના	"	"	
૫૬	" અન્તર્દ્વીપના	૨૫ થી.	૧૦૨ માં.	
૮૬	અપ૦ સર્વે યુગલિક	૦[4] અથવા તેતેક્ષેત્રવત્)		૫૦
૧૦૧	સમ્મૂ૦ મનુષ્ય	૧૭૧ થી.	૧૭૯ માં.	

યુગલિક ચતુષ્પદ—તે તે ક્ષેત્રના યુગ૦ મનુષ્યવત્

યુગલિક ખેચર (અન્તર્દ્વીપવત્) —૨૫ થી ૧૦૨ માં

અહિ યુગલિક ચતુષ્પદોનુ આયુષ્ય ૩૦ અકર્મભૂમિ અને ૫૬ અન્તર્દ્વીપતુલ્ય પણ છે, અને યુગલિક ખેચરોનુ આયુષ્ય તો ૫૬ અન્તર્દ્વીપતુલ્યજ છે, માટે તે તે ક્ષેત્રોમાં યુગલિક મનુષ્યોવત્ યુગલિક ચતુષ્પદની અને ખેચરની આગતિ ગતિ કહેવી. અને જલચર, ઉરઃપરિસર્પ, અને ભુજપરિસર્પ તો યુગલિક હોય જ નહિં.

૨૪ વેદ દ્વાર

वेयतिय तिरिनरेसु, इत्थी पुरिसो य चउविहसुरेसु, ।
थिरविगलनारएसु नपुंसवेओ हवइ एगो. ॥ ४० ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

वेदत्रिकं तिर्यङ्नरयो', स्त्री पुरुषश्च चतुर्विधसुरेषु
स्थिरविकलनारकेषु, नपुंसकवेदो भवत्येकः ॥ ४० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

तिरि नरेसु तिय वेय, चउ विह सुरेसु इत्थी य पुरिसो.
थिर विगल नारएसु, एगो नपुंस-वेओ हवइ ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ:—

इत्थी=સ્ત્રી વેદ
पुरिसो=પુરુષ વેદ
य=અને
चउविह=ચાર પ્રકારના (૧૩ દંડકના)
नपुंसवेओ=નપુંસક વેદ
हवइ=છે.

૪-૫ અપર્યાપ્ત યુગલિક મનુષ્યો મરણ પામતા નથી, માટે ગતિને સ્થાને ૦ શૂન્ય છે. તેમજ યુગલિક મનુષ્યના સબંધમા લબ્ધિ અપર્યાપ્ત પણ છે નહિ તેથી આગતિ પણ નથી, અથવા કરણ અપર્યાપ્તપણુ સ્વીકારીએ, તો આગતિ તે તે ક્ષેત્રના પર્યાપ્ત યુગલિક વત્ કહેવી.

ગાથાર્થ—

તિર્યંચો અને મનુષ્યોમાં ત્રણ વેદ છે, ચારેય પ્રકારના દેવોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વેદ છે, સ્થાવર, વિકલેન્દ્રિય, અને નારકોમાં કેવળ એક નપુંસક વેદ છે

વિશેષાર્થ—

યુગલિક તિર્યંચો અને યુગલિક મનુષ્યોમાં નપુંસક વેદ નથી, તથા એકેન્દ્રિયોને પણ ૧૨ મી ગાથામાં મૈથુન વિગેરે સંજ્ઞા કહી છે, તેથી અસ્પષ્ટ નપુંસક વેદ છે, અને સનત્કુમારથી સર્વાર્થ સુધીના દેવોમાં ૧ પુરુષવેદજ છે.

૨૪ દંડકમાં ૩ વેદ.

૧ ગ૦ તિર્યંચને ૧ ગ૦ મનુષ્યને	૩	૧૩ દેવમાં ૨ (સ્ત્રી૦ પુ૦) ૯ શેષ દંડકમાં ૧ (નપુ૦)

॥ સમ્મૂચ્છિંમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યમાં ૨૪ દ્વાર ॥

(૧) શરીર ૩—સર્વને ઓદારિક-તૈજસ=કાર્મણ એ ૩ શરીર હોય

(૨) અવગાહના—સર્વને સમ્મૂચ્છિંમોની જઘન્ય અવગાહના અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે, અને ઉત્કુષ્ટ અવગાહના જલચરની ૧૦૦૦ યોજન, ચતુષ્પદની ગાઉ પૃથકત્વ (૨ થી ૯ ગાઉ), ખેચરની ધનુષ્ પૃથક્ત્વ (૨ થી ૯ ધનુષ્), ઉર પરિસર્પની યોજન પૃથક્ત્વ (૨ થી + ૯ યોજન), અને ભુજપરિસર્પની ધનુષ્ પૃથક્ત્વ, તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પણ અંગુલનો અસંખ્યાતમો ભાગ છે

(૩) સંઘયણ—૧ સર્વને ૧ છેવઠ્ઠુ સંઘયણ છે.

(૪) સંજ્ઞા ૪-૧૦—સર્વને ૪ અથવા ૧૦ સંજ્ઞા છે.

(૫) સંસ્થાન ૧—સર્વને હુંડક સંસ્થાન છે

(૬) કષાય ૪—સર્વને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ચારે કષાય છે.

(૭) लेश्या ३—કૃષ્ણ–નીલ–કાપોત એ ૩ લેશ્યા સર્વને છે.
(૮) इन्द्रिय ५—પાંચે ઇન્દ્રિય છે.
(૯) समुद्घात ३—વેદના મરણ–કષાય એ ૩ સમુદ્ઘાત છે
(૧૦) द्रष्ठि २—૧ મિથ્યા દૃષ્ટિ અને ૧ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ એ ૨ દૃષ્ટિ સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને છે, ત્યાં અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિકલેન્દ્રિયવત્ સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વનો સદ્ભાવ હો-હોવાથી સમ્યગ દૃષ્ટિ કેટલાક સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને હોય છે, અને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સર્વે મિથ્યાદૃષ્ટિ-વાળા જ હોય છે. તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યને તો બન્ને અવસ્થામાં ૧ મિથ્યા દૃષ્ટિજ છે
(૧૧) दर्शन २—સર્વને ૧ ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એમ ૨ દર્શન છે.
(૧૨) ज्ञान २—શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સ-મ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૧ મતિ-જ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મ-ગ્રન્થના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ને જ્ઞાનનો અભાવ કહ્યો છે તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોને તો બન્ને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.
(૧૩) अज्ञान २—શ્રી સિદ્ધાન્તના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં જ્ઞાન માનેલું હોવાથી સિદ્ધાન્તમાં સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં ૧ મતિજ્ઞાન ૧ શ્રુતજ્ઞાન એ ૨ જ્ઞાન કહ્યાં છે, અને કર્મગ્રન્થના અભિપ્રાય પ્રમાણે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વમાં અજ્ઞાન માનેલું હોવાથી સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ ને જ્ઞાનનો

+ મહોરગ જાતિના સમ્મૂ૦ ઉરપરિસર્પો તો શતપૃથક્ત્વ (ઉત્કૃષ્ટ ૯૦૦) યોજન પ્રમાણના પણ હોય છે, પરન્તુ કોઇપણ અપેક્ષાથી તે અવગાહના શાસ્ત્રમા ગણી નથી, પરન્તુ બૃ૦ સંગ્રહણિની વૃત્તિમા લખેલી કોઇ આચાર્યકૃત ગાથામા એ સમ્મૂ૦ મહોરગોની અપેક્ષાએ **मच्छुरगा जोयण सहस्सं** એ ચોથું પદ કહ્યું છે.

અભાવ કહ્યો છે તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોને તો બન્ને અવસ્થામાં જ્ઞાનનો અભાવ છે.

(૧૩) अज्ञान ૨—મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ ૨ અજ્ઞાન સર્વને હોય છે.

(૧૪) योग ૪—અસત્યામૃષા વચનયોગ, ૧ ઔદારિક કાયયોગ, ૧ ઔદારિક મિશ્ર કાયયોગ, અને ૧ તૈજસકાર્મણ કાયયોગ એ ૪ યોગ સર્વને હોય

(૧૫) उपयोग ૬—જ્ઞાનદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે સિદ્ધાન્તનેમતે-મતિજ્ઞાન-શ્રુતજ્ઞાન-મતિઅજ્ઞાન--શ્રુતઅજ્ઞાન--ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન એ ૬ ઉપયોગ હોય, અને કર્મગ્રન્થમતે-૨ જ્ઞાન રહિત ૪ ઉપયોગ હોય (ત્યાં ૬ ઉપયોગ અપર્યા૦ અવસ્થામાં જ હોય અને પર્યાપ્તિ અવસ્થામાં ૪ ઉપયોગ હોય.) તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યોને તો ઉભયમતે ૪ ઉપયોગજ હોય.

(૧૬) उपपात—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસખ્યાત ઉત્પન્ન થાય.

(૧૭) च्यवन—એક સમયમાં જઘન્યથી ૧-૨-૩, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત મરણ પામે.

विरह—સમ્મૂ૦ તિ૦ ૫ ચેન્દ્રિયના ૫ ભેદમાંના પ્રત્યેક ભેદમાં જઘન્ય વિરહ ૧ સમય, તથા ઉત્કૃષ્ટ વિરહ અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, અને સમ્મૂ૦ મનુષ્યોનો જઘન્ય વિરહ ૧ સમય તથા ઉ૦ વિરહ ૨૪ મુહૂર્ત્ત છે

(૧૮) स्थिति—સમ્મૂ૦ જલચરનું આયુષ્ય ૧ પૂર્વક્રોડ વર્ષ, ચતુષ્પદનું ૮૪૦૦૦ વર્ષ, ઉરઃપરિસર્પનું ૫૩૦૦૦ વર્ષ, ભુજપરિસર્પનું ૪૨૦૦૦ વર્ષ, અને ખેચરનું ૭૨૦૦૦ વર્ષ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છે. તથા એ સર્વેનું જઘન્ય આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત છે, તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યનું તો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેય પ્રકારનું આયુષ્ય અન્તર્મુહૂર્ત્ત પ્રમાણ છે.

(૧૯) पर्याप्ति ૫—સર્વને મનઃપર્યાપ્તિ વિના ૫ પર્યાપ્તિઓ છે, પરન્તુ તફાવત એ છે કે-સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ જીવો પાંચે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ કરી શકે છે, અને સમ્મૂ૦

મનુષ્યો ૫ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કર્યા વિના (પ્રાયઃ ૩ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરીને) મરણ પામે છે.

(૨૦) किमाहार ૬—સર્વને ૬ દિશિનો આહાર હોય છે, કારણ કે એ સમ્મૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિયો ત્રસનાડીમાંજ રહ્યા છે.

(૨૧) संग ૧—સર્વને ૧ હેતુવાદો પદેશિકી સંજ્ઞા છે, શેષ ૨ નથી. જો કે આ સમ્મૂર્ચ્છિમોને કિંચિત્ દ્રવ્યમન છે, તોપણ અલ્પતાની વિવક્ષાએ મનરહિત જાણવા.

(૨૨) गति ૨૨—સમ્મૂર્ચ્છિમ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયો ચારે ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગના આયુષ્ય સહિત ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં નરકગતિમાં જાય તો પ્હેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ૪ થા પ્રતર સુધી જાય, દેવગતિમાં જાય તો ભવનપતિ અને વ્યન્તરમાં ઉત્પન્ન થાય, તે પણ પલ્યો૦ ના અસં૦ મા ભાગના આયુષ્યવાળામાંજ. તથા મનુષ્યગતિમાં જાય તો ઉત્કૃષ્ટતઃ અકર્મભૂમિના યુગલિક થાય, અને કર્મભૂમિમાં સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા થાય. તથા તિર્યંચગતિમાં જાય તોપણ અકર્મભૂમિના યુગલિક તિર્યંચ થાય, તેમજ એકેન્દ્રિયાદિ આઠ પદમાં, અસંજ્ઞિ તિર્યંચમાં અને સમ્મૂ૦ મનુષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થાય, જેથી ગતિ ૨૨ દંડકમાં છે.

તથા સમ્મૂ૦ મનુષ્યો તો દેવગતિ, નરકગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી, અને તિર્યંચ તથા મનુષ્યમાં ઉત્પન્ન થાય, તો યુગલિક મનુષ્ય અને યુગલિક તિર્યંચ સિવાયના સર્વ ભેદમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જેથી ગતિ એકેન્દ્રિયાદિ ૧૦ પદમાં–દંડકમાં છે.

(૨૩) आगति ૮—પાંચે પ્રકારના સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચેન્દ્રિયમાં એકેન્દ્રિયાદિ ૧૦ પદ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને સમ્મૂ૦ મનુષ્યમાં અગ્નિ તથા વાયુ એ બે પદ રહિત ૮ પદ (૩ એકેન્દ્રિય–૩ વિકલે૦–૧ ગ૦ તિ૦ ૧ ગ૦ મનુ૦ એ ૮ દંડક) આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

(૨૪) वेद ૧—સર્વને ૧ નપુંસક વેદ હોય છે. તથા લિંગથી

વિચારીએ તો સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચેન્દ્રિયો ત્રણે લિંગ-વાળા હોય છે, અને સમ્મૂ૦ મનુષ્યો નપુંસક લિંગ-વાળા હોય છે.

(૨૫) અલ્પબહુત્વ—સમ્મૂર્ચ્છિમ મનુષ્યો ગર્ભજ મનુષ્યથી અસંખ્ય ગુણ છે, અને બાદર અગ્નિકાયથી અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા છે તથા સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચેન્દ્રિયોનું અલ્પબહુત્વ ગર્ભજ તિર્યંચ પંચે૦ તુલ્ય જાણવું, કારણ કે સમ્મૂ૦ તિ૦ પંચે૦ નું અલ્પબહુત્વ શાસ્ત્રોમાં જૂદું માલમ પડતું નથી.

અલ્પ બહુત્વ.

पज्जमणु, बायरग्गी, वेमाणिय, भवण, निरय, वंतरिया।
जोइस, चउ, पणतिरिया, बेइंदि, तेइंदि, भू, आऊ॥४१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

पर्याप्तमनुजबादराग्निवैमानिकभवनपतिनैरयिकव्यन्तरकाः
ज्योतिश्चतुपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियभ्वाप ॥४१॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

पज्ज मणु वायर अग्गी, वेमाणिय भवण निरय वंतरिया
जोइस चउ पण तिरिया, बेइंदि तेइंदि भू आऊ ॥४१॥

શબ્દાર્થ —

बायर=બાદર | अग्गी=અગ્નિ

गाथार्थः—

પર્યાપ્ત મનુષ્યો, (પર્યા૦) બાદર અગ્નિકાય, * વૈમાનિક * દેવો, * નારકો, * વ્યન્તર દેવો, * જ્યોતિષી દેવો, * ચતુરિન્દ્રિય, [1] પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો, [1] દ્વીન્દ્રિયો, [1] ત્રીન્દ્રિયો, * પૃથ્વીકાય, * અપ્કાય, ॥૪૧॥

---

* આ નિશાનીને સ્થાને અધિક એટલે પૂર્વ સંખ્યાથી અસંખ્યાત ગુણ જીવો જાણવા.

૧ આ નિશાનીને સ્થાને અધિક એટલે પૂર્વસંખ્યાથી વિશેષાધિક (એટલે સંપૂર્ણ દ્વિગુણ નહિ) જીવો જાણવા

वाऊ, वणस्सइ, च्चिय, अहिया अहिया कमेणिमे हुंति ।
सव्वेवि इमे भावा जिणा ! मए णंतसो पत्ता ॥४२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

वायुर्वनस्पतिश्चैवाधिकाऽधिका क्रमेणेमे भवन्ति
सर्वेऽपीमे भावा हे जिना ! मयाऽनन्तश प्राप्ता ॥४२॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

वाऊ वणस्सइ इमे कमेण च्चिय अहिया अहिया हुंति
(हे) जिणा इमे सव्वे अवि भावा मए अणंतसो पत्ता ॥४२॥

શબ્દાર્થ—

वाऊ=વાયુકાય	सव्वेऽवि=સર્વે પણ
वणस्सइ=વનસ્પતિકાય	इमे=એ (૨૪ દંડકરૂપ)
च्चिय=નિશ્ચય	भावा=ભાવો
अहिया अहिया=અધિક અધિક	जिणा=હે જિનેશ્વરો !
कमेण=અનુક્રમે	मए=મેં
इमे=એ (૨૪ દંડકપદો)	अणंतसो=અનન્તવાર
हुंति=છે	पत्ता=પ્રાપ્ત કર્યા છે

गाथार्थ—

*વાયુકાય અને —વનસ્પતિકાયઃ અનુક્રમે એ અધિક અધિક છે હે જિનેશ્વરો ! એ સર્વે ભાવો મેં અનત વાર પ્રાપ્ત કર્યા છે.

વિશેષાર્થ—

એ પ્રમાણે ૨૪ દંડકનુ અલ્પબહુત્વ કહીને હવે ગ્રન્થકર્તા આ દંડક પ્રકરણ રચનાના પ્રયોજન રૂપે પોતાનું દુઃખ પ્રગટ કરે છે કે–“ હે શ્રી જીનેશ્વર ભગવંતો ! હું એ ૨૪ દંડકમાં અનન્તવાર ભમ્યો છું. ”

અહિં સમજવા યોગ્ય એ છે કે–આત્મધર્મ સન્મુખ નહિ થયેલા જીવો એ ૨૪ દંડકમાં અનન્તવાર ભમ્યા છે, ભમે છે, અને હજી પણ અનન્તકાળ સુધી ભમશે કોઇપણ જીવભેદ પ્રાયઃ એવો નથી કે જેમાં જીવ અનંતવાર ન ભમ્યો હોય ! કહ્યું છે કે–

* અસખ્યગુણ. — અનન્તગુણ.

न सा जाई, न सा जोणी, न तं ठाण, न त कुलं;
न जाया, न मुआ, जत्थ, जीवा, वार अणतसो ॥१॥

અર્થ—એવી કોઈ જાતિ (એકેન્દ્રિયદિ), (ચોરાશી લાખ યોનિમાંની) એવી કોઈ યોનિ, એવુ કોઈ સ્થાન-ક્ષેત્ર તેમજ એવું કોઈ (કુલકોડીની સંખ્યામાં ગણાતુ) કુલ, નથી, કે જેમાં સર્વે જીવો અનંતવાર ન જન્મ્યા હોય, કે ન મરણ પામ્યા હોય. અર્થાત્-સર્વ જાતિમાં, યોનિમાં, સ્થાનમાં અને કુલમાં આ જીવ અથવા સર્વે જીવ અનંતવાર જન્મ્યા છે, અને મરણ પણ પામ્યા છે.

સંસારથી કંટાળી મોક્ષ માટે પ્રાર્થના

संपइ तुम्ह भत्तस्स दंडगपयभमणभग्गहिययस्स ।
दंडतियविरय (इ) सुलहं लहु मम दिंतु मुक्खपयं॥४३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

संप्रति तव भक्तस्य, दण्डकपदभ्रमणभग्नहृदयस्य
दण्डत्रिकविरत(ति) सुलभं, लघु मम ददतु मोक्षपदम् ॥ ४३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

संपइ दडक पय भमण भग्ग हिययस्स तुम्ह भत्तस्स मम लहु
तिय दंड विरय (इ) सुलहं मुक्खपयं दिंतु ॥ ४३ ॥

શબ્દાર્થ:-

संपइ=સંપ્રતિ, વર્ત્તમાન સમયે, હવે.
दंडगपय=દંડકપદ (ને વિષે
भमण=(કરવાથી)
भग्ग=ભગ્ન, ખેદ પામેલ, ખેદ-યુક્ત
हिययस्य=હૃદયવાળા
दण्डतिय=ત્રણ દંડની, ત્રણ યોગની
विरय(इ)=વિરક્ત, નિવૃત્ત થયે
तुम्ह=તમારા
भत्तस्स=ભક્તને
લા જીવોને (અથવા વિરતિથી, નિવૃત્તિથી)
सुलह=સુલભ, સહજે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય
चहु=શીઘ્ર, જલ્દી
मम=મને
दिंतु=આપો
मुक्खपयं=મોક્ષપદ

ગાથાર્થઃ—

દંડક પદોમાં ભમવાથી હતાશ હૃદયવાળા તમ્હારા ભક્તને હવે ત્રણ દંડની વિરતિથી સહેલાઇથી મળે તેવું મોક્ષ પદ જલ્દી આપો.

વિશેષાર્થઃ-

ગાથામાં કહે છે કે-"હે શ્રી ૨૪ જિનેશ્વરો! હવે તે ૨૪ દંડકમાં ભ્રમણ કરવાથી અતિ ખેદ પામેલ હૃદયવાળા આ તમારા ભક્તને ત્રણ દંડની એટલે મનદંડ વચનદંડ અને કાયદંડની નિવૃત્તિથી (ત્યાગથી) સુલભ એવું મોક્ષપદ શીઘ્ર આપો"

ગ્રન્થકર્ત્તાની આ મોક્ષપદનો પ્રાર્થનામાં-૧ દંડકભ્રમણથી ઉત્પન્ન થતો ખેદ, ૨ ત્રણ દંડનો ત્યાગ, અને ૩ (ત્રણ દંડના ત્યાગથીજ) મોક્ષપદનો (જ) પ્રાપ્તિ, એ ૩ મુખ્ય વિષય છે, તે સંબંધિ સંક્ષિપ્ત સમજ આ પ્રમાણે—

૧ **दंडकभ्रमणथी खेद**—તિર્યંચગતિના ૯ દંડકમાં તથા નારકના ૧ દંડકમાં જે દુઃખ છે, તે સર્વને જાણીતું છે, તેમજ મનુષ્યના ૧ દંડકમાં સુખ અને દુખ મિશ્ર છે, અને દેવગતિના ૧૩ દંડકમાં જો કે પૌદ્ગલિક સુખ છે, તો પણ લોભવૃત્તિની અધિકતાથી ત્યાં પણ વાસ્તવિક દુખ છે, કારણ કે મનુષ્યોની માફક દેવોમાં કલેશ, મારામારી-દેવાંગનાઓની ચોરી-પરસ્પર ઇર્ષ્યા ઇત્યાદિ હોવાથી દેવોની જીંદગી પણ આત્મસન્મુખ થયેલા જીવને સોનાની બેડીમાં નાખેલા કેદીની માફક દુઃખ ઉપજાવનારી લાગે છે. એ પ્રમાણે કોઇપણ દંડકમાં વાસ્તવિક સુખ નથી. કેવળ મનુષ્યનાજ ૧ દંડકમાં જો મન વચન કાયાનો સંયમ જળવાય તો આત્મિક સુખમાં આગળ વધી અન્તે મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરાવે છે. માટે ૨૪ દંડકના ભ્રમણનો ખેદ અહિં ગ્રન્થકર્ત્તાએ પ્રગટ કર્યો-કહ્યો છે.

૨ **त्रण दंडनो त्याग**—સંસારની સર્વ ઉપાધિઓ અને સંસારભ્રમણનું મૂળ કારણ મન વચન કાયાના અશુભ યોગ છે, માટે

૧ આ ગ્રંથકર્ત્તાએ પોતે **विरय** પદવડે "વિરક્ત થયેલા જીવોને" એવો અર્થ **સ્વોપજ્ઞ અવચૂરિમાં** લખ્યો છે, અને વૃત્તિકર્ત્તા **विरइ** પદવડે 'વિરતિથી" એવો અર્થ કર્યો છે. અને એ બન્ને અર્થ અનુકુળજ છે

તે ત્રણે પ્રકારના અશુભ યોગનો ત્યાગ થાય તો દંડકભ્રમણ સદાકાળને માટે નષ્ટ થાય, અને આત્મધર્મ પણ પ્રાપ્ત થાય તે માટે એ નિશ્ચિત વાત છે કે મન વચન કાયાની વૃત્તિઓ રોકાય તો જ મોક્ષસુખની પ્રાપ્તિ છે

૩ मोक्षपदनी इच्छा—પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જીવને સર્વ સ્થાને વાસ્તવિક દુઃખજ છે, અને અનન્ત સુખનું ધામ (સ્થાન) તો કેવળ મોક્ષપદજ છે, માટે આત્મિક સુખના અભિલાષી જીવોને તો એ મોક્ષપદ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્રશસ્તિ—ગુરુ ક્રમ—સંબંધ.

सिरि-जिणहंसमुणीसर-रज्जे सिरि-धवलचंद्सीसेण
गजसारेण लिहिया, एसा विन्नत्ति अप्पहिया ॥४४॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

श्रीजिनहंसमुनीश्वरराज्ये श्रीधवलचन्द्रशिष्येण
गजसारेण लिखिता, एषा विज्ञप्तिरात्महिता ॥४४॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सिरि जिणहंस मुणीसर (मुणि इसर) रज्जे सिरि धवलचंद सीसेण गज सारेण अप्प हिया एसा विन्नत्ति लिहिया ॥४४॥

શબ્દાર્થ —

सिरि=શ્રી
जिणहंस=જિનહંસ નામના
मुणीसर=(મુનિના ઈશ્વર) આચાર્ય(ના)
गजसारेण=ગજસાર મુનિએ
लिहिया=લખી, રચી
एसा=આ
रज्जे=રાજ્યમાં—શાસનમાં
सिरि=શ્રી
धवलचद=ધવલચંદ્ર મુનિના
सीसेण=શિષ્યે
विन्नत्ति=આત્મહિતવાળી
अप्पहिया=આત્મહિતવાળી અથવા પોતાના હિતવાળી

ગાથાર્થ —

આત્મહિત કરનારી આ વિજ્ઞપ્તિ શ્રી જિનહંસ મુનીશ્વરના રાજ્યમાં શ્રી ધવલચદ્ર મુનિના શિષ્ય શ્રી ગજસાર મુનિએ લખી છે ॥૪૪॥

વિશેષાર્થ:—

આ પ્રકરણના કર્તા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી જિનહંસસૂરિ નામના આચાર્યના રાજ્યમાં-શાસનમાં થયા છે. શ્રીજિનહંસસૂરિ ખરતરગચ્છના આચાર્ય હતા, તથા શ્રી ગજસાર મુનિ શ્રી ધવલચંદ્રમુનિના શિષ્ય હતા. તેઓ સંવિગ્નપંડિત શ્રી અભયોદયગણિની પાસે લાલન પાલન થયેલા (એટલે તેમની પાસે દીર્ઘકાળ રહેલા) હતા. તે શ્રી ગજસારમુનિએજ આ દંડક પ્રકરણના સ્વરૂપમાં શ્રી ૨૪ જિનેન્દ્રોની સ્તુતિ-વિજ્ઞપ્તિ-વિનંતિ કરી છે, અને તે વિજ્ઞપ્તિ અવશ્ય આત્મકલ્યાણવાળી છે, કારણ કે ગ્રન્થરચનામાં પર જીવનું કલ્યાણ ભજનીય-વિકલ્પે (અનિયત) છે. અને સ્વકલ્યાણ તો અવશ્ય છે, તે માટે કહ્યું છે કે—

न भवति हि धर्म श्रोतुं, सर्वैस्यैकान्ततो हितश्रवणात्
ब्रुवतोऽनुग्रहबुध्ध्या, वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥१॥

અર્થ:—કલ્યાણવચનો સાંભળવાથી સર્વે શ્રોતાઓને ધર્મ થાયજ એવો એકાન્ત નિયમ નથી, પરંતુ અનુગ્રહ (ઉપકાર)-બુદ્ધિવડે કલ્યાણવચનો કહેનાર વક્તાને તો ધર્મ થાયજ, એવો એકાન્ત-નિયમ છે. ॥૧॥ પુન: પણ કહ્યું છે કે—

अस्तु वा माऽस्तु वा वोध, परेषां कर्मयोगतः
तथापि वक्तुर्महती निर्ज्जरा गदिता जिन ॥२॥

અર્થ:—કર્મના યોગથી અન્ય જીવોને (શ્રોતાઓને) બોધ (જ્ઞાનપ્રાપ્તિ-ધર્મપ્રાપ્તિ) થાય અથવા ન પણ થાય, પરન્તુ શ્રી જિનેશ્વરોએ "બોધવચનો કહેનારને તો અવશ્ય મહા નિર્જરા થાયજ" એમ કહ્યું છે. ॥ ૨ ॥

ઉપર લખેલા દંડક પ્રકરણના અર્થમાં મતિદોષથી જાણ્યે વા અજાણ્યે સૂક્ષ્મ અથવા સ્થૂલ ભૂલચૂક રહી ગઇ હોય, તે સજ્જનો સુધારીને વાંચશે, એવી અમારી ભલામણ છે.

इति श्री जैनश्रेयस्करमण्डलाख्यसंस्थान्तर्गतानेकधार्मिकव्यवहृतिसंचालकस्य महिसानाख्यनगरनिवासिन श्रेष्ठिवर्यश्रीयुत वेणिचन्द्रसुरचंद्रस्य सत्प्रेरणातः श्रीयुतानुपचन्द्रमलुकचन्द्रस्य विद्यार्थिचदुलाल न्हानचन्देन लिखितः संस्थया च संशोधित-वर्धित-विशदीकृतः श्रीदण्डकप्रकरणाविशेषार्थः समाप्तः

નં.	૨૪ દંડક	શરીર	મૂળ શરીરની અવગાહના.	
	નરકાદિ		જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ.
૧	૧ રત્નપ્રભા	વૈ તૈ કા	૩ હાથ	૭ાા ધ. ૬ આ.
	૨ શર્કરા પ્રભા	વૈ તૈ કા.	૭ાા ધ ૬ આ	૧૫ાા ધ. ૧૨ આ
	૩ વાલુકા પ્રભા	વૈ તૈ કા	૧૫ાા ધ ૧૨ આ	૩૧। ધ.
	૪ પંક પ્રભા	વૈ તૈ કા	૩૧। ધ૦	૬૨ાા ધ.
	૫ ધુમ પ્રભા	વૈ તૈ કા	૬૨ાા ધ૦	૧૨૫ ધ.
	૬ તમ પ્રભા	વૈ તૈ કા	૧૨૫ ધ૦	૨૫૦ ધ
	૭ તમસ્તમ. પ્રભા	વૈ તૈ કા.	૨૫૦ ધ૦	૫૦૦ ધ
૨	અસુર કુમાર	વૈ તૈ કા	અ. અ ભા	૭
૩	નાગ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭
૪	સુવર્ણ કુમાર	વૈ તૈ કા	અં અ ભા.	૭
૫	વિદ્યુત કુમાર	વૈ તૈ કા	અં અ ભા	૭
૬	અગ્નિ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા.	૭
૭	દ્વિપ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭
૮	ઉદધિ કુમાર	વૈ તૈ. કા	અ અ ભા.	૭
૯	દિશિ કુમાર	વૈ તૈ કા.	અ અ. ભા	૭
૧૦	પવન કુમાર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭।
૧૧	મેઘ કુમાર	વૈ તૈ કા	અ. અ ભા.	૭
૧૨	પૃથ્વી કાય	ઔ તૈ કા.	અ અ ભા	અં. અ ભા.
૧૩	અપ્ કાય	ઔ તૈ કા	અ અ ભા	અ અ ભા.
૧૪	તેઉ કાય	ઔ તૈ કા	અ અ ભા	અ અ. ભા
૧૫	વાઉ કાય	ઔ વૈ તૈ કા	અ અ ભા.	અં અ ભા
૧૬	વનસ્પતિ કાય	ઔ તૈ કા	અ અ ભા	૧૦૦૦યો૦થીઅધિક
૧૭	બે ઈંદ્રિય	ઔ તૈ કા	અ અ ભા	૧૨ યોજન
૧૮	તે ઈંદ્રિય	ઔ તૈ કા	અ અ ભા	ત્રણ ગાઉ
૧૯	ચઉરિંદ્રિય	ઔ તૈ કા	અ અ ભા	૧ યોજન
૨૦	ગર્ભજ તિર્યંચ	ઔ વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૧ હજાર યોજન
૨૧	ગર્ભજ મનુષ્ય	ઔ વૈ આ તૈ કા	અ અ ભા	ત્રણ ગાઉ
૨૨	વ્યંતર	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭ હાથ
૨૩	જ્યોતિષી	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭ હાથ
૨૪	વૈમાનિક	વૈ તૈ કા	અ અ ભા	૭ હાથ

ઉત્તર વૈક્રિયની અવગાહના. જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	ઉત્તર વૈ. કાળ	૩ સંઘયણ	૪ સંજ્ઞા
અં. સં. ભા.	૧૫ાા ધ. ૧૨ આં.	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૩૧ા ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા	૬૨ાા ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સ. ભા	૧૨૫ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૨૫૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સ. ભા.	૫૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧૦૦૦ ધનુષ્ય	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં સ. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સ ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. અ. ભા.	અં. અ. ભા	અંતર્મુહૂર્ત	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	નથી	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવઠું	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવઠુ	૪ અથવા ૧૦
×	×	×	છેવઠું	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા	૯૦૦ યોજન	૪ મુહૂર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં. સં ભા.	૧ લાખ યોજન અને ૪ અંગુલ	૪ મુહૂર્ત	૬ સંઘયણ	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અ. સં. ભા	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦
અં. સં. ભા.	૧ લાખ યોજન	૧૫ દિવસ	નથી	૪ અથવા ૧૦

૫ સસ્થાન	૬ કષાય	૭ દર્શન	૮ ઈંદ્રિય	૯ સમુદ્ઘાત
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ વૈ.
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણ નીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ વૈ
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ ક મ વૈ.
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વદ ક મ વૈ
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ ક મ વૈ
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોત	૫	વેદ. ક. મ વૈ
હુંડક	૪ કષાય	કૃષ્ણનીલ કાપોતે	૫	વેદ ક મ વૈ
મમચતુસ્ર	૪ કષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ. ત
સમચતુસ્ર.	૪ કષાય	કૃ ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ તૈ
સમચતુસ્ર.	૪ કષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ. ક મ વૈ તૈ
સમચતુસ્ર.	૪ કષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
મમચતુસ્ર	૪ કષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ તૈ
સમચતુસ્ર.	૪ કષાય	કૃ. ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
મમચતુસ્ર	૪ કષાય	કૃ ની કા. તે	૫	એ ક મ, વૈ તૈ.
સમચતુસ્ર.	૪ કષાય	કૃ. ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ ત
મમચતુસ્ર	૪ કષાય	કૃ ની કા તે	૫	એ ક મ વૈ તૈ
સમચતુસ્ર	૪ કષાય	કૃ ની. કા તે	૫	એ ક મ વૈ તૈ
પૃ આદિ હુંડક	૪ કષાય	કૃ ની કા તે	૧	વે ક મ.
મસુરની દાળ અથવા અર્ધ ચંદ્રાકૃતિ				
પરપોટાની આકૃતિ	૪ કષાય	કૃ ની. કા. તે	૧	વે ક મ
(સ)ોયની અણી સરખી	૪ કષાય	કૃ. ની કા	૧	વે ક મ
ધ્વજા સરખી	૪ કષાય	કૃ ની કા	૧	વે ક મ વૈ ૪
અનેક પ્રકાર	૪ કષાય	કૃ ની કા તે	૧	વે ક મ.
હુંડક	૪ કષાય	કૃ ની કા.	૨	વે ક મ,
હુંડક	૪ કષાય	કૃ ની કા	૩	વે ક મ
હુંડક	૪ કષાય	કૃ. ની કા તે	૪	વે ક મ
૬ સસ્થાન	૪ કષાય	૬ લેશ્યા	૫	વે ક મ વૈ. તૈ.
૬ સસ્થાન	૪ કષાય	૬ લેશ્યા	૫	૭ સમુદ્ઘાત
સમચતુસ્ર	૪ કષાય	કૃ ની કા	૫	વે ક મ વૈ તૈ
સમચતુસ્ર	૪ કષાય	તેજો લેશ્યા	૫	વે ક મ. વૈ તૈ
સમચતુસ્ર	૪ કષાય	તેજો પદ્મ શુકલ	૫	વે ક મ વૈ તૈ.

૧૦ દૃષ્ટિ	૧૧ દર્શન.	૧૨ જ્ઞાન	૧૩ અજ્ઞાન
સ. મિ. મિ.	ચક્ષુ. અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ. મિ. મિ,	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભંગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભગ
સ મિ. મિ	ચક્ષુ અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અધધિ	મતિ, ુત વિભગ
સ. મિ મિ.	ચક્ષુ અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, ્રુત વિભગ
સ. મિ. મિ	ચક્ષુ. અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ. શ્રુત વિભગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત એવધિ	મતિ, શ્રુત. વિભગ
સ. મિ. મિ.	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભંગ
સ મિ. મિ.	અક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ મિ ાિમ	ચક્ષુ અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ મિ. મિં	ચક્ષુ અચ. અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, ્રુત વિભગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ.	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
મિથ્યા દૃષ્ટિ	અચક્ષુ દશન	×	મતિ શ્રત.
મિથ્યા દૃષ્ટિ	અચક્ષુ દર્શન	×	મતિ શ્રુત
મિથ્યા દૃષ્ટિ	અચક્ષુ દર્શન	×	મતિ શ્રુત
મિથ્યા દૃષ્ટિ	અચક્ષુ દર્શન	×	મતિ શ્રુત.
મિથ્યા દૃષ્ટિ	અચક્ષુ દર્શન	×	મતિ શ્રુત.
મિથ્યા સમ્ય	અચક્ષુ દર્શન	મતિ શ્રુત	મતિ શ્રુત.
મિથ્યા સમ્ય	અચક્ષુ દશન	મતિ શ્રુત	મતિ શ્રુત
મિથ્યા સમ્ય	ચક્ષુ અચક્ષુ	મતિ શ્રુત	મતિ શ્રુત
મ મિ. મિ.	ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ. મિ. મિ.	ચક્ષુ અચક્ષુ અવધિ કેવળ	મતિ શ્રુત અવધિ મન પર્યંવ કેવળ.	મતિ, શ્રત. વિભગ
સ મિ. મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
સ. મિ. મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ
મ મિ મિ	ચક્ષુ અચ અવ	મતિ શ્રુત અવધિ	મતિ, શ્રુત વિભગ

૧૪ યોગ	૧૫ ઉપયોગ.	૧૬ ઉપપાત
મ. ૪. વ ૪. વૈ વૈ-મિ. તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ. ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ ૧ ૪ વૈ વૈ-મિ. તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ ત	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ. તૈ	૩દશન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-ગિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
મ. ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ તૈ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪. વ ૪ વૈ વૈ-મિ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪. વ ૪ વૈ વૈ-મિ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ. ૪ વ ૪. વૈ વૈ-મિ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ વૈ વૈ-મિ ત	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪. વ ૪ વૈ વૈ-મિ ત	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તૈ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તે	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસખ્યાતા
ઔ આ -મિ તે	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અસખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ વૈ વૈ-મિ તૈજમ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અમખ્યાતા
ઔ ઔ-મિ તૈ	૧ દર્શન ૨ અજ્ઞાન	અનત અનત
ઔ ઔ-મિ તે અસ૦અમૃ	૧દર્શન ૨જ્ઞાન ૨અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
ઔ. ઔ મિ તે અસ૦અમૃ	૧દર્શન ૨જ્ઞાન ૨અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસંખ્યાતા
ઔ ઔ મિ તે અસ૦અમૃ	૨દર્શન ૨જ્ઞાન ૨અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ ઔ ઔ-મિ વૈ વૈ-મિ તૈ-૧૩	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અસખ્યાતા
૧૫ યોગ	૧૨ ઉપયોગ	સખ્યાતા
મ.૪ વ ૪ વૈ વૈ મિ તૈ-	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	સખ્યાતા અસખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ ,, તૈ-	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અમખ્યાતા
મ ૪ વ ૪ ,, તૈ-	૩દર્શન ૩જ્ઞાન ૩અજ્ઞાન	મખ્યાતા અમખ્યાતા

૧૭ ચ્યવન	૧૮ સ્થિતિ જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ	૧૯ પર્યા૦	વિરહ ઉત્કૃષ્ટ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૩ સાગરોપમ	૬	૭ દીવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૭ સાગરોપમ	૬	૧૫ દીવસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧૦ સાગરોપમ	૬	૧ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧૭ સાગરોપમ	૬	૨ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨૨ સાગરોપમ	૬	૪ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૬ માસ
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ સાગરોપમથી અ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૨ પલ્યોપમથી ન્યૂન	૬	૨૪ મુહૂર્ત
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૨૨ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૭ હજાર વર્ષ	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	ત્રણ અહોરાત્રી	૪	+
અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૩ હજાર વર્ષ	૪	+
અનંતા અનંત	અંતર્મુહૂર્ત	૧૦ હજાર વર્ષ	૪	+
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૧૨ વર્ષ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૪૯ દિવસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૬ માસ	૫	૧ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા	અંતર્મુહૂર્ત	૩ પલ્યોપમ	૬	૧૨ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	૧૦ હજાર વર્ષ	૧ પલ્યોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	પલ્યોપમનો૮ભા	૧પલ્યોપમ ૧ લા.વ	૬	૨૪ મુહૂર્ત
સંખ્યાતા અસંખ્યાતા	પલ્યોપમ	૩૩ સાગરોપમ	૬	૨૪ મુહૂર્ત

કાળ જઘન્ય	૨૦ દિશાહાર	૨૧ સંજ્ઞા	૨૨ ગતિ	૨૩ આગતિ	૨૪ વેદ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨	૨	નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૧૦	૨૩	૧ નપુંસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૧૦	૨૩	૧ નપુંસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૯	૧૦	૧ નપુંસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૯	૧૦	૧ નપુંસક
× ×	૩-૪-૫-૬	×	૧૦	૨૩	૧ નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	હેતુવાદોપદેશિકી	૧૦	૧૦	૧ નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	હેતુવાદોપદેશિકી	૧૦	૧૦	૧ નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	હેતુવાદોપદેશિકી	૧૦	૧૦	૧ નપુંસક
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૨૮	૨૪	સ્ત્રીપુ ન.
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી દૃષ્ટિ-વાદોપદેશિકી	૨૪	૨૨	સ્ત્રી પુ ન
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ
૧ સમય	છદિશીનો આહાર	દીર્ઘકાલિકી	૫	૨	સ્ત્રી પુ

કોનાથી કેટલા વધારે?	કોનાથી કેટલા ઓછા?	મૂળ કેટલા?
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસં ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસ. ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં. ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
ભવનપતિથી અસં ગુણ	વ્યંતરથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ ગુણ	નારકોથી અસં ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસં ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ ગુણ	નારકોથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસં. ગુણ	નારકોથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ ગુણ	નારકોથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
વૈમાનિકથી અસ. ગુણ	નારકોથી અસ. ગુણ	અસંખ્યાતા
તે ઈંદ્રિયથી વિશેષાધિક	અપ્કાયથી અસં. ગુણ	અસંખ્યાતા
પૃથ્વીકાયથી અસ. ગુણ	વાયુકાયથી અસંખ્યગુણ	અસંખ્યાતા
મનુષ્યથી અસ. ગુણ	વૈમાનિકથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા
અપ્કાયથી અસંખ્ય ગુણ	વનસ્પતિકાયથી અનંતગુણ	અસંખ્યાતા
વાયુકાયથી અનંત ગુણ	કોઈથી ઓછા નથી	અનંતા
પંચેદ્રિય તિર્યંચથી વિશેષાધિક	તે ઇંદ્રિયથી વિશેષાધિક	અસંખ્યાતા
બે ઇંદ્રિયથી વિશેષાધિક	પૃથ્વીકાયથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા
જ્યોતિષથી અસ ગુણ	પંચેદ્રિય તિર્યંચથી વિશેષાધિક	અસંખ્યાતા
ચઉરિંદ્રિયથી વિશેષાધિક	બે ઈંદ્રિયથી વિશેષાધિક	અસંખ્યાતા
કોઈથી વધારે નથી	તેઉકાયથી અસ ગુણ	સંખ્યાતા
નારકીથી અસ ગુણ	જ્યોતિષથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા
વ્યંતરથી અસ. ગુણ	ચઉરિંદ્રિયથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા
તેઉકાયથી અસં. ગુણ	ભવનપતિથી અસ ગુણ	અસંખ્યાતા

श्रीमद्-हरिभद्रसूरि-विरचिता

श्री जम्बूद्वीप संग्रहणी

અથવા

લઘુ સંગ્રહણી

સંબંધ

આત્મા અને તેના નિત્યપણા ઉપરથી પુનર્જન્મ અને મોક્ષ કબુલ કર્યા પછી—અનન્ત આત્માઓના સ્વકર્માનુસાર જુદા જુદા સ્વરૂપે ઉત્પન્ન થવાના ક્ષેત્રોનો વિચાર અનાયાસે જ જીજ્ઞાસુઓને થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

એ વિચાર ઉપર આવતાં—લોકાલોક રૂપ અખિલ વિશ્વનું જ્ઞાન કરવું પડે છે. અનન્ત અલોકમાં બિન્દુતુલ્ય લોક છે. તે લોક પણ અસંખ્ય યોજનના વિસ્તારમાં છે. તેના મુખ્ય ત્રણ ભાગ પડે છે. તે ઉર્ધ્વ, અધો અને તિર્યક્ એમ ત્રણલોક કહેવાય છે. એ ત્રણલોકના પણ કયા ભાગમાં પોતે છે? એ પ્રશ્ન જીજ્ઞાસુઓને થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

અથવા, પોતે અત્યારે જે જગ્યાએ બેઠેલ, સુતેલ, કે ઉભો રહેલ છે (જો કે તે ક્ષેત્ર પોતાને તે વખત પૂરતુ તેટલુંજ ઉપયોગી છે) તોપણ એટલુંજ ક્ષેત્ર નથી. તેની આજુબાજુ કંઈક છે, તે શુ છે? એમ વિચારતાં "જગત્ લોક છે". ત્યારે લોકની આજુબાજુ પણ શું છે? "અલોક છે"

આ રીતે આ ક્ષેત્ર વિચાર પણ આત્મવિકાસના સાધનોમાંનું એક આવશ્યક અંગ છે. જો કે—તે વિષે સંપૂર્ણ જાણવાની આપણામાં સંપૂર્ણ શકિત નથી. ક્ષેત્ર છે ચોક્કસ, પણ તેની વિશાળતા માપવાનું કામ આપણી શકિત ઉપરાંતનું છે. છતાં ક્ષેત્રોની પરિસ્થિતિ જાણવાનું આપણી પાસે, તે ક્ષેત્રોને કેવળજ્ઞાનથી પ્રત્યક્ષજાણનાર સર્વજ્ઞ પ્રભુના વચનો સિવાય બીજું કશું સાધન નથી. તેથી સર્વજ્ઞ પ્રભુએ જે સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે, તે જાણવું જોઇએ. મોટા મોટા ગંભીર ગ્રંથોમાંથી સામાન્ય બાળ જીવોને સમજવું મુશ્કેલ પડે, માટે અનેક પ્રકરણ ગ્રંથો ઉપકારી પૂર્વાચાર્યોએ રચેલા છે. તેમાં પણ દરેક ક્ષેત્રોના મધ્યબિંદુ તરીકે ગણાતો, તથા આપણે જેમાં રહીએ છીએ, તે જમ્બૂદ્વીપનું સંક્ષેપમાં સ્વરૂપ સમજાવવા માટે **શ્રી હરિભદ્રસૂરિ** મહારાજે આ **જમ્બૂદ્રીપ સંગ્રહણી** પ્રકરણ રચ્યુ છે.

આ દ્વીપ સર્વ દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચે આવેલો છે. જમ્બૂદ્વીપની આજુબાજુ લવણ સમુદ્ર, તેની આજુબાજુ ધાતકી ખડ, તેના આજુબાજુ સમુદ્ર, તેની આજુબાજુ દ્વીપ એમ અસંખ્ય સમુદ્રો અને દ્વીપો વલયને આકારે વીંટાયેલા છે. આમ સર્વ દ્વીપ-સમુદ્રો જે લોકમાં છે, તે તિર્ચ્છાલોક કહેવાય છે તિર્ચ્છાલોક આખા લોકની મધ્યમાં છે તેથી જમ્બૂદ્વીપ પણ લોકની મધ્યમાં આવે છે. તેમજ સમભૂતલા વિગેરે મર્યાદાસૂચક સ્થળો અને લોકનો મધ્ય ભાગ પણ જમ્બૂદ્વીપમાં છે,

જમ્બૂદ્વીપ થાળી જેવા સપાટ ગોળ આકારનો છે. તેની આજુબાજુ સમુદ્ર હોવાથી તે દ્વીપ કહેવાય છે.

આ દ્વીપમાં જમ્બુના વૃક્ષના આકારનું પૃથ્વીકાયમય શાશ્વત્ સ્થિર અકૃત્રિમ મહાજમ્બૂ વૃક્ષ છે તેની આસપાસ [૧૨૦૫૦૧૨૦] બીજા નાના શાશ્વત્ જમ્બૂવૃક્ષોનું બનેલું જમ્બૂવન છે વળી આ દ્વીપનો અધિષ્ઠાતા અનાદૃત દેવ આ જમ્બૂવૃક્ષની ઉપર રહે છે. તેથી આ દ્વીપનુ નામ જમ્બૂદ્વીપ છે

આ જમ્બૂદ્વીપમાં અનેક સ્થળો અને પદાર્થો છે. પરંતુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવા જતાં મોટો ગ્રન્થ થઇ જાય, તેથી તેના જાણવા જેવા મુખ્ય મુખ્ય શાશ્વત્ સ્થળોની અત્યન્ત ટુંકામાં હકીકત સમજાવી છે.

આ દ્વીપ લાખ જોજન લાંબો-પ્હોળો ને જાડો છે. તેની વચ્ચે મેરુ પર્વત આવેલો છે. તેના ભરતક્ષેત્રના માપના ખંડો, અથવા એક ચોરસ યોજનના માપના ખંડો, પરિધિ, ક્ષેત્રફળ, મનુષ્યને રહેવા લાયક ક્ષેત્રો, પર્વતો, તેના શિખરો, દ્રહો, તીર્થો, વિજયો, શ્રેણિઓ, નદીઓ, નદીઓના મુખ, મુખના વિસ્તાર વિગેરે મુખ્ય મુખ્ય પદાર્થો આ પ્રકરણમાં સમજાવ્યા છે

૧. ખંડ	સ્થળનુ નામ.	ભરત	હિમવત પર્વત	હિમવત ક્ષેત્ર	મહા હિમવત પર્વત	હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	નિષધ પર્વત
	ખંડ સંખ્યા	૧	૨	૪	૮	૧૬	૩૨
	ખંડનું પ્રમાણ	યો. ૫૨૬ કળા ૬	યો. ૧૦૫૨ કળા ૧૨	યો ૨૧૦૫ કળા ૫	યો ૪૨૧૦ કળા ૧૦	યો ૮૪૨૧ કળા ૧	યો. ૧૬૮૪૨ કળા ૨

૨. યોજન પ્રમાણે ખંડો	વિષ્કંભ વિષ્કંભ વર્ગ દશ ગુણા ૧૦૦૦૦૦×૧૦૦૦૦૦=૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦×૧૦=૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦

૩. વાસક્ષેત્ર (વર્ષક્ષેત્ર)	ભરત		હિમવત		હરિવર્ષ	
પ્રમાણ	યોજન ૫૨૬	કળા ૬	યોજન ૨૧૦૫	કળા ૫	યોજન ૮૪૨૧	કળા ૧

૪. પર્વતો	વૈતાઢ્ય		વક્ષસ્કાર	ચિત્ર	વિચિત્ર	યમક અને સમક	કંચનગિરિ
	ગોળ	લાબા					
	૪	૩૪	૧૬	૧	૧	૨	૨૦૦
	૪ અંતર્ યુગલ ક્ષેત્રોમા	૩૪ વિજયોમા	મહા વિદેહમા	દેવકુરૂમા		ઉત્તર કુરૂમા	૧૦૦ દેવ કુરુમા ૧૦૦ ઉત્તર કુરુ
૫. [अ] શિખરો	૦	૯ ×૩૪ = ૩૦૬	૪ ×૧૬ = ૬૪	૦	૦	૦	૦

ના પદાર્થોનો કોઠો.

મહાવિદેહ ક્ષેત્ર	નીલવત પર્વત	રમ્યક્ ક્ષેત્ર	રુકિમ પર્વત	ઐરણ્ય વત ક્ષેત્ર	શિખરી પર્વત	ઐરાવત ક્ષેત્ર	કુલ સ. ૧૩
૬૪	૩૨	૧૬	૮	૪	૨	૧	ખંડો ૧૯૦
યો ૩૩૬૮૪ કળા ૪	યો ૧૬૮૪૨ કળા ૨	યો. ૮૪૨૧ કળા ૧	યો ૪૨૧૦ કળા ૧૦	યો ૨૧૦૫ કળા ૫	યો. ૧૦૫૨ કળા ૧૨	યો. ૫૨૬ કળા ૬	યોજન ૧૦૦૦૦૦

√ કરણી [વર્ગ મૂળ]=પરિધિ=

યોજન –ગાઉ–ધનુષ–અંગુલ [યવ–યૂકા–લિખ–વાલાગ્રહ–રથરેણુ-ત્રસરેણુ

૩૧૬૨૨૭–૩—૧૨૮—૧૩ાથી અધિક ૧—૧—૧—૬—૦—૭

--બાદરપરમાણુ–૧૭૪ બા૦ ૫૨૦–શેષ] ૦ ભાગે ગુણાકાર

૫ $\frac{૩૦}{૧૭૪}$ — $\frac{૩}{૬}$૧ — ૫૪] ×૨૫૦૦૦=

યોજન ગા ધનુષ અંગુલ

ગણિતપદ–ક્ષેત્રફળ— ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ ૧ ૧૫૧૫ ૬૦

મહાવિદેહ	રમ્યક્	હૈરણ્યવત	ઐરાવત	કુલ
યોજન કળા ૩૩૬૮૪ ૪	યોજન કળા ૮૪૨૧ ૧	યોજન કળા ૨૧૦૫ ૫	યોજન કળા ૫૨૬ ૬	યો૦ ૫૫૭૮૯ $\frac{૧૬}{૧૯}$

ગજદત પર્વતો સોમનસ	વિદ્યુત પ્રભ	માલ્યવત	ગંધમાદન	મેરુ	હિમવત પર્વત	મહાહિમવત પર્વત	નિષધ	નીલવત	રુકિમ	શિખરી	કુલ, પર્વતો
૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૨૬૯
પૂર્વમા	પશ્ચિમ	પૂર્વ	પશ્ચિમ								
દેવકુરુને અંતે		ઉત્તર કુરુને અંતે		મહા વિદેહમા	ભરત હિમવંતની મધ્યમા	હિમવ હરિવર્ષ નામધ્યમા	હરિ૦ મહાવિ મધ્યમા	મહા. રમ્યક્ના મધ્યમા	રમ્યક ને હૈવ. મધ્યમા	હૈરણ્યવ ઐ મધ્યમા	[illegible]
૭	૯	૯	૭	૯	૧૧	૮	૯	૯	૮	૧૧	શિખરો ૪૬૭

(પર્વતની) ૧ ઉંચાઈ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૫	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦
૨ વિસ્તાર	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૫૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૧૦૦
૩ આકાર	પલ્ય જેવો	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ
૪ પૃથ્વીમાં	યોજન ૨૫૦	યોજન ૬।	યોજન ૧૨૫	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫૦	યોજન ૨૫
૫ રંગ તથા શેનાબનેલા	શ્વેત રત્નના	શ્વેત રૂપાના	પીળા સુવર્ણના	પીળા સુવર્ણ-ના	પીળા સુવર્ણ-ના	પીળા સુવર્ણ-ન.	પીળા સુવર્ણના
(ચ) ભૂમિકૂટ		ઋ કૂ વિજ-યામા ૩૪					

૬ તીર્થ	ભરત			મહાવિદેહ		
	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	માગધ	વરદામ	પ્રભાસ
	૧	૧	૧	૩૨	૩૨	૩૨

યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦૦	યોજન ૧૦૦	યોજન ૨૦૦	યોજન ૪૦૦	યોજન ૪૦૦	યોજન ૨૦૦	યોજન ૧૦૦
યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૯૦	યો ૧૦૫૨ કળા ૧૨	યો ૪૨૧૦ કળા ૧૦	યો ૧૬૮૪ ૨ કળા ૨	યોજન ૧૬૮૪ ૨ કળા ૨	યોજન ૪૨૧૦ કળા ૧૦	યોજન ૧૦૫૨ કળા ૫
અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	અશ્વ સ્કંધ ગજ દંત	ઉર્ધ્વ ગો પુચ્છ	લબ ચોરસ	લબ ચોરસ	લબ ચોરસ	લબ ચોરસ	લબ ચોરસ	લબ ચોરસ
યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૨૫	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૫	યોજન ૫૦	યોજન ૧૦૦	યોજન ૧૦૦	યોજન ૫૦	યોજન ૨૫
શ્વેત રત્નનો	રક્ત રત્નનો	પીળો સુવર્ણ-નો	નીલ રત્નનો	પીળો સુવર્ણનો	પીળો સુવર્ણ-નો	પીળો સુવર્ણ-નો	લાલ તપની-ય સુવ-ર્ણનો	લીલો વૈડૂર્ય રત્નો-નો	શ્વેત રૂપાનો	પીળો સુવ-ર્ણનો
		મેરૂ પાસે કરિકૂટ ૮	જબુ કૂટ ૮	શાલ્મલિ કૂટ ૮	ડગિકૂટ ૧	હરિસ-હકૂટ ૧				કુલ ૬૦ [૫૮]

ઐરાવત			
માગધ	વરદામ	પ્રભાસ	કુલ ૧૦૨
૧	૧	૧	

૭. શ્રેણી	ભરતના વૈતાઢ્ય ઉપર			મહાવિદેહના વૈતાઢ્ય ઉપર
	વિદ્યાધરની શ્રેણી	૨		૬૪
	આભિયાગિકની શ્રેણી	૨		૬૪
કુલ		૪		૧૨૮

૮. વિજયો		ભરતમા		મહા વિદેહમા
		૧		૩૨

૯. હ્રદ		પદ્મ હ્રદ	મહા પદ્મહ્રદ	તિગચ્છિક હ્રદ	પુંડરિક	મહા પુંડરિક	કેસરી	
	દીર્ઘ	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૪૦૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૪૦૦૦	કુલ ૬
	પહોળો	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	યોજન ૫૦૦	યોજન ૧૦૦૦	યોજન ૨૦૦૦	
	હ્રદમા રહેનારી દેવીનું નામ	શ્રી દેવી	હ્રી દેવી	ધી દેવી	લક્ષ્મી દેવી	બુદ્ધિ દેવી	કીર્તિ દેવી	
	કયા પર્વત ઉપર	લઘુહિમવંત ઉપર	મહા હિમવતઉપર	નિષધ પર્વત ઉપર	શિખગી પર્વતઉપર	રૂકમી પર્વત ઉપર	નીલવતપર્વત ઉપર	
	ઉંડો	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	૧૦યો.	
	નીકળનાર નદી	ગંગા સિંધુ રોહિતાશા	રોહિતા હરિકાતા	હરિસલિલા સિતોદા	રક્તા રક્તવતી સુવર્ણકુલા	રૂપ્યકુલા નરકાન્તા	નારીકાન્તા સીતા	

ઐરાવતના વૈતાઢ્ય ઉપર			કુલ
	૨		૬૮
	૨		૬૮
	૪		૧૩૬ શ્રેણી

	અરાવત		કુલ
	૧		૩૪ વિજય

	દેવકુરૂમા		ઉત્તર કુરૂમા		કુલ
	નિપધ હ્રદ	સુલમ હ્રદ	નીલવંત હ્રદ	ઐરાવત હ્રદ	૬ મોટાં ૧૦ નાના — ૧૬ હ્રદો
	દેવકુરૂ હ્રદ	વિદ્યુત પ્રભ હ્રદ	ઉત્તર કુરૂ હ્રદ	માલ્યવંત હ્રદ	પદ્મ હ્રદના માપે છે
	સુરપ્રભ હ્રદ		ચંદ્ર હ્રદ		
આ હ્રદો વચ્ચેથી ગીતોદા નદી વહે છે			આ હ્રદો વચ્ચેથી ગીતા નદી વહે છે		

૧૦ મુખ્ય નદીઓ	ગંગા	સિંધુ	રક્તા	રક્તવતિ	રોહિતા	રોહિતાશા	સુવર્ણકુલા
(૧) પરિવાર	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૧૪૦૦૦ (૧૭)	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦	૨૮૦૦૦
(૨) સ્થળ	૧ ભરતમા ૧૬ વિદેહમાં	૧ ભરતમા ૧૬ વિદેહમા	૧ઐરાવતમા ૧૬ વિદેહમા	૧ઐરવતમા ૧૬ વિદેહમા	હિમવંતમા	હિમવંતમા	હૈરણ્યવંતમા
(૩) કઇ દિશામા વહે છે.	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે
(૪) કયા પર્વતના	લઘુ હિમવંતના	લઘુ હિમવતના	શિખરીના	શિખરીના	મહા હિમવતના	લઘુ હિમવતના	શિખરીના
(૫) કયા હ્રદમાંથી	પદ્મ હ્રદમાથી	પદ્મ હ્રદમાથી	પુંડરિક હ્રદમાથી	પુંડરિક હ્રદમાથી	મહા પદ્મ હ્રદમાથી	પદ્મ હ્રદમાથી	પુંડરીક હ્રદમાથી
(૬) મૂળ પ્રવાહ	૬। યોજન	૬। યોજન	૬। યોજન	૬। યોજન	૧૨॥ યોજન	૧૨॥ યોજન	૧૨॥ યોજન
(૭) અન્ત્ય પ્રવાહ	૬૨॥ યોજન	૬૨॥ યોજન	૬૨॥ યોજન	૬૨॥ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન
(૮) પ્રારંભ ઉંડાઇ	०॥ ગાઉ	०॥ ગાઉ	०॥ ગાઉ	०॥ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ	૧ ગાઉ
(૯) પર્યન્તે ઉંડાઇ	૧। યોજન	૧। યોજન	૧। યોજન	૧। યોજન	૨॥ યોજન	૨॥ યોજન	૨॥ યોજન

રૂપ્યકુલા	હરિસલિલા	હરિકાતા	નરકાતા	નારીકાતા	સીતા	સીતોદા	કુલ
૨૮૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૬૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૫૩૨૦૦૦	૧૪ કુ ૬ ૧ ૧
હૈરણ્યવતમા	હરિ વર્ષમા	હરિ વર્ષમા	રમ્ય કૂમા	રમ્યકૂ મા	મહા વિદેહમા	મહા વિદેહમા	(૧
પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	પૂર્વે	પશ્ચિમે	
રુકિમના	નિષધના	મહા હિ-મવતના	રુકિમના	નીલવતના	નીલવતના	નિષધના	
મહા પુંડરીક દ્રહમાથી	તિગિચ્છ દ્રહમાથી	મહા પદ્મ દ્રહમાથી	મહા પુંડરીક દ્રહ માથી	કેસરી દ્રહમાથી	કેસરી દ્રહમાથી	તિગિચ્છી દ્રહમાથી	
૧૨॥ યોજન	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન	૫૦ યોજન	૫૦ યોજન	
૧૨૫ યોજન	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૨૫૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	
૧ ગાઉ	૦॥ યોજન	૦॥ યોજન	૦॥ યોજન	૦॥ યોજન	૧ યોજન	૧ યોજન	
૨॥	૫	૫	૫	૫	૧૦	૧૦	

મંગળ, વિષય, પ્રયોજન, અને સંબંધ.

नमिय जिणं सव्वन्नुं, जगपुज्जं जगगुरुं महावीरं
जंबूद्दीवपयत्थे; वुच्छं सुत्ता सपरहेऊ ॥ १ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नत्वा जिनं सर्वज्ञं, जगत्पूज्य जगद्गुरुं महावीर
जम्बूद्वीपपदार्थान्, वक्ष्ये सूत्रात्स्वपरहेतोः ॥ १ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सव्वन्नुं जगपुज्जं जगगुरुं महावीरं जिण नमिय
स-पर-हेऊ सुत्ता जबुद्दीवपयत्थे वुच्छं ॥ १ ॥

શબ્દાર્થઃ—

नमिय=નમસ્કાર કરીને
जिणं=जिणं=જીતનારને
सव्वन्नुं=સર્વજ્ઞ, સંપૂર્ણ જ્ઞાન વાળા
जगपुज्जं=ત્રણ જગતને પૂજ્ય
जगगुरुं=ત્રણ જગતના ગુરૂ
जम्बूद्दीव=જંબૂદ્વીપમાં રહેલા
पयत्थे=પદાર્થોને
वुच्छं=કહીશ
सुत्ता=સૂત્રમાંથી ઉદ્ધરીને અથવા સૂત્રને અનુસારે
स पर=પોતાના તથા પરના (બીજાના)
हेऊ=(કલ્યાણને) અર્થે, માટે

गाथार्थ—

સર્વજ્ઞ, જગત્ પૂજ્ય, અને જગદ્ગુરુ શ્રી મહાવીર જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને પોતાના અને બીજાના (જ્ઞાન) માટે સૂત્રોમાંથી જમ્બુદ્વીપના પદાર્થો કહીશ.

વિશેષાર્થઃ-

चार अनुबंधो—१ આ ગાથામાં ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીની સ્તુતિરૂપ મંગળાચરણ છે. ૨ જમ્બૂદ્વીપના શાશ્વત્ પદાર્થોનું વર્ણન વિષય છે. ૩ "સ્વપરના બોધ માટે" એ પ્રયોજન છે. ૪ "સૂત્રોમાંથી (ઉદ્ધરીને)" એથી સંબંધ બતાવ્યો છે.

मगळाचरणमां—અનુક્રમે અપાયાપગમાતિશય, જ્ઞાનાતિશય, પૂજાતિશય, અને વચનાતિશય સૂચવેલ છે. વિશ્વના પદાર્થો

જાણવા એ છદ્મસ્થ માણસની શક્તિ બહારનું કામ છે. સર્વજ્ઞ ભગવાન્ શિવાય તે પદાર્થો કોઈપણ જાણી શકે નહીં: ત્યારે સર્વજ્ઞ પણાને લીધે પ્રભુ મહાવીર સ્વામીએ પોતાના કેવળ જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થો જગદ્‌ગુરુ તરીકે, જગત્‌ના જીવોના કેવળ ઉપકાર માટેજ કહ્યા છે. કારણકે તેઓ જિનેશ્વર પ્રભુ હોવાથી સ્વાર્થ અને રાગદ્વેષથી રહિત હતા. તેમના વચનો ઉપર અવિશ્વાસ રાખવાનું કાંઈપણ કારણ નથી જગત્ પૂજ્ય એ પ્રભુના વચનમાં જરાપણ શકા લાવવાનો અવકાશ નથી આટલા વિસ્તારથી અને ચોક્કસ સંખ્યાથી સ્વરૂપ કોઈપણ અસર્વજ્ઞ માણસ કહેવા સમર્થ નથી.

प्रयोजन—નજીકનું-જ્ઞાન, અને પરંપરા એ-મોક્ષ.

सबंध—ચાર પ્રકારનો હોય છે. વાચ્ય-વાચક, ગુરુ પર્વક્રમ, સાધ્ય-સાધન, ઉપાયોપેય.

अधिकारी—સમ્યગ્ ચારિત્ર ખાતર સમ્યગ્ જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છનાર સમ્યગ્ દર્શની ભવ્ય આત્માઓ, તથા અધિગમ સમ્યક્ત્વ મેળવવા પદાર્થોનો અધિગમ કરવાની ઇચ્છાવાળા માર્ગાનુસારી ભવ્ય આત્માઓ પણ અધિકારી ગણાય છે.

જમ્બુદ્વીપનું પ્રમાણ

જંબુદ્વિપની લંબાઈ તથા પહોળાઈ ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ જોજન છે. તેની જાડાઈપણ ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ જોજન છે, કેમકે જમ્બુદ્વીપની મધ્યમાં ૯૯૦૦૦ યોજન ઉંચો મેરુ પર્વત છે. અને ૧૦૦૦ હજાર યોજન જમીનમાં ઉંડો છે. અથવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ૧૦૦૦ હજાર યોજન નીચે અધોગ્રામો છે.

દિશાઓ વિષે ખુલાસો.

जम्बूद्वीपमां—આપણે મેરુપર્વત તરફ મોં રાખી ઉભા રહીએ, તો જમણા હાથે વિજયદ્વાર આવે, એટલે તે તરફની દિશા તે પૂર્વ દિશા

અને ડાબા હાથ તરફ વિજયન્તદ્વાર છે. અને તે દિશા; તરફની દિશા તે પશ્ચિમ દિશા.

આપણી પાછળ અપરાજિત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા

અને આપણી સામે મેરુની પેલી તરફ એરાવત ક્ષેત્રની પાસે ઠેઠ જયન્ત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા.

દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારો શાસ્ત્રમાં [1] છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો. બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે. આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો.

खंडा जोयण वासा, पव्वय कूडा य तित्थ सेढीओ;
विजय द्दह सलिलाओ, पिंडेसिं होइ संघयणी ॥ २ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

खण्डानि योजनवर्षाणि, पर्वतकूटाश्च तीर्थश्रेणयः
विजयहृदसलिलाः पिण्ड एतेषां भवति सग्रहणी ॥ २ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

ગાથાવત્ સુગમ છે—પરંતુ एसिं पिंड संघयणी होइ ઈતિ

શબ્દાર્થ:—

खंडा=ખંડ વિભાગ
जोयण=યોજન
वासा=વર્ષો-ક્ષેત્રો
पव्वय=પર્વતો
कूडा=કૂટ-શિખરો
य=અને, તથા
तित्थ=તીર્થ
सेढिओ=શ્રેણિઓ
विजय=વિજય, છ ખંડનો દેશ
द्दह=દ્રહ, સરોવર
सलिलाओ—નદીઓ
पिंड=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ
एसिं=એ ૧૦ પદાર્થોનો
होइ=છે
संघयणी=સંગ્રહણી

---

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા આ વ્યાખ્યાથી દિશાઓ ફર્યા કરશે. કારણ કે મેરુ પર્વત જંબૂદ્વિપની મધ્ય-માં આવેલો છે પરંતુ એ વ્યવહાર અહીં લેવાનો નથી.

આપણી પાછળ અપરાજિત દ્વાર આવે, અને તે તરફની દિશા તે દક્ષિણ દિશા

અને આપણી સામે મેરુની પેલી તરફ ઐરાવત ક્ષેત્રની પાસે ઠેઠ જયન્ત દ્વાર છે. તે તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા.

દિશાઓના વ્યવહારને માટે અનેક પ્રકારો શાસ્ત્રમાં [1] છે. પરંતુ અહીં ઉપર પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર સમજવો. બીજા ક્ષેત્રોમાં પણ આ નિયમ પ્રમાણે દિશા વ્યવહાર કરી શકાય છે આ વ્યવહાર લોકપ્રસિદ્ધ સૂર્ય-દિશા સાથે મળતો છે.

મુખ્ય દશ પદાર્થો.

खंडा जोयण वासा, पव्वय कूडा य तित्थ सेढीओ;
विजय द्दह सलिलाओ, पिंडेसिं होइ संघयणी ॥ २ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

खण्डानि योजनवर्षाणि, पर्वतकूटाश्च तीर्थश्रेणयः
विजयहूदसलिला पिण्ड एतेषा भवति सग्रहणो ॥ २ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

ગાથાવત્ સુગમ છે—પરંતુ एसिं पिंड सघयणी होइ ઇતિ

શબ્દાર્થ:—

खंडा=ખંડ વિભાગ
जोयण=યોજન
वासा=વર્ષો-ક્ષેત્રો
पव्वय=પર્વતો
कूडा=કૂટ-શિખરો
य=અને, તથા
तित्थ=તીર્થ
सेढिओ=શ્રેણિઓ
विजय=વિજય, છ ખંડનો દેશ
द्दह=દ્રહ, સરોવર
सलिलाओ—નદીઓ
पिंड=પિંડ, સંગ્રહ, સમૂહ
एसिं=એ ૧૦ પદાર્થોનો
होइ=છે
संघयणी=સંગ્રહણી

---

૧ મેરુની તરફની દિશા તે ઉત્તર દિશા અને તેની સામેની દિશા તે દક્ષિણ દિશા આ વ્યાખ્યાથી દિશાઓ ફર્યા કરશે કારણ કે મેરુ પર્વત જમ્બૂદ્વિપની મધ્ય-મા આવેલો છે પરંતુ એ વ્યવહાર અહી લેવાનો નથી.

ગાથાર્થ—

ખંડો, યોજનો, વાસ ક્ષેત્રો, પર્વતો, ફૂટો, તીર્થો, શ્રેણિઓ, વિજયો, હ્રદો અને નદીઓઃ એઓનો સંગ્રહ તે સંગ્રહણી છે

વિશેષાર્થ—

૧ खंड—ભરત અથવા ઐરાવત ક્ષેત્રની+ પહોળાઇ જેવડા (લંબાઈ જેવડા નહીં) કેટલા ખંડો થાય? અથવા ચોરસ યોજન પ્રમાણે કેટલા ખંડો થાય?

૨ योजन—વિષ્કંભની પરિધિ ઉપરથી ક્ષેત્ર ફળના યોજનની સંખ્યા,

૩ वर्ष—મનુષ્યોને રહેઠાણના ક્ષેત્રો,

૪ पर्वतो—અને

૫ शिखरो—એટલે પર્વતના શિખરો અને કેવળ ભૂમિ-કૂટ-શિખરોની સંખ્યા,

૬ तीर्थो—સમુદ્રોમાં ઉતરવાના મોટા ઓવારા-ઉતાર-સ્થળોની સંખ્યા

૭ श्रेणि—વૈતાઢ્ય પર્વતો ઉપર વિદ્યાધરોના શહેરો અને આભિયોગિક દેવોના ભવનોની શ્રેણીઓ,

૮ विजय—ચક્રવર્તિ રાજાઓને વિજય મેળવવાના ક્ષેત્રો,

૯ द्रहो—કુંડો-હ્રદો નાના સરોવરો

૧૦ नदीओ—મોટી નદીઓ તથા તેની સાથે મળનારી બીજી નદીઓ
ઉપર જણાવેલા મુખ્ય દશદ્વારોનું વર્ણન કરવામાં આવશે.

૧. ખંડો.

णउअसयं खंडाणं, भरहपमाणेण भाइए लक्खे
अहवा णउअसयगुणं, भरहपमाणं हवइ लक्खं ॥३॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

नवति(त्यधिक) शतं खण्डानां भरतप्रमाणेन भाजिते लक्षे,
अथवा नवति (त्यधिक) शतगुणं, भरतप्रमाणं भवति लक्षम् ॥३॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

भरह पमाणेणं लक्खे भाइए, खंडाणं णउअ सयं
अहवा णउय सय गुणं भरह पमाणं लक्ख हवइ ॥ ३ ॥

+ ઉત્તર-દક્ષિણ લંબાઇ તે પહોળાઇ, અને પૂર્વ-પશ્ચિમ લંબાઇ તે લંબાઇ.

શબ્દાર્થ:—

णउअ=નેવું અધિક
सयं=સો
भरह=ભરતના
पमाणेण=પ્રમાણવડે
भाइए=ભાગ્યે છતે, ભાગતાં
लक्खे=એક લાખ (યોજન) ને
गुणं=ગુણેલું, ગુણતાં

ગાથાર્થ.-

ભરતના પ્રમાણ વડે લાખને ભાગવાથી ખંડોનું એકસો નેવું થાય. અથવા એકસો નેવું ગણું ભરતનું પ્રમાણ લાખ થાય.

વિશેષાર્થ:—

પર૬ $\frac{6}{19}$ યોજનના પહોળાઈવાળા ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર એ બે નાના ક્ષેત્રો છે. ભરતને એક ખંડ ગણીએ, તો એવા ૧૯૦ ખંડાનો જમ્બૂદ્વીપ છે. પર૬ $\frac{6}{19}$ × ૧૯૦ = ૧,૦૦,૦૦૦ એક લાખ યોજનનો જમ્બૂદ્વીપ થશે. અથવા ૧,૦૦,૦૦૦ ÷ પર૬ $\frac{6}{19}$ = ૧૯૦, અથવા ૧,૦૦,૦૦૦ ÷ ૧૯૦ = પર૬ $\frac{6}{19}$; કળા. = એટલે અંશ, ભાગ એક યોજના ૧૯ ભાગ કરી તેમાંથી ૬ ભાગ લેવા, એ અર્થ સમજવો અથવા કળાઓ કરીને પણ આ ભાગાકાર કરી શકાશે—

પર૬ × ૧૯ = ૯૯૯૪ + ૬ = ૧૦,૦૦૦; ૧,૦૦,૦૦૦ × ૧૯ = ૧૯,૦૦,૦૦૦ ÷ ૧૦,૦૦૦ = ૧૯૦.

ગણિતના ચિહ્નોની સમજ.

+ **સરવાળા.** – બાદબાકી. × ગુણાકાર. ÷ ભાગાકાર. વર્ગ ૨ **તેટલાને તેટલાએ** [ગુણવા] √ વર્ગમૂળ [કરણી]. = ગણિતનું **પરિણામ-જવાબ.**

***अहवेगखंड भरहे, दो हिमवंते अ हेमवइ चउरो**
अट्ठ महाहिमवंते, सोलस खंडाइं हरिवासे ॥ ४ ॥

+ એ ૧૪૫૬૦૦૦ નદીઓમા ભરત–ઐરવત ક્ષેત્રમાની કુલ ૫૬૦૦૦ પરિવાર નદીઓ અશાશ્વતી છે, અને શેષ સર્વ નદીઓ શાશ્વતી છે ભરત ઐરવતની બે બે મહાનદી તો શાશ્વતીજ છે. શેષ પદાર્થોની કુલ સંખ્યા [સ્વાભાવિક બનેલ અને નિત્ય રહેનાર] શાશ્વત છે.

* વર્તમાનમા **अहविगखंडे भरहे** એવો પાઠ પ્રસિદ્ધ છે, પરન્તુ જંબૂ૦ સંગ્ર૦ વૃત્તિના આધારે **अहवेग खंड भरहे** પાઠ છે.

बत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि बीयपासेऽवि
चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

अथवैकखण्डं भरते, द्वौ हिमवन्ते च हैमवति चत्वारि
अष्टौ महाहिमवन्ते, षोडश खण्डानि हरिवर्षे ॥ ४ ॥
द्वात्रिंशत् पुनर्निषधे, मिलितास्त्रिषष्टिर्द्वितीयपार्श्वेऽपि
चतुःषष्टिस्तु विदेहे त्रिराशिपिण्डे तु नवति (त्यधिक)शतम् ॥५॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

अहवा भरहे एक खंडं, हिमवंते दो अ हेमवइ चउरो
महाहिमवते अट्ठ, हरिवासे सोलस खंडाइं ॥ ४ ॥
पुण निसढे बत्तीसं, मिलिया तेसट्ठि बीय पासे अवि
उ विदेहे चउसट्ठी, तिरासि पिंडे उ णउय सयं ॥ ५ ॥

શબ્દાર્થ ૪ થી ગાથાનો

अहव=અથવા
खंड=ખંડ
हिमवते=હિમવંત પર્વતમાં(ના
अ=અને
हेमवइ=હિમવંતક્ષેત્રમાં (ના)
चउरो=ચાર ખંડ
महाहिमवते=મહાહિમવંત પર્વતમાં (ના)
खंडाइं=ખંડ
हरिवासे=હરિવર્ષક્ષેત્રમાં

શબ્દાર્થ ૫ મી ગાથાનો.

निसढ=નિષધપર્વતમાંના
मिलिया=સર્વ મળીને
तेसट्ठि=ત્રેસઠ ખંડ
बीय=બીજી સ્હામી
पासे=બાજુએ
अवि=પણ
चउसट्ठी=ચોસઠ ખંડ
उ=વળી
विदेहे=મહાવિદેહક્ષેત્રમાં (ના
ति=ત્રણ
राशि=રાશિ, અંકસમૂહ
पिंडे=એકઠા કરતાં
उ=વળી (અથવા છંદપૂર્તિ માટે)
णउअसयं=એકસો નેવું

ગાથાર્થઃ--

ખંડો-ભરતક્ષેત્રમાં એક, હિમવંત પર્વતમાં બે, હમવત્ ક્ષેત્રમાં ચાર, અને નિષધપર્વતમાં બત્રીશ, એ મળીને ત્રેસઠ, બીજે પાસે પણ; તથા વિદેહમાં ચોસઠ, સરવાળો એકસો ને નેવું ॥ ૪-૫ ॥

વિશેષાર્થ—

ખંડ-સંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ.		ખંડ-સંખ્યા-ક્ષેત્ર કે પર્વતનું નામ	
૧	[૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$] ભરત	૧	[૫૨૬$\frac{૬}{૧૯}$]ઐરાવત ક્ષેત્ર
૨	[૧૦૫૨$\frac{૧૨}{૧૯}$] હિમવંત પર્વત	૨	[૧૦૫૨$\frac{૧૨}{૧૯}$] શિખરી પર્વત
૪	[૨૧૦૫$\frac{૫}{૧૯}$] હમવત ક્ષેત્ર	૪	[૨૧૦૫$\frac{૫}{૧૯}$] હિરણ્યવંત
૮	[૪૨૧૦$\frac{૧૦}{૧૯}$] મહાહિમવંત પર્વત	૮	[૪૨૧૦$\frac{૧૦}{૧૯}$]રુક્મિ પર્વત
૧૬	[૮૪૨૧$\frac{૧}{૧૯}$] હરિવર્ષ ક્ષેત્ર	૧૬	[૮૪૨૧$\frac{૧}{૧૯}$] રમ્યક્ ક્ષેત્ર
૩૨	[૧૬૮૪૨$\frac{૨}{૧૯}$] નિષધ પર્વત	૩૨	[૧૬૮૪૨$\frac{૨}{૧૯}$] નીલવંત પર્વત
૬૩		૬૩	

૬૪ [૩૩૬૮૪$\frac{૪}{૧૯}$] મહાવિદેહ ક્ષેત્ર

૧૯૦ ખંડો ૧,૦૦,૦૦૦ લાખ યોજન

આ પ્રમાણે ખંડોની સંખ્યા ક્ષેત્રો અને પર્વતોવાર સમજવી.

યોજન પ્રમાણ ખંડો.

जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य ×हुंतेव ॥६॥

संस्कृत અનુવાદ

योजनप्रमाणानि समचतुरस्राण्यत्र खण्डानि
लक्षस्य च परिधेस्तत्पादगुणिते च भवन्त्येव ॥ ३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

इत्थ जोयण परिमाणाइं समचउरंसाइं खंडाइं
य लक्खस्स परिहीए. तप्पायगुणे हुंति एव ॥ ६ ॥

શબ્દાર્થ:-

परिमाणाइं=પ્રમાણુવાળા
समचउरंसाइं=સમચોરસ
इत्थ=અહિં-જંબુદ્વીપમાં
लक्खस्स=લાખયોજનના
परिहीए=પરિધિને
तप्पाय=તેના ચોથા ભાગ વડે
गुणे=ગુણાકાર કર્યે છતે

ગાથાર્થ—

અહીં-લાખની પરિધિને તેના પા [૦।] ભાગે ગુણવાથી યોજન પ્રમાણના સમચોરસ ખંડો થાય છે. ॥ ૬ ॥

પરિધિ અને ગણિતપદ કાઢવાની રીત.

विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिरओ होइ
विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

विष्कम्भवर्गदशगुणकरणी वृत्तस्य परिरयो भवति
विष्कम्भपादगुणित परिरयस्तस्य गणितपदम् ॥७॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

विक्खंभ वग्ग दह गुण करणी वट्टस्स परिरओ होइ
परिरओ विक्खम्भ पाय गुणिओ तस्स गणियपय ॥७॥

શબ્દાર્થ:—

विक्खम्भ=વિષ્કંભના (વ્યાસના)
वग्ग=વર્ગને
दह=દશવડે
गुण=ગુણાકાર કરી
करणी=વર્ગમૂળ
वट्टस्स=વૃત્ત (ગોળ) વસ્તુનો
परिरओ=પરિધિ(ઘેરાવો)
विक्खम्भ=વિષ્કંભના
पाय=ચોથા ભાગ વડે
गुणिओ=ગુણેલો, ગુણતાં
परिरओ=પરિઘ, પરિધિ
तस्स=તે વૃત્ત પદાર્થનું
गणियपय=ગણિતપદ, ક્ષેત્રફળ

ગાથાર્થ—

વિષ્કંભના વર્ગના દશ ગુણાની કરણી, ગોળ વસ્તુનો પરિધિ છે. વિષ્કંભના પા ભાગે ગુણાયેલ પરિધિ તેનું [ગોળ વસ્તુનું] ગણિતપદ છે. ॥ ૭ ॥

વિશેષાર્થ—

૧ विष्कम्भ, व्यास, वृत्तविष्कम्भ એટલે ગોળ પદાર્થની પહોળાઈ.

૨ परिधि, परिरय એટલે ગોળ પદાર્થનો ઘેરાવો

૩ गणितपद, क्षेत्रफळ એટલે કોઈપણ માપના સમચોરસ ખંડોથી આખા ક્ષેત્રનું માપ કાઢવું તે.

આ ગાથામાં બતાવેલ હિસાબની રીત પ્રમાણે જવાબ રૂપે પરિધિની સંખ્યા આઠમી ગાથામાં અને ગણિતપદની સંખ્યા ૯ મી ૧૦ મી ગાથામાં આપેલ છે.

વિષ્કંભ વિષ્કંભ ગુણાકાર ગુણ્ય
૧૦૦૦૦૦ × ૧૦૦૦૦૦ = ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ × ૧૦=
ગુણાકાર યો૦ ગા૦ ધ૦
૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ √ = ૩૧૬૨૨૭ - ૩ — ૧૨૮
આંગળ વિષ્કંભનો ચોથો ભાગ
૧૩॥ $\frac{૯૧૧૬૯}{૬૩૨૪૫૪}$ × ૨૫૦૦૦ = જંબુદ્વિપનું ક્ષેત્રફળ =
૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યો૦ ૧ ગા૦ ૧૫૧૫ ધ૦ ૬૦ આં.*

---

* વર્ગમૂળની રીત તથા ૨૫૯ હિસાબ.

પરિભાષા–ભાજ્ય = જે સંખ્યાના ભાગ કરવા હોય, તે સંખ્યા.
ભાજક = ભાગ પાડનારી સંખ્યા.
ભાગાકાર = પડેલા ભાગ જણાવનારી સંખ્યા.
શેષ = ભાગ પડતા છેવટની બાકી રહેલી સંખ્યા.
વર્ગ = કોઇ પણ સંખ્યાને તેજ સંખ્યાએ ગુણવાથી વર્ગ થાય.

વર્ગમૂળ એટલે કોઇપણ સરખી બે સખ્યાના ગુણાકાર વાળી સખ્યાની મૂળ સખ્યા શોધી કાઢવી તે **વર્ગમૂળ.** વર્ગમૂળની સખ્યાને તેજ વર્ગમૂળ વાળી સખ્યાએ ગુણીએ, તો પાછી તેજ સખ્યા આવી જવી જોઇએ દા૦ ત૦ ૧૬ મૂળ સખ્યા છે. તેને ૧૬ થી ગુણીએ તો ૨૫૬ એ વર્ગ થયો. તેનું વર્ગમૂળ કાઢીએ, તો તેનુ મૂળ ૧૬ સખ્યા આવે એ વર્ગમૂળને ફરીથી વર્ગમૂળથી=૧૬ થી ગુણીએ તો પ્રથમની ૨૫૬ સખ્યા આવે

આકડાનું ગણિત હમ્મેશા જમણી બાજુથી ડાબી બાજુ તરફ જતા જતા થાય છે. એટલે એકમ સખ્યા જમણી બાજુ છેલ્લી આવે છે અને દશક સખ્યાઓ ડાબી ડાબી બાજુ તરફ ચાલી આવે છે. સખ્યાનું વાચન ડાબી બાજુથી થાય છે, અને ગણિત [ભાગાકાર વિના] જમણી બાજુથી થાય છે. જેમકે–૧૬૨૪૫ સોળ હજાર બસો પીસ્તાલીશ=એ વાચન થયુ. અને ગણિત ૧૬૨૪૫×૪= તો પહેલા પાચ ચોકવીશ, ત્યાથી ગણિત કરવાનું શરૂ કરાય છે માટે—

વર્ગમૂળ કાઢવાની રીત—છેલ્લા એકમના આકડાથી એકી આકડા ઉપર પહેલા | આવી નિશાની કરવી અને બેકી સખ્યા ઉપર– આવી નિશાની કરવી એકી સ્થાનના આકડા તે **વિષમ** સખ્યા કહેવાય છે. અને બેકી સ્થાનના આકડા તે **સમ** સખ્યા કહેવાય છે. આવી નિશાની કરવાનું કારણ વર્ગમૂળનો ભાગાકાર કરતી વખતે પહેલા આકડા ઉપર વિષમ નિશાની હોય, તો એકજ આકડાથી વર્ગમૂળનું શોધન શરૂ કરવું જોઇએ, અને જો પહેલા આકડા ઉપર **સમ**–નિશાની હોય તો બે આકડાથી વર્ગમૂળનુ સશોધન કરવુ અને પછી પણ | નિશાની વાળી સંખ્યા કટકે કટકે ઉતારવી કારણ કે એકી સાથે મોટી સખ્યાનો ભાગાકાર કે વર્ગમૂળ કરી શકાય નહીં, માટે કટકે કટકે સખ્યા ઉતારીને તેનુ વર્ગમૂળ કરતા કરતા ઠેઠ પુરી સખ્યાનુ વર્ગમૂળ કરી શકાય છે.

સામાન્ય ભાગાકારમા–એક એક સખ્યા ઉતરે છે, અને વર્ગમૂળમા– વર્ગમૂળ પોતે પોતાની સખ્યાએ ગુણાયેલ હોવાથી તેનુ મૂળ કાઢતા બે આકડા ઉતારવા પડે છે. હવે દરેક **વિષમ** આકડા ઉપર | આ નિશાની કરો. અને **સમ** ઉપર – આ નિશાની કરો.

જે સખ્યાનું વર્ગમૂળ કાઢવુ હોય તેની

૧. ડાબા હાથ તરફની વિષમ ચિહ્નવાળી સખ્યા સુધીની સખ્યામાથી જ કોઇ પણ સખ્યાનો વર્ગ બાદ થઈ શકે, તેજ વર્ગના **મૂળને** ભાજક

જંબુદ્વિપની પરિધિની સંખ્યા.

परिही तिलक्ख-सोलस-सहस्स दो य सय सत्तवीसहिया
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥

રાખવો. અને ભાગાકારમા પણ તેજ આકડો મૂકવો.

વિષમ સખ્યા, ૭— બાદ ભાજકનો વર્ગ. ભાજકના વર્ગનું મૂળ, તેજ પહેલો ભાજક અને તેજ ભાગાકારની સંખ્યા.

કારણ કે—વર્ગમૂળ કાઢતા ભાજકની કોઇપણ સંખ્યા આપેલી હોતી નથી, એટલે આવી રીતે તે પહેલેથી જ શોધી કાઢવાની હોય છે.

૨. પછી વિષમ નિશાનીવાળી સખ્યા બાકી રહેલા શેષ ઉપર ચડાવવી.
તેમાંથી —બાદ (ભાજક + ભાગાકાર × ૧૦ + નવો ભાગાકાર = નક્કી થયેલ નવો ભાજક × નવા ભાગાકારની સખ્યા)

૩. એ પ્રમાણે વળી વિષમ નિશાનીવાળી સખ્યા શેષ ઉપર ચડાવવી.
તેમાથી —બાદ (ભાજક + ભાગાકાર × ૧૦ + નવો ભાગાકાર × =નક્કી થયેલ નવા ભાજક × નવો ભાગાકારની સખ્યા.)
આ પ્રમાણે ઠેઠ સુધી બધી સખ્યાઓ પૂરી થાય ત્યા સુધી કરવું.
અહીં **સમ** નિશાની પહેલા છે, માટે પહેલા બે આંકડા પકડી **વિષમ** સંખ્યામાંથી **વર્ગમૂળ** શોધવુ.

અથવા—સખ્યામાથી બાદ—[કુલ ભાગાકાર × ૨ × ૧૦ + નવો ભાગાકાર = નવો ભાગાકાર × નવા ભાગાકારની સખ્યા.

દાખલો—

```
              ૧     ૨       ૩       ૪       ૫       ૬
             —|—    |  —    |  —    |  —    |  —    |      ચો૦
=     ૩ )  ૧૦ ૦    ૦   ૦    ૦   ૦    ૦   ૦    ૦   ૦   ૦ (૩૧૬૨૨૭
      +૩   = ૯
      —    ——— ૨
       ૬   ૦૧૦૦
   × ૧૦    = ૬૧
      —    ———— ૩
      ૬૦   ૦૦૩૯૦૦
      +૧     =૩૭૫૬
      —    ————— ૪
   =૬૧×૧  ૦૦૧૪૪૦૦
      +૧   = ૧૨૬૪૪
```

સંસ્કૃત અનુવાદ.

परिधिस्त्रिलक्षा षोडशसहस्रा द्वे च शते सप्तविंशत्यधिके
क्रोशत्रयमष्टाविंशं धनु शतं त्रयोदशाङ्गुलमर्द्धाधिकम् ॥८॥

૬૨
× ૧૦
૬૨૦
+૬
=૬૨૬×૬
+૬
૬૩૨
× ૧૦
૬૩૨૦
+૨
=૬૩૨૨×૨
+૨
૬૩૨૪
× ૧૦
૬૩૨૪૦
+૨
=૬૩૨૪૨×૨
+૨
૬૩૨૪૪
× ૧૦
૬૩૨૪૪૦
+૭
=૬૩૨૪૪૭×૭
+૭
૬૩૨૪૫૪
(ધ્રુવભાજક)

૫
૦૧૭૫૬૦૦
=૧૨૬૪૮૪

૬
૦૪૯૧૧૬૦૦
=૪૪૨૭૧૨૯

૦૪૮૪૪૭૧ શેષ

$$\frac{૪૮૪૪૭૧}{૬૩૨૪૫૪+૧}\times\frac{૪}{} = \frac{૧૯૩૭૮૮૪}{૬૩૨૪૫૪} = ૩\frac{૪૦૫૨૨}{૬૩૨૪૫૪}$$ ગાઉ

$$\frac{૪૦૫૨૨}{\cancel{૬૩૨૪૫૪}\ ૩૧૬૨૨૭}\times\frac{\cancel{૨૦૦૦}\ ૧૦૦૦}{૧} = \frac{૪૦૫૨૨૦૦૦}{૩૧૬૨૨૭} = ૧૨૮\frac{૪૪૯૪૪}{૩૧૬૨૨૭}$$ ધનુષ.

$$\frac{૪૪૯૪૪}{૩૧૬૨૨૭}\times\frac{૪}{૧} = \frac{૧૭૯૭૭૬}{૩૧૬૨૨૭}=૦$$ હાથ

$$\frac{૧૭૯૭૭૬}{\cancel{૩૧૬૨૨૭}\ ૧૦૫૪૦૯}\times\frac{\cancel{૨૪}\ ૮}{૧} = \frac{૧૪૩૮૨૦૮}{૧૦૫૪૦૯} = ૧૩\frac{૬૭૮૯૧}{૧૦૫૪૦૯}$$ આગુલ

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

परिही तिलक्ख सोलस सहस्स य दो सय सत्तवीस अहिया
तिग कोस सय अट्ठावीस धणु अद्ध सहिय तेर मंगुल ॥८॥

શબ્દાર્થ:—

परिही=પરિધિ
ति लक्ख=ત્રણ લાખ
सहस्स=હજાર
सय=સો
तिग=ત્રણ
धणुसय=સો ધનુષ

ગાથાર્થ:—

પરિધિ-ત્રણ લાખ, સોળ હજાર, બસો સત્તાવીસ યોજનથી અધિક = ત્રણ ગાઉ, એકસો અઠ્ઠાવીસ ધનુષ અને તેર આંગુળથી અધિક.

$\frac{૬૭૮૯૧}{૧૦૫૪૦૯} \times \frac{૨}{૧} = \frac{૧૩૫૭૮૨}{૧૦૫૪૦૯} = ૧\frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૯}$ અર્ધઅંગુલ $=૧૩\text{॥}\frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૯}$ અંગુળ.

આ પ્રમાણે મૂળ ગાથામા છે, પરતુ નીચે પ્રમાણે શેષના ગણિતો કરતા જતા છેવટ ૫૪ શેષ લાવી શકાય.

$\frac{૩૦૩૭૩}{૧૦૫૪૦૯}$ ×૮=યવ, શેષ × ૮ = યુકા, શેષ × ૮ = લિખ, શેષ × ૮ = વાલાગ્ર, શેષ × ૮ = રથરેણુ, શેષ × ૮ = ત્રસરેણુ, શેષ × ૮ = વ્યાવહારિક બાદર પરમાણુ, શેષ × ૧૭૪ = સૂક્ષ્મખડ બાદર પરમાણુ, શેષ × ૩૬૧ = સૂક્ષ્મતરખડ બાદર પરમાણુ, શેષ ૫૪.

યોજન	ગાઉ	ધનુષ	આગુલ	યવ	યુકા	લિખ
૩૧૬૨૨૭	૩	૧૨૮	૧૩॥	૧	૧	૧

વાલાગ્ર	રક્ષરેણુ	ત્રસરેણુ	બાદરપરમાણુ
૬	૦	૭	૫

સૂક્ષ્મખંડ બાદર પરમાણુ	સૂક્ષ્મતરખડ બાદર પરમાણુ	શેષ
૩૦ (૧૭૪ ભાગના)	૩ (૧૭૪×૩૬૧)	૫૪

આ પ્રમાણે પરિધિનું સૂક્ષ્મ ગણિત છે.

ગણિત પદ = ક્ષેત્રફળ

सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न सयसहस्साइं
चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवड्ढं च साहीयं ॥९॥

गाउयमेगं पनरस--धणूसया तह धणूणि पन्नरस
सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूदविस्स गणियपयं ॥१०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

सप्तैव च शतानि नवति षट्पञ्चाशच्छतसहस्राणि
चतुर्नवति च सहस्राणि शतं द्वितीयार्द्धं च साधिकम् ॥ ९ ॥

गव्यूतमेकं पञ्चदश धनु शतानि तथा धनूंषि पञ्चदश,
षष्टिश्चाङ्गुलानि जम्बूद्वीपस्य गणितपदम् ॥ १० ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सत्त सया णउआ कोडि एव य छप्पन्न सय सहस्साइं
च चउणउय सहस्सा च दिवड्ढं सयं स अहियं ॥ ९ ॥

एगं गाउयं पनरस सया धणू तह पन्नरस धणूणि
च सट्ठि अंगुलाइं जंबूदीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥

શબ્દાર્થ —

सत्त=સાત
कोडि=ક્રોડ
सया=સો
णउआ=નેવું
(સાતસો નેવું ક્રોડ)

छप्पन्न=છપ્પન

सयसहस्साइं=(સો હજાર)=લાખ
चउणउयं=ચોરાણું
सहस्सा=હજાર
सयं=સો
दिवड्ढं=દોઢ
(દોઢસો)
साहीय=સાધિક (આગળ કહેવાતા અધિક પ્રમાણ સહિત)

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૦ મીનો)

गाउयं=ગાઉ
सया=સો
धणूणि=ધનુષ્
पन्नरस=પંદર
सट्ठिं=સાઠ
अंगुलाइं=આંગળ

ગાથાર્થ—

સાતસો નેવું ક્રોડ, છપ્પન લાખ, ચોરાણું હજાર અને દોઢસો યોજનથી અધિક=એક ગાઉ, પંદરસો પંદર ધનુષ્ અને સાઠ અંગુલ, જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ છે

વિશેષાર્થ—

જંબૂદ્વીપના ક્ષેત્રમાં ૧ યોજન લાંબા ૧ યોજન પહોળા ઇંટોના ટુકડા ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ ગોઠવી શકાય છતાં થોડું ક્ષેત્ર ખાલી પડે, તેમાં-

૧ — ૧ ગાઉ પહોળો અને એક યોજન લાંબો ટુકડો એક
૨ — ૧૫૧૫ ધનુષ્ પહોળો અને એક યોજન લાંબો ટુકડો એક
૩ — ૬૦ અંગુલ પહોળો અને ૧ યોજન લાંબો ટુકડો એક

એમ એ ત્રણ ટુકડા ગોઠવીએ એટલે પછી જમ્બૂ દ્વીપનું ક્ષેત્ર લગભગ પુરાઈ જાય*

---

*દાખલો—

૧ યોજન ૩૧૬૨૨૭×૨૫૦૦૦=૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦ યોજન

૨ ગાઉ ૩×૨૫૦૦૦=૭૫૦૦૦ ગાઉ

૩ ધનુષ ૧૨૮×૨૫૦૦૦=૩૨૦૦૦૦૦ ધનુષ

૪ આંગુલ ૧૩॥×૨૫૦૦૦=૩૩૭૫૦૦ આંગુલ

યવ વિગેરેને પણ ૨૫૦૦૦ થી ગુણતા વધારે ચોક્કસ ગણિતપદ-ક્ષેત્રફળ આવે, પરંતુ તે ગણિત કરવું વિદ્યાર્થીને ઘણું અઘરૂં પડવા સંભવ છે. છતાં શકિત હોય તેણે કરી જોવું.

૧ આંગુલ-૩૩૭૫૦૦- ૯૬=૩૫૧૫$\frac{૬૦}{૯૬}$ ધનુષ

૨ ધનુષ-૩૨૦૦૦૦૦+૩૫૧૫=૩૨૦૩૫૧૫ ધનુષ-૨૦૦૦=૧૬૦૧$\frac{૧૫૧૫}{૨૦૦૦}$ગાઉ

૩ ગાઉ-૭૫૦૦૦+૧૬૦૧=૭૬૬૦૧ ગાઉ - ૪=૧૯૧૫૦$\frac{૧}{૪}$ યોજન.

૪ યોજન-૭૯૦૫૬૭૫૦૦૦+૧૯૧૫૦= જંબૂદ્વીપનું ક્ષેત્રફળ } ૭૯૦૫૬૯૪૧૫૦ યોજન
૧—— ગાઉ
૧૫૧૫——ધનુષ
૬૦——આંગુલ

સમચોરસ યોજનને હિસાબે ઉપર પ્રમાણેના લંબચોરસ ત્રણ ટુકડાથી ક્ષેત્ર પૂરાશે જંબૂદ્વીપના ગોળ આકારને લીધે ખાંચા પૂરવા માટે આવી રીતે ગણિત કરવામાં આવે છે.

વિષ્કમ્ભનો અર્ધ ભાગ તે ત્રિજ્યા કહેવાય છે. તેના વર્ગનો વર્ગ કરીને ૧૦ થી ગુણી, વર્ગમૂળ કાઢી હાલ ક્ષેત્રફળ કાઢવામાં આવે છે તે પ્રમાણે ૧૫૦ ધનુષ્નો ફરક આવવા છતાં લગભગ સરખું ગણિત છે.

૩ વાસક્ષેત્રો, અને ૪ પર્વતો

भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिंस वट्टियरे
सोलस वक्खरगिरि, दो चित्त विचित्त दो जमगा ॥११॥
दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरू अ
छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

भरतादीनि सप्त वर्षाणि, वैताढ्यश्चत्वारश्चतुस्त्रिंशद् वृत्तेतराः
षोडश वक्षस्कारगिरयो, द्वौ चित्रविचित्रौ द्वौ यमकौ ॥ ११ ॥
द्वे शते काञ्चनगिरीणां, चत्वारो गजदन्ताश्च तथा सुमेरुश्च
षड्वर्षधराः, पिंडे, एकोनसप्तति (त्यधिक) शते द्वे ॥ १२ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

भरह आइ सत्त वासा चउ वट्ट वियड्ढ चउरतिंस इयरे
सोलस वक्खार गिरि, चित्त विचित्त दो दो जमगा ॥ ११ ॥
दो सय कणयगिरिण य चउ गयदंता तह सुमेरु अ
छ वासहरा, पिंडे-दुन्नि सया एग ऊण सत्तरि ॥ १२ ॥

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૧ મીનો)

वियड्ढ=વૈતાઢ્ય પર્વત
चउ=ચાર
चउरतिंस=ચોત્રીસ
वक्खार=વક્ષસ્કાર
दो=બે
चित्त=ચિત્ર પર્વત (અને)
विचित्त=વિચિત્ર પર્વત છે.
जमगा=યમકગિરિ છે.

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૨ મીના)

दोसय=બસો
कणयगिरीणं=કંચનગિરિ
गयदंता=ગજદંતગિરિ
सुमेरु=મેરૂ પર્વત
वासहरा=વર્ષધર (મહાક્ષેત્રની મર્યાદા બાંધનાર)
पिंडे=સર્વને એકત્ર કરતાં, સર્વ મળીને.
इगुणसत्तरि=(એક ન્યુન સિત્તેર=) એ ગુણોત્તર
सया=સો
दुन्नी=બે

ગાથાર્થ—

ભરતક્ષેત્ર વગેરે સાત રહેઠાણો છે. ચાર ગોળ અને ચોત્રીસ ઇતર [દીર્ઘ] વૈતાઢ્ય પર્વતો છે. સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો, બે ચિત્ર અને વિચિત્ર તથા બે યમક [સમક] પર્વતો છે. ॥ ૧૧ ॥

બસો કંચનગિરિ, ચાર ગજદન્તગિરિ, મેરુપર્વત અને છ વર્ષધર પર્વત; સરવાળો કરતાં બસો ઓગણોતેર. ॥૧૨॥

વિશેષાર્થ—

સાત વાસક્ષેત્રો.

વાસક્ષેત્ર	વર્ષધરપર્વત	આકાર	સ્પર્શ	પ્રમાણ
૧ ભરત	———	રોટલાની સ્હેજ ભાંગેલી કોર જેવો	ત્રણ બાજુ લવણસમુદ્ર	૫૨૬ ૬/૧૯
	[ક્ષુલ્લહિમવંત]	પલંગ જેવો લંબચોરસ	પૂર્વ પશ્ચિમ લવણસમુદ્ર	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
૨ હિમવંત	———	,,	,,	૨૧૦૫ ૫/૧૯
	[મહાહિમવંત]	,,	,,	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯
૩ હરિવર્ષ	———	,,	,,	૮૪૨૧ ૧/૧૯
	[નિષધ]	,,	,,	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯
૪ મહાવિદેહ	———	,,	,,	૩૩૬૮૪ ૪/૧૯
	[નીલવંત]	,,	,,	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯
૫ રમ્યક્	———	,,	,,	૮૪૨૧ ૧/૧૯
	[રુક્મિ]	,,	,,	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯

૬ હૈરણ્યવંત ———	,,	,,	૨૧૦૫ ૫/૧૯
[શિખરી]	,,	,,	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
૭ ઐરાવત ———	રોટલાની સ્હેજ ભાંગેલી કોર જેવો	ત્રણ બાજુ લવણસમુદ્ર	૫૨૬ ૬/૧૯
			કુલ ૧,૦૦,૦૦૦ યો૦

૧ ઉપર જણાવેલા પ્રમાણો-માપો ક્ષેત્રો અને પર્વતોની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈના છે લંબાઇમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્ર ૧૦૦૦૦૦ લાખ યોજન લાંબું છે. તેની આ બાજુના ત્રણ ક્ષેત્રો, ત્રણ પર્વતો તથા તેની પેલી તરફના આ તરફ જેવાજ ત્રણ ક્ષેત્રો તથા ત્રણ પર્વતો છે, એઓની લંબાઈ એક સરખી નથી

૨. [1]કર્મભૂમિઓ—ભરત, ઐરાવત, મહાવિદેહ [દેવકુરૂ, ઉત્તરકુરૂ શિવાય પૂર્વ અને પશ્ચિમ મહાવિદેહ]

૩ [2]અકર્મભૂમિઓ—હિમવંત, હરિવર્ષ, રમ્યક્, હૈરણ્યવત

ઉપર કહેલા ક્ષેત્રોના નામો અનાદિકાળથી એજ પ્રમાણે શાશ્વતભાવે નક્કીજ છે. અથવા તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના નામ ઉપરથી પણ એ નામ છે અર્થાત્ તે તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવના પણ નામો એજ પ્રકારના છે

---

૧. અસિ (શસ્ત્રવ્યવહાર) મષી (લેખનવ્યવહાર) અને કૃષિ (ખેતી વ્યવહાર) એ ત્રણ મુખ્ય કર્મો-કામો જેમા ચાલતા હોય તે. ઉપરાત રાજ્યવ્યવસ્થા, સમાજ (વર્ણ) વ્યવસ્થા, સ્વામી-સેવક લગ્ન, રસોઇ કરી ખાવુ વિગેરે જેમા ચાલતા હોય.

૨. ઉપરના કાર્યો તથા વ્યવહારો જેમા ન ચાલતા હોય, ઉપરાત જોડલે જન્મેલા ભાઇ બ્હેનજ પતિ-પત્ની ભાવથી રહેતા હોય, તે અકર્મભૂમિ કે ભોગભૂમિ તેમાના મનુષ્યો યુગલિક કહેવાય છે તેઓના શરીર સર્વાંગ સુંદર અને સુલક્ષણવતા હોય છે. અને આ પ્રજા ખૂબ સુખી હોય છે. તેઓ પોતાના જીવનની, તેમજ ભોગ-ઉપભોગની સર્વ સામગ્રી કલ્પવૃક્ષો દ્વારા મેળવતા હોય છે.

૨૬૯ પર્વતો

૪ વૃત્ત વૈતાઢયો*

	શબ્દાપાતી	વિકટાપાતી	ગંધાપાતી	માલ્યવંત
કયાં-	હિમવંતની મધ્યે	હરિવર્ષની મધ્યે	રમ્યકની મધ્યે	હૈરણ્યવંતની મધ્યે
મૂળમાં—	૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
મધ્યમાં—	૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
ઉપર—	૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
ઉંચાઇ—	૧૦૦૦ યોજન	=	=	=
આકાર	ગોળ પ્યાલા જેવો	=	=	=

૩૪ દીર્ઘ વૈતાઢયો.

	ભરતની વચ્ચે	મહાવિદેહની વચ્ચે	ઐરાવતની વચ્ચે
	૧	૩૨	૧
ઉચાઈ	૨૫ યોજન	૨૫ યોજન [દરેકની]	૨૫ યોજન
આકાર	પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબા	=	=

૧૬ વક્ષસ્કાર

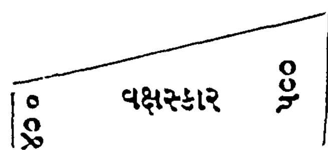
આ ચિત્રકૂટ વિગેરે સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. મહાવિદેહની પૂર્વ તરફ બે ભાગમાં વ્હેંચાયેલી ૧૬ વિજયો, અને પશ્ચિમ તરફ બે ભાગમાં વ્હેચાયલી ૧૬ વિજયો છે. તેમાં વિજય–વક્ષસ્કાર–વિજય–અંતર નદી–વિજય–વક્ષસ્કાર–વિજય–અંતરનદી એવા અનુક્રમે દરેક ભાગમાં ૪ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે ચારે ભાગમાં મળીને ૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વતો થાય છે.

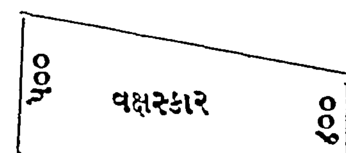
	કયાં છે	આકાર	ઉંચાઈ	પહોળાઇ
૧	૧-૨ વિજયની વચ્ચે	ઉત્તર દક્ષિણ લાંબો	૪૦૦ થી ૫૦૦ યો૦	૫૦૦ યો૦
૨	૩-૪ ,,	,,	,, ,,	,,

*. (નદીએ રોકેલા ક્ષેત્ર સિવાયના) ક્ષેત્રના વિભાગ પાડનાર–એવો શબ્દાર્થ જંબુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ–વૃત્તિમા છે.

૩	૫–૬	,,	,,	,,	,,	,,
૪	૭—૮	,,	,,	,,	,,	,,
૫	૯–૧૦	,,	,,	,,	,,	,,
૬	૧૧–૧૨	,,	,,	,,	,,	,,
૭	૧૩–૧૪	,,	,,	,,	,,	,,
૮	૧૫–૧૬	,,	,,	,,	,,	,,
૯	૧૭–૧૮	,,	,,	,,	,,	,,
૧૦	૧૯–૨૦	,,	,,	,,	,,	,,
૧૧	૨૧–૨૨	,,	,,	,,	,,	,,
૧૨	૨૩–૨૪	,,	,,	,,	,,	,,
૧૩	૨૫–૨૬	,,	,,	,,	,,	,,
૧૪	૨૭–૨૮	,,	,,	,,	,,	,,
૧૫	૨૯–૩૦	,,	,,	,,	,,	,,
૧૬	૩૧–૩૨	,,	,,	,,	,,	,,

જેમ વિજયો સામસામી છે. તેમ આ પર્વતો પણ સામસામા આવી રહેલા છે. એટલે એક પર્વત નિષધ પાસેથી શરૂ થઈ ઉત્તર તરફ જાય છે જ્યારે સામેના નીલવંત પર્વત પાસેથી શરૂ થઈ દક્ષિણ તરફ જાય છે. તથા બન્નેયની શરૂઆતમાં ઉંચાઇ ૪૦૦ યોજન હોય છે. અને ધીમે ધીમે વધતાં વધતાં છેડે ૫૦૦ યોજનની ઉંચાઇ થાય છે, તેથી ઘોડાની ડોકનો આકાર બને છે એટલે બન્નેય સામસામા પર્વતો સામી છાતીએ કેમ જાણયે ભેટતા હોય, અથવા વિજયોની મર્યાદા બાંધી રક્ષા કરવા છાતીને આકારે ઉભા રહેલા હોય, એવા દેખાય છે માટે તેનુ નામ વક્ષસ્કાર પર્વતો છે. વક્ષઃ=છાતી.

૧ ચિત્ર અને ૧ વિચિત્ર પર્વત

આ બન્નેય પર્વતો દેવકુરુ નામના ક્ષેત્રમાં આવેલા છે. એક પૂર્વ તરફ છે બીજો પશ્ચિમ તરફ છે.

ઉંચા	મૂળમાં વિસ્તાર	ઉપર વિસ્તાર	આકાર
૧૦૦૦	૧૦૦૦	૫૦૦	ગોળ છે

૧ યમક અને ૧ સમકપર્વત

આ બે પર્વતોની હકીકત ઉપર પ્રમાણેજ છે માત્ર તે ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં એક પૂર્વમાં અને બીજો પશ્ચિમમાં આવેલ છે.

૨૦૦ કંચન ગિરિ

દેવકુરૂમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ	ઉત્તરકુરૂમાં	પૂર્વ-પશ્ચિમ
સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦	સરોવર ૧ લાની	૧૦—૧૦
,, ૨ જા ,,	૧૦—૧૦	,, ૨ જાની	૧૦—૧૦
,, ૩ જા ,,	૧૦—૧૦	,, ૩ જાની	૧૦—૧૦
,, ૪ થા ,,	૧૦—૧૦	,, ૪ થાની	૧૦—૧૦
,, ૫ મા ,,	૧૦—૧૦	,, ૫ માની	૧૦—૧૦
	૫૦ ૫૦		૫૦ ૫૦

આ પર્વતો સુવર્ણમય રંગના ૧૦૦ સો યોજન ઉંચા ભૂમિ ઉપર છે. અને અનુક્રમે ૧૦૦ થી ૨૦૦ યોજન પહોળા ઘટતા ઘટતા શિખરના આકારના છે. આ પર્વત ભૂમિકૂટો જેવા છતાં પૂર્વાચાર્યોએ ભૂમિકૂટ તરીકે ગણ્યા નથી. સરોવરોની પૂર્વ પશ્ચિમે સીધી શ્રેણીમાં આવેલા છે. અને કેમ જાણે દિક્કુમારીઓને રમવાના સોનાના સોગઠા હોય તેવા દેખાય છે.

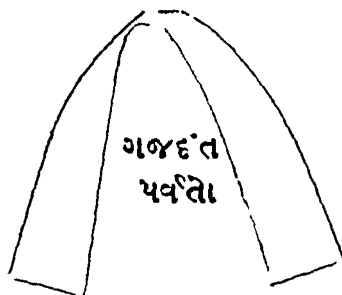
૪ ગજદંત પર્વતો

આ ચાર પર્વતો હાથી દાંતને આકારે મૂળમાં પહોળા, છેડે પાતળા, લાંબા અને વચ્ચે વાંકા છે માટે હાથીના દાંત જેવા તેઓનું નામ ગજદંત પર્વતો છે.

	સૌમનસ	વિદ્યુતપ્રભ	માલ્યવંત	ગંધમાદન
ક્યાં છે-	દેવકુરૂ પાસે	દેવકુરૂ પાસે	ઉત્તરકુરૂ પાસે	ઉત્તરકુરૂ પાસે
દિશા -	પૂર્વમાં	પશ્ચિમમાં	પૂર્વમાં,	પશ્ચિમમાં,
મૂળ-	નિષધ પાસે,	નિષધ પાસે,	નીલવંત પાસે,	નીલવંત પાસે

છેડા	– મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ પાસે	મેરુ
મૂળમાં પહોળા	– ૫૦૦ યો.	૫૦૦ યો.	૫૦૦ યો	૫૦
છેડે પહોળા	અંગુલના –અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ	અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ	અંગુલના અસંખ્ય ભાગ પ્રમાણ	અં અ ભા
મૂળમાં ઉંચા	– ૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૪૦૦ યોજન	૪૦
છેડે ઉંચા	– ૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦ યોજન	૫૦૦
મૂળમાં ઉંડા	– ૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૦૦ યોજન	૧૦૦
છેડે ઉંડા	– ૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫ યોજન	૧૨૫
લાંબા	– ૩૦૨૦૯–૬ કળા	૩૦૨૦૯–૬ કળા	૩૦૨૦૯–૬ કળા	૩૦
વર્ણ	શ્વેત	લાલ	લીલો	પ

આ પર્વતોની પણ વક્ષસ્કાર પર્વતોની પેઠે મૂળમાં યોજન ઉંચાઇ હોવાથી અને છેડે ૫૦૦ યોજન ઉંચાઇ હે ઘોડાની ડોક જેવો આકાર ધારણ કરે છે પહેલા બે દે ઘેરીને રહેલા છે, અને બીજા બે ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રને ઘેરીને રહે તેથી તેનું વક્ષસ્કાર એવું પણ નામ છે

૧ મેરુ પર્વત

જંબૂદ્વીપમાં મહાવિદેહ ક્ષેત્રની વચ્ચે મંદર દેવના ઉપરથી મંદર–મેરુ પર્વત છે.

	ઉંચો	નીચે પહોળો	શિખર ઉપર પહોળો	આકાર	રંગ
બહાર	૯૯૦૦૦ યો૦	૧૦૦૯૦ ૧૦/૧૧ યો૦	૧૦૦૦ યો૦	ગોળ	પીળો
અંદર	૧૦૦૦ યો૦	૧૦૦૦૦ યો૦			સુવર્ણ
કુલ	૧,૦૦,૦૦૦ યો૦				મય

તે પર્વતને ત્રણ કાંડ છે, તેના ઉપર ત્રણ અને એક તળેટીમાં એમ ચાર વન છે. મેરુના શિખર ઉપર ૪ શિલા અને ૬ સિંહાસન છે.

૬ વર્ષ ધર પર્વતો

	ચુલ્લહિમવત	મહાહિમવંત	નિષધ	નીલવંત	રુકિમ	શિખરી
ઉંચા	૧૦૦ યો૦	૨૦૦	૪૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૧૦૦
અંદર	૨૫ યો૦	૫૦	૧૦૦	૧૦૦	૫૦	૨૫
પહોળા	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯	૧૬૮૪૨ ૨/૧૮	૧૬૮૪૨ ૨/૧૯	૪૨૧૦ ૧૦/૧૯	૧૦૫૨ ૧૨/૧૯
આકાર	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ	લંબ ચોરસ
રંગ	પીળો	પીળો	લાલ તપાવેલા	લીલો	શ્વેત	પાળો
શાના બનેલા	સુવર્ણ મય	સુવર્ણ મય	સુવર્ણ મય	વૈડૂર્યરત્ન મય	રૂપ્પમય	સુવર્ણ મય

વર્ષ એટલે ક્ષેત્ર, તેની મર્યાદાને, ધર એટલે ધારણ કરનારા, એટલે બે ક્ષેત્રોની વચ્ચે સરહદો ઉપર રહેલા, એવો શબ્દાર્થ સમજવો. તેઓ કયા કયા ક્ષેત્રોની વચ્ચે આવેલા છે, તે વાસ ક્ષેત્રોના વર્ણનમાં સમજાવેલ છે

૪ વૃત્તવૈતાઢ્ય	૨૦૦ કનકગિરિ
૩૪ લાંબા વૈતાઢ્ય	૪ ગજદંત પર્વત
૧૬ વક્ષસ્કાર પર્વત	૧ મેરુ
૨ ચિત્ર-વિચિત્ર	૬ વર્ષધર પર્વતો
૧ યમક	——
૧ સમક	કુલ - ૨૬૯ પર્વતો

૨૬૯ પર્વતોનો સંક્ષિપ્ત યંત્ર.

સંખ્યા	પર્વતનાં નામ	સ્થાન	ઉંચાઇ (યોજન)	વિસ્તાર (યોજન)	આકાર	શાના બનેલા અને વર્ણ	કુટ
૧	લઘુ હિમ૦	ભ૦-હિમ૦ ના મધ્યમા	૧૦૦ યોજન	૧૦૫૨—૧૨	લબ ચોરસ	પીળો (સુવર્ણનો)	૧૧
૧	મહા હિમ૦	હિમ૦ હરિ૦ ના મધ્યમા	૨૦૦ ,,	૪૨૧૦—૧૦	,,	,,	૮
૧	નિષધ	હરિ૦ મહા૦ ના મધ્યમા	૪૦૦ ,,	૧૬૮૪૨—૨	,,	લાલ (તપનીય સુવર્ણનો)	૯
૧	નીલવંત	મહ૦-રમ્યક્ ના મધ્યમા	૪૦૦ ,,	૧૬૮૪૨—૨	,,	લીલો (વૈડૂર્યરત્નનો)[2]	૯
૧	રૂકમી	રમ્ય૦ હૈર૦ ના મધ્યમા	૨૦૦ ,,	૪૨૧૦—૧૦	,,	શ્વેત (રૂપાનો)	૮
૧	શિખરી	હૈર૦—ઐરા૦ ના મધ્યમા	૧૦૦ ,,	૧૦૫૨—૧૨	,,	પીળો (સુવર્ણનો)	૧૧
૪	વૃત્ત વૈતા૦	૪ યુગલ ક્ષેત્રમા	૧૦૦૦ ,,	૧૦૦૦	[1]પલ્ય જેવો	શ્વેત (રત્નના)	૦
૩૪	દીર્ઘવૈતા૦	૩૪ વિજયોમા	૨૫ ,,	૫૦	લબ ચોરસ	શ્વેત (રૂપાના)	૩૦૬

૧. ધાન્ય ભરવાનો પ્યાલો સરખા આકારવાળો વાસની ચીપોનો કોઠો તે **પલ્ય** કહેવાય. સીધુ પીપ–સાધી કોઠી ૨. પાના–પન્ના.

૧૬	વક્ષસ્કાર	મહાવિદેહમાં	૫૦૦ ,,	૫૦૦	લબ ચોરસ	પીળા (સુવર્ણના)	૬૪
૨	ચિ૦ વિચિ૦	દેવકુરૂમા	૧૦૦૦ ,,	૧૦૦૦	૧ઊર્ધ્વગોપુચ્છ	,,	૦
૨	યમક	ઉત્તરકુરૂમા	,, ,,	,,	,,	,,	૦
૨૦૦	કંચનગિરિ	૧૦૦ દેવકુ૦ મા ૧૦૦ ઉ૦ કુરૂમા	૧૦૦ ,,	૧૦૦	,,	,,	૦
૪	ગજદંત	૨ દેવકુરૂ અન્તે ૨ ઉત્તરકુરૂ અન્તે	૫૦૦ ,,	૫૦૦	અશ્વસ્કધ અતે હસ્તિના દંતૂશલ	લાલ પીળો શ્વેત લીલો (સુવર્ણ રત્નના)	૩૨
૧	મેરૂ પર્વત	મહાવિ૦ મા	૧ લાખ ,,	૧૦૦૯૦ ૧૦/૧૧	ઊર્ધ્વગોપુચ્છ	પીળો (સુવર્ણનો)	૯
૨૬૯							૪૬૭

૧. ગાયે ઉભુ કરેલ પૂછડું જેમ મૂળમા વિસ્તારવાળું અને ઉપર ઘટતું ઘટતુ હોય છે તેવું. શાસ્ત્રમા એજ શબ્દ વિશેષ આવે છે.

૫. પર્વતોના શિખરો.

सोलसवक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं
सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहाहिमवे ॥१३॥
चउतीसविजयड्ढेसु, विज्जुप्पहनिसढनीलवंतेसु
तह मालवंत सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥१४॥
हिमसिहरिसु इक्कारस, इय इगसट्ठीगिरिसु कूडाणं
एगत्ते सव्वधणं, सय चउरो सत्तसट्ठी य ॥१५॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

षोडशवक्षस्कारेषु चत्वारि चत्वारि कूटानि भवन्ति प्रत्येक
सौमनसगन्धमादनयो सप्ताष्टौ च रुक्मिमहाहिमवतो ॥१३॥
चतुस्त्रिंशद्वैताढ्येषु, विद्युत्प्रभनिषधनीलवन्तेषु
तथा माल्यवत्सुरगिर्योर्नव नव कूटानि प्रत्येकम् ॥ १४ ॥
हिमवच्छिखरिणोरेकादशेत्येकषष्टिगिरिषु कूटानाम्
एकत्वे सर्वधनं शतानि चत्वारि सप्तषष्टिश्च ॥ १५ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

वक्खारेसु पत्तेय चउ चउ कूडा हुति य
सोमणस गधमायण सत्त, य रुप्पि महहिमवे अट्ठ ॥१३॥
चउतीस वियड्ढेसु विज्जुप्पह निसढ नीलवंतेसु
तह मालवत सुरगिरि पत्तेय नव नव कूडाइं ॥ १४ ॥
हिम सिहरिसु इक्कारस इय इगसट्ठी गिरिसु कूडाणं
एगत्ते सव्व धण, चउरो सय य सत्त सट्ठी ॥ १५ ॥

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૩ મી નો)

सोमणस=સોમનસ ગજદંતગિરિ ઉપર
गंधमायण=ગંધમાદન ગજદંત ગિરિ ઉપર
रुप्पि=રૂક્મિ પર્વત ઉપર
महहिमवे=મહાહિમવંત પર્વત ઉપર

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૪ મી નો)

चउतीस=ચોત્રીસ	मालवंत=માલ્યવંત ગજદંત ગિરિ ઉપર
वियड्ढेसु=વૈતાઢ્ય પર્વતો ઉપર	सुरगिरि=મેરૂ પર્વત ઉપર
विज्जुप्पह=વિદ્યુત્પ્રભ ગજદંત ગિરિ ઉપર	नव नव=નવ નવ
निसढ=નિષધ પર્વત ઉપર	कूडाइं=કૂટ, શિખરો (છે)
नीलवंतेसु=નીલવંત પર્વત ઉપર	पत्तेयं=પ્રત્યેક ઉપર
तह=તથા	

શબ્દાર્થ (ગાથા ૧૫ મી નો)

हिम=હિમવંત પર્વત ઉપર	मिलिए=એકત્ર કરતાં, મેળવતાં
सिहरिसु=શિખરી પર્વત ઉપર	सव्व=સર્વ, કુલ
इक्कारस=અગ્યાર	गणं=ગણન, સંખ્યા
इय=એ પ્રમાણે	सय=સો
इगसट्ठी=એકસઠ	चउरो=ચાર
गिरिसु=પર્વતો ઉપર	सत्तसट्ठी=સડસઠ
कूडाण=કૂટોની, શિખરોની(નું)	य=અને

ગાથાર્થ—

સોળ વક્ષસ્કાર પર્વતોમાં દરેકને ચાર ચાર શિખરો છે, સોમનસ અને ગંધમાદન ને સાત સાત છે, અને રૂક્મિ તથા મહાહિમવંત પર્વત ને આઠ આઠ શિખરો છે. ॥ ૧૩ ॥

ચોત્રીસ વૈતાઢ્ય, વિદ્યુત્પ્રભ, નિષધ, નીલવંત તથા માલ્યવંત અને મેરૂ પર્વત એ દરેક ઉપર નવ નવ શિખરો છે. ॥ ૧૪ ॥

હિમવંત અને શિખરી પર્વત (એ બે વર્ષધર પર્વતો) ઉપર અગ્યાર અગ્યાર શિખરો છે, એ પ્રમાણે એકસઠ પર્વતો ઉપર એકઠાં કરતાં કૂટોની સર્વ સંખ્યા ચારસો સડસઠ થાય છે. ॥ ૧૫ ॥

વિશેષાર્થ:—

પર્વત	શિખરો	કુલ	મૂળ વિસ્તાર તથા ઉંચાઇ	ઉપર વિસ્તાર	શિખરો શાના છે
૧૬ વક્ષસ્કાર	૪	૧૬	૫૦૦ યો	૨૫૦ યો.	રત્નમય
૧ સૌમનસ	૭	૧૪	૫૦૦ યો.	૨૫૦ યો.	,,
૧ ગંધમાદન	૭		,,	,,	,,
૧ રુકિમ	૮	૧૬	,,	,,	,,
૧ મહાહિમવત	૮				
૩૪ વૈતાઢ્ય	૯	૩૦૬	૬।	૩ યો થી અધિક	(૬)૨૦ (૩)સુ
૧ વિદ્યુત્પ્રભ	૯	૯	(૮) ૫૦૦ (૧) ૧૦૦૦	૨૫૦ યો ૧૫૦૦ યો	રત્નમય ,,
૧ માલ્યવત	૯	૯	(૮) ૫૦૦ (૧) ૧૦૦૦	૨૫૦ યો ૫૦૦ યો	,, ,,
૧ નિષધ	૯	૯	૫૦૦ યો	૨૫૦ યો	,,
૧ નીલવત	૯	૯	૫૦૦ યો	૨૫૦ યો	,,
૧ મેરુ	૯	૯	(૮) ૫૦૦ યો (૧) ૧૦૦૦ યો	૨૫૦ યો ૫૦૦ યો	,, ,,
		૩૫૧			
૧ લઘુ હિમ૰	૧૧	૨૨	૫૦૦ યો	૨૫૦ યો	,,
૧ શિખરી	૧૧		૫૦૦ યો	૨૫૦ યો	,,
૬૧		૪૬૭			

૧ વિદ્યુત્પ્રભ, માલ્યવંત અને મેરુ: એ ત્રણ પર્વતોના નવ નવ શિખરોમાં એક શિખર સહસ્રાંકકૂટ કહેવાય છે. એટલે કે તેઓ ૧૦૦૦ યોજન ઉંચા છે. તેના નામો અનુક્રમે હરિકૂટ, હરિસહકૂટ અને મેરૂ ઉપર નંદનવનમાં આવેલનું નામ બલકૂટ છે. તેનો મૂળ વિસ્તાર પણ ૧૦૦૦ યોજન છે. તેથી ૨૫૦-૨૫૦ યોજન બન્ને બાજુએ આધાર વિના રહ્યા છે. અને શિખર ઉપર ૫૦૦ યોજનના વિસ્તારવાળા છે.

૨ વૈતાઢ્યના ૩૦૬ ગિરિકૂટો ૬। યોજન ઉંચા, ૬। યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા અને ઉપર ૩ યોજનથી કંઈક અધિક વિસ્તારવાળા છે.

૩ બાકીના ૧૫૮ ગિરિકૂટો ૫૦૦ યોજન ઉંચા, ૫૦૦ યોજન મૂળમાં વિસ્તારવાળા, અને ૨૫૦ યોજન શિખર ઉપર વિસ્તાર વાળા છે.

૪ તેથી તેવા શિખરો ધીમે ધીમે ઘટતા ઘટતા શિખર ઉપર અરધા વિસ્તારવાળા હોવાથી ઉંચા કરેલ ગોપૂચ્છના આકારના છે.

૫ વૈતાઢ્ય ઉપરના નવ શિખરોમાં વચ્ચેના ૩ સુવર્ણમય છે. અને બાકીના ૬ રત્નમય છે.

૬ ૬૧ એકસઠેય પર્વત ઉપરના કૂટોમાં છેડે રહેલું દરેકનું એકેક કૂટ સિદ્ધકૂટ કહેવાય છે. તે દરેક સિદ્ધકૂટ ઉપર સિદ્ધાયતન (શાશ્વત્ જિનેશ્વરોનું મંદિર) છે. તે મંદિરમાં મધ્ય ભાગે ૧૦૮ પ્રતિમાઓ અને દરેક દ્વારે ચાર ચાર પ્રતિમાઓ મળી ૧૨૦ શ્રી શાશ્વત્ જિનપ્રતિમાઓ છે. તે દરેક પ્રતિમા ૫૦૦ ધનુષ ઉંચી છે. તેના જુદા જુદા અવયવો જુદા જુદા રત્નોના બનેલા છે. તે દરેક ૬૧ સિદ્ધાયતન ચૈત્યોની કુલ ૭૩૨૦ શાશ્વત્ પ્રતિમાઓને હું મનવચન કાયાથી વંદન કરૂં છું.

૭ સિદ્ધકૂટ શિવાયના ૪૦૬ ગિરિકુટો ઉપર યથા સંભવ દેવદેવીઓના સમચોરસ પ્રાસાદ (મ્હેલ) હોય છે તેમાં તે તે કુટના અધિપતિ દેવ અથવા દેવી રહે છે

૮ આ સિદ્ધાયતનોને પશ્ચિમ દિશાતર્ફ દ્વારો નથી માટે ત્રણ દ્વાર છે.

૯ સિદ્ધાયતનના તથા પ્રાસાદના પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે.

નામ	લાંબા	વિસ્તાર	ઉંચાઇ
૩૪ વૈતાઢ્યના			કંઇક ન્યૂન
,, સિદ્ધયતનો	૧ ગાઉ	૦ાા ગાઉ	૧ ગાઉ
,, પ્રાસાદો	૦ાા ગાઉ	૦ાા ગાઉ	૧ ગાઉ
૨૭ બાકીના			
,, સિદ્ધયતનો	૫૦ યોજન	૨૫ યોજન	૩૬ યોજન
,, પ્રાસાદો	૩૧ા	૩૧ા યોજન	૬૨ાા યોજન

બીજી રીતે ગિરિ કૂટોની સંખ્યા.

चउ सत्त अट्ठ नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं
सोलस दुदु गुणयालं, दुवे य सगसट्ठि सय चउरो॥१६॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

चतु सप्ताष्टनवकैकादशकूटैर्गुणयत यथासंख्यम्
षोडश द्वे द्वे एकोनचत्वारिंशत द्वे च सप्तषष्ठ्यधिकानि
शतानि चत्वारि ॥ १६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

जह संखं चउ सत्त अट्ठ नवग एगारस कूडेहि
सोलस दु दु गुणयालं य दुवे चउरा सय सगसट्ठि ॥१६॥

શબ્દાર્થ:—

कूडेहिं=શિખરો વડે
गुणह=ગુણો, ગુણાકાર કરો (કરીએ)
जहसंखं=અનુક્રમે
गुणयाल=ઓગણચાલીસ (વૈતાઢ્યાદિક) ને
सगसट्ठि=સડસઠ
सयचउरो=ચારસો

गाथार्थ—

ચાર, સાત, આઠ, નવ અને અગ્યાર કૂટોવડે અનુક્રમે સોળ, બે, બે, ઓગણચાલીશ, અને બેને ગુણો એટલે ચારસો સડસઠ

ભૂમિ કુટો (શિખરો)

चउतीसुं विजएसुं, उसहकूडा अट्ठ मेरुजंबुम्मि
अट्ठ य देवकुराए, हरिकूड हरिस्सहे सट्ठी ॥ १७॥
(इय अडवन्नं धरणिकूडा-પાઠાન્તરમ્[3] ॥ १७ ॥)

સંસ્કૃત અનુવાદ

चतुस्त्रिंशत्सु विजयेषु, ऋषभकूटान्यष्टौ मेरौ जम्व्वां
अष्टौ च देवकुरूषु, हरिकूटहरिस्सहौ षष्टिः ॥ १७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

चउतीसुं विजएसु उसु कूडा अट्ठ मेरु जंबुम्मि
य अट्ठ देवकुराए, हरिकूड हरिस्सहे सट्ठी ॥ १७ ॥

શબ્દાર્થ:—

चउतीसुं=ચોત્રીસ
विजएसुं=વિજયોમાં
उसहकूडा=ઋષભકૂટ
जंबुम्मि=જંબૂવૃક્ષના વનમાં (ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં)
देवकुराए=દેવકુરૂ ક્ષેત્રમાં (શાલ્મલિવૃક્ષના વનમાં)
हरिकूड=હરિકૂટ, हरिस्सहे=હરિસકૂટ } આ બે ગિરિકૂટ છે.
सट्ठी=એ ૬૦(=૫૮)ભૂમિકૂટ છે.

गाथार्थ—

ચોત્રીશ વિજયોમાં, મેરુ અને જંબૂ ઉપર આઠ, દેવકુરૂમાં આઠ, હરિકૂટ અને હરિસહકૂટ, એ સાઠ. ૧૭

૧ उसुकूडा એવો પણ પાઠ છે.

૨–૩. જંબૂ૦ સંગ્રહણી મૂળમા हरिकुड हरिस्सहे सट्ठी છે, પરન્તુ વૃત્તિકર્ત્તાએ इय अडवन्न धरणिकूडा એ પાઠ જોઇએ, એમ કહ્યુ છે.

વિશેષાર્થ:—

૩૪ વિજયોમા	મેરુ ઉપર	જંબૂવૃક્ષ ઉપર	શાલ્મવિવૃક્ષ પઉર	કુલ
૩૪ ઋષભકૂટો	૮ કરિકૂટો	૮ જંબૂ કૂટો	૮ શાલ્મતિકૂટો	૯
૮ યો૦ ઉચા	૫૦૦ યો૦ ઉંચા	૮ યો૦ ઉચા	૮ યો૦ ઉચા	
૨ યો૦ ઉડા	૧૨૫ યો૦ ઉડા	૨ યો૦ ઉડા	૨ યો૦ ઉચા	
૮ યો૦ મૂળમા	૫૦૦ યો૦ મૂળ મા વિસ્તાર	૮ યો૦ મૂળમા	૮ યો૦ મૂળમા	
૪ યો૦ શિખરો	૨૫૦ યો૦ શિખરે વિસ્તાર	૪ યો૦ શિખરે	૪ યો૦ શિખરે	
ગોળ ઉર્ધ્વ ગોપૂચ્છને આકારે છે	હાથીના આકારના	ગોળ ઉર્ધ્વગોપૂચ્છને આકારે છે.	ગોળ ઉર્ધ્વ ગોપૂચ્છને આકારે	
જાંબૂનદ સુવર્ણ મય છે.	સુવર્ણમય છે	જાંબૂનદ સુવર્ણના છે	રૂપાના છે	

૨ એ ઉપરાંત હરિકૂટ, અને હરિસ્સહકૂટ ને ગણતાં કુલ ૬૦ ભૂમિકૂટો થશે. તે પ્રથમ સહસ્રાંકકૂટ તરીકે ગણાઈ ગયેલ છે તેથી ૫૮ પણ ભૂમિકૂટો ગણાય

૩ ભૂમિકૂટ—એટલે પર્વત ઉપરના શિખર નહી. પણ સીધાજ ભૂમિ ઉપર શિખર હોય છે.

૪ ઋષભકૂટ—૩૪ વિજયોમાં સામ સામા પર્વતો ઉપરથી નીકળેલી બબ્બે મૂળ નદીઓ જ્યાં જ્યાં પોતાના પ્રયાત કુંડોમાં પડીને વળાક ખાય છે, ત્યાં તે પ્રપાતોની વચ્ચે એક એક ઋષભકૂટ આવેલો છે. દરેક વિજયોના ૬ ખંડોમાંના ૪ થા ખંડમાં ઋષભકૂટ હોય છે તેના ઉપર ઋષભ નામનો અધિષ્ઠાયક દેવ હોય છે, તેથી તેના તે નામો છે, જ્યારે ચક્રવર્તી ચોથા ખંડનો દિગ્વિજય કરી લઘુહિમવંતના હિમવંતદેવને જીત્યા પછી (ભરતની અપેક્ષાએ) વળતાં ઋષભકૂટને પોતાના રથની અણીથી ત્રણવાર સ્પર્શ કરે છે, અને કાકિણી રત્ન વડે પૂર્વ દિશામાં પોતાનું નામ લખે છે.

૫ કરિકૂટો—મહાવિદેહક્ષેત્રમાં મેરુની તળેટીમાં ભદ્રશાળ નામના વનમાં દિશાઓ અને વિદિશાઓની વચ્ચેના આઠ આંતરામાં આઠ હાથીના આકારના ભૂમિ ઉપર શિખરો છે, તે દિગ્ગજકૂટ, હસ્તિકૂટ, કરિકૂટ કહેવાય છે. તેના ઉપર તે તે કૂટના નામો વાળા આઠ દેવભવનો છે આ આઠ ભૂમિકૂટો મેરુની પાસે ભદ્રશાળ વનમાં હોવાથી ગાથામાં મેરુકૂટ કહ્યા છે.

૬ જંબૂકૂટ—મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં આવેલા ઉત્તરકુરૂ ક્ષેત્રમાં જંબૂ-દ્વીપના અધિષ્ઠાતા અનાદૃત દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય નાના મોટા જંબૂવૃક્ષોના પરિવારવાળું મહાન્ જંબૂવૃક્ષ છે, તેની આજુબાજુ ફરતા ૧૦૦-૧૦૦ યોજન વિસ્તારના ત્રણ વનો વીંટાયેલા છે. તેમાંના પ્હેલા વનમાં આઠ વિદિશાઓમાં જાંબૂનદ સુવર્ણમય ઋષભકૂટ જેવા ૮ ભૂમિકૂટ પર્વતો છે તે દરેક ઉપર ૧ ગાઉ લાંબા, ૦॥ ગાઉ વિસ્તારવાળા, અને કંઇક ન્યૂન ૧ ગાઉ ઉંચા શાશ્વત્ સિદ્ધાયતનો છે.

૭ શાલ્મલિકૂટો–ગરૂડવેગ દેવને નિવાસ કરવા યોગ્ય જંબૂ વૃક્ષ પ્રમાણે શાલ્મલિવૃક્ષ દેવકુરૂમાં છે. તેના પહેલા વનમાં શાલ્મલિ કૂટો રૂપ્યમય છે. તેનું સ્વરૂપ જંબૂ કૂટો પ્રમાણે છે. દેવકુરૂમાં હોવાથી ગાથામાં દેવકુરૂ શબ્દ કહ્યો છે.

૮ હરિકૂટ અને હરિસ્સહકૂટ—આ બે સહસ્રાંક કૂટો અનુક્રમે વિદ્યુત્પ્રભ અને માલ્યવંત ગજદંતના નવકૂટોમાં ગણાયેલા છે. તે બન્ને ય કુટો પર્વત ઉપર છે. પરંતુ બન્ને બાજુ ૨૫૦-૨૫૦ યોજન નિરાધાર સ્થિતિમાં છે. એટલે તેની પહોળાઈ પણ ૧૦૦૦ યોજન છે.

૯ તીર્થો.

मागहवरदामपभा--सतित्थं विजयेसु एरवयभरहे
चउतीसा तीहिं गुणिया, दुरुत्तरसयं तु तित्थाणं॥१८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

मागधवरदामप्रभासतीर्थानि विजयेषु ऐरावतभरतयोः
चतुस्त्रिंशत् त्रिभिर्गुणिता, द्व्युत्तरशतं तु तीर्थानाम् ॥ १८ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

विजयेसु एरवय भरहे मागह वरदाम पभासं तित्थ
तु चउतीसा तिर्हि गुणिया दु उत्तर सयं तित्थाणं ॥ १८ ॥

શબ્દાર્થ —

मागह=માગધ તીર્થ
वरदाम=વરદામ તીર્થ
पभास=પ્રભાસ તીર્થ
तित्थ=તીર્થ (જળમાં ઉતરવા યોગ્ય સ્થાને મોટાં દેવસ્થાન).
विजयेसु=૩૨ વિજયોમાં
एरवय=ઐરાવત ક્ષેત્રમાં
तिर्हि=ત્રણવડે
गुणिया=ગુણ્યા છતા, ગુણતાં.
दुरुत्तर=(બે ઉત્તર=) બે અધિક
सयं=સો
तित्थाण=તીર્થોની સંખ્યા, તીર્થો

गाथार्थ—

વિજયોમાં, અરાવત અને ભરતમાં માગધ, વરદામ, અને પ્રભાસ તીર્થ છે ચોત્રીશને ત્રણે ગુણીએ તો તીર્થોનુ એક સો બે થાય ૧૮

વિશેષાર્થઃ—

૧ તીર્થ એટલે પૂજ્ય પુરુષો, જળાશય, પવિત્ર યાત્રાસ્થળ, ધર્મ-સંસ્થા, પાણીનો ઓવારો [अवतरण], નદી વિગેરે જળાશયોનું સંગમસ્થાન, પહેલા ગણધર, ચતુર્વિધ સંઘ વિગેરે ઘણા અર્થો છે.

૨ અહીં જળાશયમાં ઉતરવાનો ઢાળ-ઓવારો જળાશયમાં પ્રવેમાર્ગ એવો અર્થ સમજવાનો છે.

૩ આ ભરત ક્ષેત્રમા ગંગા અને સિંધુના સમુદ્ર સાથેના સંગમ સ્થાને એટલે કે-જ્યાંથી લવણસમુદ્રમાં ઉતરાય છે તે માગધ અને પ્રભાસ નામના બે તીર્થો છે ઉપરાંત વચ્ચે લવણસમુદ્રમાં ઉતરવાનું વરદામ નામનું તીર્થ છે.

૪ એ પ્રમાણે ભરત ઐરવત તથા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની ૩૨ વિજયોમાં મળીને ૧૦૨ તીર્થો છે,

૫ દરેક તીર્થ સમુદ્રના કિનારાથી ૧૨ યોજન દૂર માગધ વિગેરે તીર્થના દેવની રાજધાનીવાળા માગધ વિગેરે દ્વીપો છે.

૬ જયારે ચક્રવર્તિ દિગ્વિજય કરવા નીકળે છે, ત્યારે પહેલોજ ખંડ જીતતી વખતે મગધ તીર્થ પાસે જઈને છાવણીનો પડાવ નાંખે છે. ત્યાં અઠમનો તપ કર્યા પછી ચાર ઘોડાવાળા રથમાં બેસી અડધા પૈડા ડુબે ત્યાં સુધી પાણીમાં જઈ પોતાના નામવાળું બાણ માગધ દ્વીપમાં ફેંકે છે. તે બાણ ૧૨ યોજન જઈ માગધદેવની સભામાં પડે છે કે તેને એકદમ ક્રોધ ચડે છે પરંતુ ચક્રવર્તીનું નામ વાંચી નવો ચક્રવર્તિ ઉત્પન્ન થયેલો જાણી શાંત થઈ ભેટણાં લઈને ચક્રવર્તિ પાસે આવે છે "હું તમારા ક્ષેત્રની હદમાં વસનારો દેવ તમારી આજ્ઞામાં છું" એમ કહી નમ્રતા બતાવે છે.

ચક્રવર્તિ ભેટણાં તથા બાણ લઈ સત્કારપૂર્વક તેને વિસર્જન કરે છે એ પ્રમાણે વરદામ અને પ્રભાસ તીર્થને પણ વશ કરે છે

૭ શ્રેણિઓ

विज्जाहर-अभिओगिय, सेढीओ दुन्नि दुन्नि वेयड्ढे
इय चउगुण चउतीसा, छत्तीससयं तु सेढीणं ॥ १९ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

विद्याधराभियोगिकश्रेण्यौ द्वे द्वे वेताढये
इति चतुर्गुणचतुस्त्रिंशत् षट्त्रिंशदुत्तरशतं तु श्रेणोनाम् ॥१९॥

અન્વય સહિત પરિચ્છેદ

वेयड्ढे विज्जाहर अभिओगिय दुन्निदुन्नि सेढीओ
इय चउतीसा चउ गुण तु सयं छत्तीस सेढीणं ॥ १९ ॥

गाथार्थः-

विज्जाहर=વિદ્યાધર મનુષ્યોની
अभियोगिय=આભિયોગિક દેવોની
सेढीओ=શ્રેણિઓ, નગરપંકિતઓ
दुन्नि दुन्नि=બે બે
छत्तीससयं=એકસો છત્રીશ
सेढीणं=શ્રેણિઓની (સંખ્યા), શ્રેણિઓ

ગાથાર્થ—

વૈતાઢ્ય ઉપર વિદ્યાધરો અને આભિયોગિકોની બબ્બે શ્રેણિઓનું એકસો છત્રીશ થાય ૧૯

વિશેષાર્થ—

વિદ્યાધર શ્રેણિઓ—વૈતાઢ્ય પર્વત ઉપર ૧૦ યોજન ઉંચા જઈએ ત્યારે ૧૦ યોજન પહોળાઈની અને વૈતાઢ્ય જેટલી લાંબી ઉત્તર અને દક્ષિણે બે મેખલા (સપાટ પ્રદેશ) આવે છે. તેમાં ઉત્તર તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર રથનૂપુર વિગેરે ૬૦ શહેરો અને દક્ષિણ તરફના સપાટ પ્રદેશ ઉપર ગગનવલ્લભ વિગેરે ૫૦ શહેરો છે. તેમાં પ્રજ્ઞપ્તિ વિગેરે વિદ્યાદેવીઓની મદદથી મન ધાર્યા કામો કરવાની શક્તિવાળા વિદ્યાધર જાતના મનુષ્યો રહે છે.

ઉત્તર તરફ ૬૦ અને દક્ષિણ તરફ ૫૦ નગરો હોવાનુ કારણ ઉત્તર તરફ પર્વતની લંબાઇ વધારે હોય છે. અને દક્ષિણ તરફ પર્વતની લંબાઈ ઓછી હોય છે

ઐરાવત ક્ષેત્રમાં મેરુ તરફ પર્વતની લંબાઇ વધારે હોવાથી દક્ષિણ દિશાએ ૬૦ નગરો છે. અને ઉત્તર તરફ ૫૦ નગરો છે એ રાજધાનીના શહેરો સાથે બીજા પણ અનેક ગામડાઓ વિગેરે હોય છે.

મહાવિદેહની દરેક વિજયના વૈતાઢ્યોમાં પણ બન્ને મેખલાઓ ઉપર ૫૫-૫૫ નગરો હોય છે કારણ કે-એ વૈતાઢ્યો બન્નેય બાજુ લંબાઇમાં સરખા હોય છે આ પ્રમાણે ૩૪ વિજયોની ૬૮ વિદ્યાધરોના નગરોની શ્રેણીઓ હોય છે. અને ૩૭૪૦ કુલ નગરો હોય છે.

અભિયોગિક શ્રેણિઓ—ઉપર કહેલી મેખલાઓથી ઉપર ૧૦ યોજન ઉંચે જઇએ ત્યારે ૧૦ યોજન વિસ્તારવાળી વૈતાઢ્યની બન્નેય બાજુએ બીજી બે સપાટ પ્રદેશવાળી મેખલાઓ આવે છે બન્નેય ઉપર આભિયોગિક પદવીના તિર્યક્જૃંભક્ વ્યંતર દેવોના ભવનો છે.

મેરુથી દક્ષિણ તરફની ૧૬ મહાવિદેહની વિજયો અને ભરતની વિજયના વૈતાઢ્ય ઉપર સૌધર્મ ઇન્દ્રના લોકપાલોના આભિ-

યોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યંતર દેવો રહે છે. અને ઉત્તર તરફની ૧૬ અને ૧ ઐરાવતની વિજયના વૈતાઢયની ઉપર ઇશાનેન્દ્રના લોકપાલોના આભિયોગિક તિર્યક્જૃંભક વ્યતર દેવો રહે છે.

સોમ-યમ-વરુણ અને કુબેર એ ચાર જાતના લોકપાળ દેવો સાથે સંબંધ ધરાવતા આ અભિયોગિક દેવો વ્યંતર દેવો છે. [આભિયોગિક એટલે ચાકર તરીકે કામ કરનારા]

એ પ્રમાણે દરેક વૈતાઢય ઉપર ચાર ચાર શ્રેણિઓ ગણતાં કુલ ૧૩૬ એકસો ને છત્રીશ શ્રેણિઓ થાય છે.

૮ વિજયો.

चक्कीजेअव्वाइं, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा

महद्दह[1] छप्पउमाई, कुरुसु दसगंति सोलसगं ॥२०॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चक्रिजेतव्या विजया अत्र भवन्ति चतुस्त्रिंशत्

महाह्रदाः षड् पद्मादयः कुरूषु दशकमिति षोडशकम् ॥२०॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

इत्थ चक्की जेअव्वाइं विजयाइं चउतीसा हुंति

प्पउम आई छ मह द्दह कुरूसु दसग इति सोलसगं ॥२१॥

શબ્દાર્થ:—

चक्की=ચક્રવર્ત્તિ (ને, વડે)
जेअव्वाइं=જીતવા યોગ્ય ક્ષેત્ર તે
विजयाइं=વિજયો કહેવાય
इत्थ=અહીં, જંબુદ્વીપમાં
मह=મહા, મોટાં
द्दह=દ્રહ-સરોવર-હ્રદ
प्पउमाई=પદ્મસરોવર ઈત્યાદિ
कुरूसु=બે કુરૂક્ષેત્રમાં
दसग=દશ સરોવર છે.
इति=એ પ્રમાણે
सोलसगं=(સર્વ મળી) સોળ (મોટાં સરોવર છે)

गाथार्थ—

અહીં ચક્રવર્તિને જીતવા યોગ્ય ચોત્રીશ વિજયો છે પદ્મ વિગેરે છ મોટા હ્રદો અને કુરૂઓમાં દશ એમ સોળ છે. ॥ ૨૦ ॥

---

૧ महद्दह छपउमांई એવો પણ પાઠ છે

॥ જંબુદ્વીપમાં ૩૪ વિજયક્ષેત્ર ॥

ભરતક્ષેત્ર, ઐરાવતક્ષેત્ર અને મહાવિદેહમાંની [1]૩૨ વિજય: એ સર્વ મળી ૩૪ વિજયક્ષેત્રો છે, કારણ કે એ દરેક વિજયના ૭ ખંડને [2]ચક્રવર્તિ સંપૂર્ણ જીતે છે, તેથી વિજયક્ષેત્ર કહેવાય છે. એ ૩૪ ક્ષેત્રો સિવાયનાં હેમવંત આદિ કોઈપણ ક્ષેત્ર એવું નથી કે જેમાં ચક્રવર્ત્તિને વિજય કરવો પડતો હોય, કેમકે ચક્રવર્તિ વિગેરે વ્યવસ્થાજ ત્યાં નથી અનુક્રમે જીતવા યોગ્ય ૬ ખંડો–૧ દક્ષિણાર્ધ મધ્યખંડ, ૨ દક્ષિણાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૩ ઉત્તરાર્ધ પશ્ચિમખંડ, ૪ ઉત્તરાર્ધ મધ્યખંડ, ૫ ઉત્તરાર્ધ પૂર્વખંડ, અને ૬ દક્ષિણાર્ધ પૂર્વખંડ એ પ્રમાણે અનુક્રમે ૬ ખંડ ચોત્રીશેય વિજયમાં જાણવા

એ ૩૪ વિજયમાં ભરત તથા ઐરાવત ક્ષેત્ર દરેક ૫૨૬ ૬/૧૯ યોજન વિસ્તારવાળું છે, અને કચ્છ આદિ દરેક વિજય ૨૨૧૨ ૭/૮ યોજન છે.

૧ મહાવિદેહના ૩૨ વિજયક્ષેત્રનાં નામ—

પૂર્વ મહાવિદેહમાં ૧૬		પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં ૧૬	
૧ કચ્છ	*૯ વત્સ	૧૭ પદ્મ	*૨૫ વપ્ર
૨ સુકચ્છ	૧૦ સુવત્સ	૧૮ સુપદ્મ	૨૬ સુવપ્ર
૩ મહાકચ્છ	૧૧ મહાવત્સ	૧૯ મહાપદ્મ	૨૭ મહાવપ્ર
૪ કચ્છાવતી	૧૨ વત્સાવતી	૨૦ પદ્માવતી	૨૮ વપ્રાવતી
૫ આવર્ત્ત	૧૩ રમ્ય	૨૧ શંખ	૨૯ વલ્ગુ
૬ મંગલાવર્ત્ત	૧૪ રમ્યક્	૨૨ કુમુદ	૩૦ સુવલ્ગુ
૭ પુષ્કલાવર્ત્ત	૧૫ રમણિક	૨૩ નલિન	૩૧ ગંધિલ
૮ *પુષ્કલાવતી	૧૬ મંગલાવતી	૨૪ *નલિનાવતી	૩૨ ગંધિલાવતી
ઉત્તર દિશામાં	દક્ષિણ દિશામાં	દક્ષિણ દિશામાં	ઉત્તર દિશામાં

* એ ચાર વિજયમાં વર્ત્તમાનકાળે શ્રી સીમંધરસ્વામી–શ્રી યુગમંધરસ્વામી—શ્રી બાહુસ્વામી–શ્રી સુબાહુસ્વામી એ ચાર નામના તીર્થંકર ભગવનો વિચરે છે તેમને મારો ત્રિકરણપૂર્વક નમસ્કાર હો તેઓ વિહરમાન ભગવાન કહેવાય છે.

૨ થાળી સરખું ગોળ, ચારે બાજુ તીક્ષ્ણ ધાર અને દાન્તાવાળું તથા વજ્રરત્નનું ચક્રરત્ન નામનું મુખ્ય શસ્ત્ર જેને હોય અને ૬ ખંડ સંપૂર્ણ સાધે તે ચક્રવર્તી કહેવાય (વાસુદેવ પાસે પણ ચક્રરત્ન હોવા છતાં ૩ ખંડનેજ જીતે છે, માટે ચક્રવર્ત્તિ નહિ)

૯ હ્રદો..

૬ મહાહ્રદો.

નામ	ક્યાં	લાંબો	પહોળો	ઉંડો	કોનું નિવાસ
पद्मह्रद	ક્ષુલ્લહિમંવંત ઉપર	૧૦૦૦	૫૦૦	૧૦યો.	શ્રી દેવીનું
महापद्मह्रद	મહાહિમવંત ઉપર	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦યો૦	હ્રી દેવીનું
तिगिच्छह्रद	નિષધ ઉપર	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦યો૦	ધી દેવીનું
पुंडरिकह्रद	શિખરી ઉપર	૧૦૦૦	૫૦૦૦	૧૦યો૦	લક્ષ્મીદેવીનું
महापुडरिकह्रद	રુકિમ ઉપર	૨૦૦૦	૧૦૦૦	૧૦યો૦	બુદ્ધિદેવીનું
केसरीह्रद	નીલવંત ઉપર	૪૦૦૦	૨૦૦૦	૧૦યો૦	કીર્તિદેવીનું

ઉપર કહેલી દેવીઓ પરિવાર સહિત મુખ્ય કમળોમાં નિવાસ કરી રહે છે. તેનું સ્વરૂપ ખાસ જાણવા જેવું છે.

૧૦ લઘુહ્રદો.

निषध देवकुरू सुरप्रभ सुलस विद्युत्प्रभ	દેવકુરૂમાં છે.	नीलवंत उत्तरकुरू चंद्र ऐरावत माल्यवंत	ઉત્તરકુરૂમાં છે.

આ પંચહ્રદોને ભેદીને सीतोदा નદી વહે છે, તેથી તેઓના બબ્બેભાગ પડી જાય છે.

આ પાંચ હ્રદોને ભેદીને सीता નદી વહે છે, તેથી તેઓના બબ્બે ભાગ પડી જાય છે

આ દશેય હ્રદો પદ્મહ્રદની પ્રમાણે લાંબા, પહોલા, ઉંડા છે. અને તે તે નામનાજ દેવો તેમાં રહે છે

મહાવિદેહની અન્તર્નદીઓ જેમ ગંગા-સિંધુ કરતાં મોટી છતાં તે મુખ્ય ન હોવાથી મહાનદીમાં ગણાતી નથી. તેમજ લઘુહ્રદો પદ્મહ્રદ સરખા પ્રમાણના હોવા છતાં મહાહ્રદોમાં ગણાતા નથી ह्रद=द्रह=सरोवर એ અહીં પર્યાય શબ્દો છે.

---

૧. છપાયલી ચોપડીમા **समग्ग** અને છપાયેલી સટીક પ્રતમાં **समग** મૂળમા છે, અર્થ પણ **समग**નોજ કરેલો છે, માટે અહિ પણ **समग** શબ્દ ઠીક સબંધવાળો થવાથી યોજ્યો છે.

૧૦. નદીઓ.

गंगा सिंधू रत्ता, रत्तवई चउ नईओ पत्तेयं
चउदसहिं सहस्सेहिं, समगं वच्चंति जलहिंमि ॥२१॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

गङ्गा सिन्धू रक्ता रक्तवती चतस्रो नद्यः प्रत्येकम् ।
चतुर्दशभि सहस्रैः समकं व्रजन्ति जलधौ ॥ २१ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

ગાથાવત્-પરન્તુ जलहिंमि वच्चति ઇતિ.

શબ્દાર્થ:

गंगा=ગંગાનદી
सिंधू=સિંધુ નદી
रत्ता=રકતા નદી
रत्तवई=રકતા નદી
नईओ=નદીઓ છે
चउदसहिं=ચૌદ
सहस्सेहिं=હજાર
समगं=સહિત
वच्चंति=જાય છે
जलहिंमि=સમુદ્રમાં

ગાથાર્થ—

ગંગા, સિંધુ, રક્તા, અને રક્તવતી એ ચાર નદીઓ દરેક ચૌદ ચૌદ હજાર સાથે સમુદ્રમાં જાય છે.॥૨૧॥

વિશેષાર્થ—

ભરતક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિંધુ એ બે મહાનદીઓ લઘુહિમવંત ઉપરના પદ્મદ્રહમાંથી નીકળી ચૌદ હજાર બીજી નાની નદીઓ સાથે અનુક્રમે પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. તેમજ ઐરાવત ક્ષેત્રમાં રક્તવતી અને રક્તા શિખરી પર્વત ઉપરના પુંડરીક દ્રહમાંથી નીકળી ચૌદ ચૌદ હજાર બીજી નાની નદીઓ સાથે અનુક્રમે પશ્ચિમ (ત્યાંના સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પૂર્વ) અને પૂર્વ (ત્યાંના સૂર્યોદયની અપેક્ષાએ પશ્ચિમ) તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે.

નદીઓનો પરિવાર.

एवं अब्भिंतरिया,* चउरो पुण अट्ठवीससहस्सेहिं
पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला ॥२२॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

एवमाभ्यन्तरिकाश्चतस्रः पुनरष्टाविंशतिसहस्रैः
पुनरपि षट्पञ्चाशतैः सहस्रैर्यान्ति चतस्रः सलिलाः ॥२२॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

पुण एवं अब्भिंतरिया चउरो अट्ठवीस सहस्सेहिं
पुण अवि चउ सलिला छप्पन्नेहिं सहस्सेहिं जंति ॥ २२ ॥

શબ્દાર્થ:-

अब्भिंतरिया=મધ્યક્ષેત્રની
चउरो=ચાર નદીઓ
अट्ठवीस=અઠ્ઠાવીસ
सहस्सेहिं=હજાર નદીઓ
सलिला=નદીઓ (મધ્ય ક્ષેત્રની)

ગાથાર્થઃ—

તથા એ પ્રકારે અંદર પ્રદેશની ચાર અઠાવીશ અઠાવીશ હજાર સાથે, અને ચાર નદીઓ છપ્પન્ન છપ્પન્ન હજાર સાથે જાય છે.

વિશેષાર્થ—

હિમવંત, હિરણ્યવંત, હરિવર્ષ, અને રમ્યક્ એ ચાર ક્ષેત્ર અભ્યન્તર ક્ષેત્રો છે. કેમકે-ભરત, ઐરવત [ઐરાવત] બાહ્ય ક્ષેત્રો છે, મહાવિદેહ મધ્ય ક્ષેત્ર છે. બાહ્ય અને મધ્યની વચ્ચે આવેલા હોવાથી તે અભ્યન્તર ક્ષેત્રો કહેવાય છે. અને તેમાંની નદીઓ પણ અભ્યન્તર નદીઓ કહેવાય છે.

નામ	ક્યાં છે ?	કઈ દિશાઓ તરફ.	પરિવાર.
रोहिता-	હિમવંત ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
रोहितांशा-	„	પશ્ચિમમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
सुवर्णकुला-	હિરણ્યવંત ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
रूप्यकुला-	„	પશ્ચિમમાં વહે છે	૨૮૦૦૦
हरिसलिला-	હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે.	૫૬૦૦૦

* अब्भंतरगा એવો પણ પાઠ છે.

हरिकान्ता-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
नरकान्ता-	રમ્યક્ ક્ષેત્રમાં	પૂર્વમાં વહે છે	૫૬૦૦૦
नारीकान्ता-	,,	પશ્ચિમમાં વહે છે	૫૬૦૦૦

આ આઠેય નદીઓ પરિવાર સાથે લવણસમુદ્રને મળે છે
૧૪૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૪૦૦૦ + ૧૧૨૦૦૦ + ૨૨૪૦૦૦ + ૧૨ મુખ્ય નદીઓ = ૩૯૨૦૧૨ નદીઓ અહી સુધી સમજવી.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રની નદીઓ

कुरुमज्झे चउरासी-सहस्साइं तह य विजयसोलससु
बत्तीसाण नईणं, चउदससहस्साइ पत्तेअं (यं) ॥ २३ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

कुरुमध्ये चतुरशीतिसहस्राणि तथा च विजयषोडशसु ॥
द्वात्रिंशतो नदीनां, चतुर्दशसहस्राणि प्रत्येकम् ॥ २३ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

करु मज्झे चउरासी सहस्साइं तह य विजय सोलससु
बत्तीसाण नईण पत्तेयं चउदस सहस्साइं ॥ २३ ॥

શબ્દાર્થ:—

कुरुमज्झे=કુરૂ (ઉત્તરકુરૂ)ક્ષેત્રમાં
चउरासी=ચોરાશી
सहस्साइं=હજાર
बत्तीसाण=બત્રીશ
सहस्साइं=હજાર

ગાથાર્થઃ—

કુરૂમાં ચોરાશી હજાર, તથા સોલ વિજયની બત્રીશ નદીઓમાંની દરેકને ચૌદ ચૌદ હજાર નદીઓ છે.

વિશેષાર્થ—

કુરૂમાં પરિવાર વિજયોના પરિવાર

સીતોદા- ૮૪૦૦૦ + ૧૬ × ૨ = ૩૨ × ૧૪૦૦૦ = ૪૪૮૦૦૦ =
કુલ પરિવાર = ૫૩૨૦૦૦

સીતોદા નદી નિષધ પર્વત ઉપરની તિગચ્છ દ્રહમાંથી

૧-૨ જમ્બૂદ્વીપ સંગ્રહણીની ટીકામાં આ ગાથા કેવળ પૂર્વ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના અંગેજ (સીતા નદીના સંબંધમાંજ) વર્ણવી છે, પરન્તુ આ ગાથા બન્ને નદીના સંબંધમાં અને બન્ને મહાવિદેહના સંબંધમાં ઘટી શકે છે.

નીકળી સીતોદાના પ્રવાહમાં પડી દેવકુરૂમાં વહી મેરૂ પાસે વાંકી વળી--
દેવકુરૂમાં— ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે
૧૬ પાશ્ચમની દરેક વિજયોની ૨ નદીઓનો
પરિવાર × ૧૪૦૦૦

૨૮૦૦૦ × ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦

૫૩૨૦૦૦
અંતર્નદીઓ— + ૬

કુલ ૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પશ્ચિમ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. એજ પ્રમાણે—

સીતા નદી નીલવંત પર્વતના કેસરિ હ્રદમાંથી નીકળી સીતા પ્રપાતમાં પડી ઉત્તર કુરૂમાં વહી મેરૂ પર્વત પાસે વાંકી વળી ઉત્તર કુરૂમાં — ૮૪૦૦૦ ના પરિવાર સાથે,
અને
૧૬ પૂર્વ વિજયોની ૨ નદીઓના પરિવાર × ૧૪૦૦૦
= ૨૮૦૦૦ × ૧૬ = ૪૪૮૦૦૦
અંતર્નદીઓ — + ૬

૫૩૨૦૦૬

ના પરિવાર સાથે પૂર્વ તરફ વહી લવણસમુદ્રને મળે છે. બન્નેયનો પરિવાર ૧૦૬૪૦૧૨ + ૬૪ [૩૨ વિજયોની × ૨ મુખ્ય નદીઓ] = ૧૦૬૪૦૭૮

પ્રથમની ૩૯૨૦૧૨
૧૦૬૪૦૭૮

કુલ ૧૪૫૬૦૯૦ નદીઓ

૩૨ વિજયોની ૬૪ નદીઓ.

કચ્છ વિગેરે ૮ વિજયોમાં તથા પદ્મ વિગેરે (૧૭ થી ૨૪) ૮ વિજયોમાં ગંગા અને સિંધુ એ નામની અને બાકીની વિજયોમાં રક્તા અને રક્તવતી નામની નદીઓ છે. તેનો પ્રવાહ ઉંડાઇ વિગેરે ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્ર પ્રમાણેજ છે. ૮ ગંગા, ૮ સિંધુ અને

૮ રક્તા ૮ રક્તવતી એ ૩૨ પશ્ચિમ તરફ વહનારી નદીઓ નિષધ-નીલવંતના દ્રહોમાંથી નીકળી ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવાર સાથે સીતોદા મહા નદીમાં મળે છે. અને બાકીની સીતા નદીમાં મળે છે

*મહાવિદેહની ૧૨ અન્તર્નદીઓ

પ્રવાહની પહોળાઈ ૧૨૫ યોજન   રાા યોજન ઉંડી

આ પણ નિષધ તથા નીલવંતમાંના તે તે નદીના નામના દ્રહોમાંથી નીકળી પશ્ચિમ તરફની છ નદીઓ સીતોદામાં અને પૂર્વ તરફની છ નદીઓ સીતામાં મળે છે. શરૂઆતથી છેડા સુધી સરખા પટની આ નદીઓ પરિવાર વિનાની છે મતાન્તરથી તેને પણ પરિવાર છે. જે આગળની મતાન્તર ગાથામાં સમજાશે

સીતા—સીતોદાના પરિવારના સ્થળનો મતાન્તર.

[चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिल्ला
सीओयाए निवडं--ति तहय सीयाइं एमेव ॥२४॥]

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चतुर्दशसहस्रगुणिता, अष्टात्रिंशन्नद्यो विजयमध्यकाः
सीतोदाया निपतन्ति, तथा च सीतायामेवमेव ॥ २४ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

विजय मज्झिल्ला अडतीस नइओ चउदस सहस्स गुणिया
सीओयाए निवडंति तह य सीयाइं एव एव ॥ २४ ॥

શબ્દાર્થ —

मज्झिल्ला=માંહેની, માંની
सीओयाए=શીતોદા મહાનદીમાં
निवडंति=પડે છે, મળે છે
सीयाइं=સીતા મહાનદીમાં
एव=એ પ્રમાણે

* પૂર્વ મહાવિદેહમાં   પશ્ચિમ મહાવિદેહમાં

ગ્રાહવતી	તપ્તજલા	ક્ષીરોદા	ઉર્મિમાલિની
દ્રહવતી	મત્તજલા	સિંહસ્રોતા	ફેનમાલિની
પંકવતી	ઉન્મત્તજલા	અન્તર્વાહિની	ગંભીરમાલિની

ગાથાર્થ—

ચાદ હજારે ગુણેલી વિજયોમાંની આડત્રીશ નદીઓ સીતોદામાં પડે છે. અને એજપ્રમાણે સીતામાં પણ ॥૨૪॥

વિશેષાર્થ—

સમજવા જેવું એ છે કે-અહિં કુરૂક્ષેત્રની ૮૪૦૦૦ નદીઓને બદલે ૬ અન્તર્નદીઓના પરિવારની ૮૪૦૦૦ નદીઓ ગણી, જેથી ઘણા યોજનો સુધી કુરૂક્ષેત્રમાં થઇને એ બન્ને મહાનદીઓ નિકળવા છતાં (કુરૂક્ષેત્રમાં) એક પણ નદી એ નદીઓને મળતી નથી એવો અભિપ્રાય પ્રગટ થાય છે, અને તેજ મતાન્તર છે આ મતાન્તરનો મુદ્દો એ છે કે-દેવ કુરૂક્ષેત્ર તથા ઉત્તર કુરૂક્ષેત્રની ચોરાશી ચોરાશી હજાર સંખ્યા કયા મુદ્દા ઉપર લેવી? દરેકની ૧૪૦૦૦ ગણતાં છ છ અંતર્ નદીઓની ચોરાશી હજાર સંખ્યા મળી રહે. બીજી રીતે વિચાર કરતાં એ અંતર્ નદીઓને વિજયોની ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવારની બબ્બે નદીઓ લઇએ. તો પછી તે અંતર નદીઓને જુદો પરિવાર કયાંથી આવ્યો? તેજ રીતે કુરૂઓમાંનો પરિવાર પણ કયાંથી આવ્યો? પાંચ લાખ બત્રીશ હજારની બાબતમાં બન્નેય મતો સરખા છે. માત્ર ચોરાસી હજારની સંખ્યા કઈ રીતે પૂરી થાય? તેની બાબતમાં મતભેદ છે* ॥ ૨૪ ॥

સીતા-શીતોદાનો પરિવાર, તથા કુલ પરિવાર સંખ્યા.

सीया सीओयावि य, बत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं
सव्वे चउद्सलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥२५॥

---

* કુરૂની ચોરાશી હજારવાળો મત વધારે ઠીક લાગે છે, કેમકે અંતર નદીઓના પટ એક સરખા કહેલા છે. જો તેમા બીજી નદીઓ મળતી હોય તો તેનો પટ પહોળો પહોળો થતો જાય, વળી તે નદીઓ વૈતાઢયની પેઠે બે વિજયોની મર્યાદામા છે. વિજયમાની ચૌદ ચૌદ હજારના પરિવારની બન્નેય નદીઓ સીધી ઉત્તર દક્ષિણ વહીને સીતા સીતોદામાં મળે છે. એટલે તે અંતર્નદીના પરિવાર રૂપે ખરી રીતે નથી. વળી વિજયની નદીમાં પરિવાર મળી ગયા પછી અંતર્નદીઓને મળવાને નવો પરિવાર સંભવે નહિ, તથા બન્ને કુરૂઓના મોટા પ્રદેશમા મોટી નદીઓને મળનારી નાની નદીઓ ન હોય એ સંભવીત લાગતુ નથી. પછી તો કેવળિ ગમ્ય.

संस्कृत अनुवाद

सीता शीतोदाऽपि च, द्वात्रिंशत्सहस्राधिकपञ्चलक्षैः ॥
सर्व्वाश्चतुर्दशलक्षाणि, षट्पञ्चाशत्सहस्राणि मेलिता ॥१५॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सीया य सीओया अवि पंच लक्खेहिं बत्तीस सहस्स
सव्वे मेलविया चउदस लक्खा छप्पन्न सहस्स ॥ २५ ॥

सीया=સીતા નદી सीओया=સીતોદા નદી	मेलविया=મેળવતાં

+(તે બન્ને ય મતોથી) પાંચ લાખ, બત્રીશ હજાર સાથે સીતા અને સીતોદા (જાય છે) સર્વેનો સરવાળો ચોદ લાખ, છપ્પન હજાર થાય છે ॥ ૨૫ ॥

નદીઓના મૂળ તથા મુખનો વિસ્તાર.

छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले
दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥

संस्कृत अनुवाद

षड्योजनानि सक्रोशानि, गङ्गासिन्ध्वोर्विस्तरो मूले ॥
दशगुणित पर्यन्ते, इति द्विद्विगुणनेन शेषाणाम् ॥ २६ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

मूले गंगा सिंधूण वित्थरो स कोसे छ जोयणे
पज्जंते दस गुणिओ. इय सेसाण दुदु गुणणेण ॥ २६ ॥

+ ૨૪ મી ગાથા મતાન્તરની છે, અને તે એટલા ગાથામાં મહા વિદેહની ૧૦૬૪૦૦૦ નદીઓ અપૂર્ણ ગણ્ય છે માટે ૨૦ મી ગાથા સાથે ૨૪ મી ગાથાનો અર્થ જોતાં તે અધ્ધર મન્તવ્ય મારે ઠીક સમજ ઠીક લાગે છે

શબ્દાર્થ:-

स=સહિત
कोसे=એક કોશ, એક ગાઉ
गंगा=ગંગા નદીના
सिंधूण=સિંધુ નદીના
वित्थरो=વિસ્તાર, પ્હોળાઇ
मूले=મુળને વિષે (જ્યાંથી નદી નિકળે છે ત્યાં)
दसगुणिओ=દશ ગુણો
पज्जंते=પર્યન્તે, છેડે (નદી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં)
इय=એ પ્રમાણે
दुदु=બે બે
गुणणेण=ગુણવાવડે, ગુણો
सेसाणं=શેષ (બાકીનીના)

ગાથાર્થ:

ગંગા અને સીંધુનો વિસ્તાર મૂળમાં એક ગાઉ સાથે છ યોજન, અને છેડે દશ ગુણો છે. એ પ્રકારે બમણો બમણો બાકીની નદીઓનો છે. ૨૬

વિશેષાર્થ:

ગંગા-સિંધુ-રક્તા-રક્તવતી એ બાહ્ય ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ જ્યાં સરોવરમાંથી નીકળે છે, ત્યાં પ્રારંભમાં ૬।। યોજન પ્હોળા પ્રવાહવાળી છે, અને ત્યાર બાદ ૧૪૦૦૦ નદીઓનું પાણી ભેગુ થતાં અનુક્રમે વધતી વધતી જ્યાં સમુદ્રને મળે છે ત્યાં* ૬૨।। યોજન જેટલા મોટા પ્રવાહ (૫૮) વાળી છે. તથા હિમવંત અને હિરણ્યવંત ક્ષેત્રની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૧૨।। યોજન અને અન્તે

* એ ૬૨।। યોજન પ્રવાહ અને એ ચારે નદીનું નિર્ગમ (નીકળવાનું સ્થાન) ઇત્યાદિ ઉપર કહેલુ ગંગા-સિંધુનું કોઇપણ ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપ વર્તમાનકાળઆશ્રયિ નથી, પરન્તુ અવસર્પિણીના પહેલા અને ઉત્સર્પિણીના છેલ્લા આરા આશ્રયિ એ નદીઓનુ સ્વરૂપ છે. અને હિમવતાદિ ક્ષેત્રની ૧૦ મહાનદીઓનું પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ તો સદાકાળને માટે એક સરખું છે. માટે વર્ત્તમાનકાળની ગગા સિધુ નદીનુ સ્વરૂપ વિલક્ષણ દેખીને પૂર્વોક્ત સ્વરૂપ ખોટુ માનવાનુ સાહસ ન કરવું. ભરત અને ઐરાવત એ ૨ ક્ષેત્રોમા કુદરતી રીતેજ ક્ષેત્રો અને કાળના એવા મોટા વિલક્ષણ ફેરફાર થઇ જાય છે, કે જેથી કોઇ સ્વરૂપ નિયમિતપણે લખી શકાય નહિ. એ ૨ ક્ષેત્રોમા નિયત સ્વરૂપવાળો કેવળ વૈતાઢ્ય પર્વત અને ૧ ઋષભકૂટ

૧૨૫ યોજન પ્હોળા પટવાળી છે. તથા હરિવર્ષ અને રમ્યક્ ક્ષેત્રમાંની ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ૨૫ યોજન અને પર્યન્તે ૨૫૦ યોજન પટવાળી છે તેમજ શીતોદા અને સીતા નદી પ્રારંભમાં ૫૦ યોજન અને પર્યન્તે ૫૦૦ યોજન પ્હોળા પ્રવાહવાળી છે

પ્રશ્ન:—નદીઓનો પટ-વિસ્તાર કહ્યો; પરંતુ ઉંડાઈ કેટલી ?

ઉત્તર:—ઉંડાઇ જો કે ગાથામાં કહી નથી, તોપણ દરેક નદી પોતાના પ્રવાહથી [1]દરેક સ્થાને પચાસમા ભાગ જેટલી ઉંડાઇ-વાળી જાણવી, જેથી ગંગા વિગેરે ૪ નદીઓ પ્રારંભમાં ાા ગાઉ ઉંડી છે, અને પર્યન્તે ૫ ગાઉ ઉંડી છે, એ રીતે શેષ નદીઓની ઉંડાઈ પણ પૂર્વે યંત્રમાં કહી છે, ત્યાંથી જાણવી ॥ ૨૬ ॥

પર્વતોના પ્રમાણ તથા રંગો.

जोयणसयमुच्चिट्ठा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता
रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥२७॥

સંસ્કૃત અનુવાદ

योजनशतमुच्छ्रितौ, कनकमयौ शिखरिक्षुल्लहिमवन्तौ
रुक्मिमहाहिमवन्तौ द्विशतोच्चौ, रूप्यकनकमयौ ॥ २७ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

सिहरि चुल्लहिमवंता सय जोयण उच्चिट्ठा कणयमया
रुप्पि महाहिमवंता दु सय उच्चा रुप्पकणयमया ॥ २७ ॥

શબ્દાર્થ:-

उच्चिट्ठा=ઉંચા
कणय=કનક, સુવર્ણ
मया=ના, રૂપ, મય.
सिहरि=શિખરી પર્વત
चुल्ल=ક્ષુલ્લ, લઘુ
हिमवंता=હિમવત પર્વત
रुप्पि=રુકિમ પર્વત, રૂપ્પી પર્વત.

महाहिमवंता=મહાહિમવંત પર્વત
स(=सअ)=શત, સો
उच्चा=ઉંચા
रुप्प=રૂપું (=રૂપાના)
कणयमया=કનકમય, સુવર્ણ-મય, (સુવર્ણના)

ગાથાર્થઃ—

શિખરી અને ચુલ્લ હિમવંત સો જોજન ઉંચા સોનામય છે. રુકિમ અને મહાહિમવંત બસો જોજન ઉંચા અને અનુક્રમે ચાંદી ને સોનામય છે ॥ ૨૭ ॥

चत्तारि जोयणसए उच्चिट्ठो[2] निसढ नीलवंतो अ
निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरि॥२८॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

चत्वारि योजनशतान्युच्छ्रितो निषधो नीलवांश्च ।
निषधस्तपनीयमयो, वैडूर्यको नीलवान् गिरिः ॥ २८ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

निसढो अ नीलवतो चत्तारि सए जोयण उच्चिट्ठो
निसढो तवणिज्जमओ नीलवत गिरि वेरुलिओ ॥ २८ ॥

---

૧ સુવર્ણ પાચ વર્ણનુ હોવા છતા પીળા વર્ણનુ મુખ્ય હોવાથી અહીં પીળા વર્ણનું લેવાનું છે

૨ છપાયલી જમ્બૂ૰ સંગ્રહણી તથા બૃ૰ ક્ષેત્રસમાસમાં उव्विध्धो પાઠ છે.

શબ્દાર્થ:—

चत्तारि=ચાર
सए=સો
उच्चिट्ठो=ઉંચો
निसढ=નિષધ પર્વત
नीलवंतो=નીલવંત પર્વત
अ=વળી, અને
निसढो=નિષધ પર્વત
तवणिज्ज=તપનીય જાતિનું રક્ત સુવર્ણ. (=અતિ લાલ વર્ણનું સોનું)
मओ=મય, રૂપ, નો
वेरुलिओ=વૈડુર્ય રત્ન (=પાનાં, પન્ના) નો
नीलवत=નીલવંત (નામનો)
गिरि=પર્વત

ગાથાર્થ:—

નિષધ અને નીલવત ચારસો જોજન ઉંચા છે. નૈષધતપનીયમય છે, અને નીલવત પર્વત વડ્ર્ય રત્ન-મય છે ૨૮

પર્વતોની ભૂમિમાં ઉંડાઇ

सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खत्तम्मि मंदरविहूणा
धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥

સંસ્કૃત અનુવાદ.

सर्वेऽपि पर्वतवरा, समयक्षेत्रे मन्दरविहीनाः
धरणितले उवगाढा उत्सेधचतुर्थभागे ॥ २९ ॥

અન્વય સહિત પદચ્છેદ

समगक्खित्तमि मंदर विहूणा, सव्वे अवि पव्वय वरा
उस्सेह चउत्थ भायंमि धरणि तले उवगाढा ॥ २९॥

શબ્દાર્થ:—

पव्वय=પર્વત
वरा=શ્રેષ્ઠ
समयरिक्खम्मि=સમયક્ષેત્રમાં, અઢી દ્વીપમાં, મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં
मंदर=મેરુ પર્વત
विहूणा=વિના, સિવાય
धरणि=પૃથ્વી
तले=તળમાં, અંદર
उवगाढा=અવગાહેલા, દટાયલા, ઉંડા ગયેલા, અંદર રહેલા.
उस्सेह=ઉત્સેધ, ઉંચાઇ (થી)
चउत्थ=ચોથા
भायम्मि=ભાગે

ગાથાર્થ—

સમયક્ષેત્રમાં રહેલા મેરુ સિવાયના સર્વે મુખ્ય પર્વતો ભૂમિમાં ઉંચાઇને ચોથે ભાગે દટાયેલા છે.

વિશેષાર્થ—

સૂર્યચન્દ્રની ગતિથી (રાા દ્વીપની બહાર સ્થિર સુર્યાદિ હોવાથી તે સમયક્ષેત્ર નથી.) ઉત્પન્ન થયેલ સમય એટલે (સમય આવલિ મુહૂર્ત્ત ઇત્યાદિ અનેક ભેદવાળો) કાળ જે ક્ષેત્રમાં પ્રવર્ત્તે છે તે સમયક્ષેત્ર રાા દ્વીપ પ્રમાણ. અને તે *૪૫૦૦૦૦૦(=પીસ્તાલીસ લાખ) યોજન પ્રમાણ છે એનું બીજું નામ [1]મનુષ્યક્ષેત્ર પણ છે.

એ સમયક્ષેત્રના જંબૂદ્વીપના જંબુના [2]મેરુ સિવાયના સર્વ

* ૧ લાખ યોજનનો સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ, તેને ફરતો ૨ લાખ યોજનનો લવણ સમુદ્ર, તેને ફરતો ૪ લાખ યોજનનો સંપૂર્ણ ધાતકીખંડ દ્વીપ, તેને ફરતો ૮ લાખ યોજનનો કાલોદધિ સમુદ્ર, અને તેને ફરતો (સોળ લાખ યોજનના પુષ્કરવર દ્વીપનો અર્ધ ભાગ એટલે) ૮ લાખ યોજનનો અર્ધ પુષ્કરવરદ્વી। એ પ્રમાણે બે સમુદ્ર સહિત રાા દ્વીપ છે. ત્યા જંબુ૦ ૧ લાખ યોજન અને તેની બે બાજુએ (બે સમુદ્ર સહિત ૧ાા દ્વીપનો વિસ્તાર) ૨૨ લાખ ૨૨ લાખ યોજન ગણતા મનુષ્યક્ષેત્રના ૪૫ લાખ યોજય થાય.

૧ અઢી દ્વીપમાજ મનુષ્યોની વસતી, જન્મ અને મરણ છે. અને અઢી દ્વીપથી બહાર લબ્ધિવંત મનુષ્યોનુ ગમનાગમન છે, પરન્તુ જન્મ. મરણ અને નિવાસ નથી માટે રાા દ્વીપનુ નામ મનુષ્યક્ષેત્ર છે.

૨ કારણ કે જંબૂદ્વીપના મેરૂની ઉંચાઇ ૯૯૦૦૦ યોજન અને ઉંડાઇ

પર્વતો (તથા ઉપલક્ષણથી ભૂમિકૂટ પર્વતો પણ) પોત પોતાની ઉંચાઈથી ચોથા ભાગ જેટલા ભૂમિમાં ઉંડા-દટાયલા છે[1]

પ્રશ્ન:—ઉંડાઈ અને ઉંચાઈના યોજન જૂદા ગણવા કે એકત્ર ગણવા ?

ઉત્તર—પર્વતની ઉંડાઈ અને ઉંચાઈના યોજન જૂદા ગણવા તેથી જે પર્વત ૧૦૦ યોજન ઉંચો કહ્યો હોય તે ભૂમિમાં ૨૫ યોજન ઉંડો જાણવો કારણ કે શાસ્ત્રમાં મેરૂ સિવાયના પર્વતોની ઉંચાઈ મૂળ ભાગથી નહિં પરન્તુ ભૂમિની ઉપરની સપાટીથી ગણેલી છે ॥૨૯॥

ઉપસંહાર અને કર્ત્તાનું નામ

खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबूदीवस्स
संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभद्दसूरीहिं ॥ ३० ॥

૧૦૦૦ યોજન છે (જેથી તે સંપૂર્ણ ૧ લાખ યોજનનો છે) અને બીજા બે દ્વીપના ૪ મેરૂની ઉંચાઇ ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઇ સહિત ૮૫૦૦૦ યોજન (૧૦૦૦+૮૪૦૦૦) છે

[1] ગાથામાં " સમયક્ષેત્રના પર્વતો " કહેવાથી સમયક્ષેત્રથી બહારના પર્વતોની ઉંડાઈ ઉંચાઇના ચોથા ભાગ જેટલી નિયમિત નથી એમ જાણવું કારણ કે પ્રથમ તો સમયક્ષેત્રથી બહાર (સમયક્ષેત્રવત્ અનેક પર્વતો ન હોવાને અભાવે) પર્વતો છે નહિ એમ જ કહ્યું છે, અને માનુષોત્તર, કુંડલ, રૂચક, અંજનગિરિ, દધિમુખ, રતિકર તથા ઇન્દ્રોના ઉત્પાત પર્વતો વિગેરે જે પર્વતો કહ્યા છે, તેમાં માનુષોત્તર, રતિકર અને ઉત્પાત પર્વતો ચોથા ભાગની ઉંડાઇવાળા, અને શેષ ૧૦૦૦ યોજન ઉંડાઇવાળા છે અને કુંડલ, રૂચક તથા અંજનગિરિઓ ચાર મેરુવત્ મૂળથી ૮૫૦૦૦ યોજન ઉંચા છે, અને દધિમુખ પર્વતો મૂળથી ૬૫૦૦૦ યોજન ઉંચા છે ઇત્યાદિ રીતે વિશેષતા હોવાથી "**मंदरविहूणा उवगाढा उस्सेहचउत्थभायम्मि**" એ વાક્ય સમયક્ષેત્રમાં જ સંભવે માટે ગાથામાં **समयक्खित्तम्मि** પદ છે

સંસ્કૃત અનુવાદ.

खण्डादिगाथाभिर्दशभिर्द्वारैर्जम्बूद्वीपस्य
संग्रहणीः समाप्ता रचिता हरिभद्रसूरिभिः ॥ ३० ॥

શબ્દાર્થ.—

खंडाई=ખંડ વિગેરેની (અથવા खंडा जोयणवासा ઇત્યાદિ)
गाहाहिं=ગાથાઓ વાળાં (=ગાથાઓમાં કહેલાં)
दसहिं=દશ
दारेहिं=દ્વારોવડે
जंबूदीवस्स=જંબૂદ્વીપની સંગ્રહણી (સંગ્રહ-પદ્ધતિ
सम्मत्ता=સમાપ્ત થઇ
रइया=રચેલી
हरिभद्दसूरीहिं=શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ

અન્વય સહિત પદચ્છેદ.

खंड आई गाहाहिं दसहिं दारेहिं हरिभद्दसूरिहिं रइया
जंबुदीवस्स संघयणी सम्मत्ता ॥ ३० ॥

गाथाथ—

खडा વિગેરે ગાથાઓવડે દશ દ્વારોથી श्री हरिभद्रसूरिએ રચેલી જંબૂદ્વીપની સંગ્રહણી પૂરી થઈ ॥ ૩૦ ॥

વિશેષાર્થઃ—

એ કહેલા ૧૦ પદાર્થો સિવાય બીજા પણ અનેક શાશ્વત પદાર્થો આ જંબૂદ્વીપમાં છે, તેનું સ્વરૂપ બીજા ગ્રંથોથી જાણવા યોગ્ય છે ॥૩૦॥

જંબૂ સંગ્રહણી પ્રકરણનો અર્થ લખવામાં મતિદોષ વિગેરે કારણથી જે કંઈ ભૂલ ચૂક થઈ હોય તે ક્ષમા કરી સુધારી વાંચવું, એવી સજ્જનો પ્રત્યે અમારી નમ્ર વિજ્ઞપ્તિ છે.

परिशिष्ट

બીજા પણ કેટલાક શાશ્વત પદાર્થો અહિં આપ્યા છે.

૧. જંબૂદ્વીપમાં ૨ સૂર્ય ૨ ચન્દ્ર

જે ચન્દ્ર સૂર્ય આજે ઉગ્યા હોય તે બીજે દિવસે ન ઉગતાં

---

૧ गाहाए એવો તૃતિયા એકવચનાન્ત પાઠ પણ છે.

ત્રીજે દિવસે ઉગે છે. દરેક ચન્દ્રનો ૨૮ નક્ષત્ર ઈત્યાદિ પરિવાર હોવાથી બમણો પરિવાર (૫૬ નક્ષત્ર, ૧૭૬ ગ્રહ, ૧૩૩૯૫૦ કોડી-કોડી તારા) જંબૂદ્વીપમાં છે.

૨. જંબૂદ્વીપની જગતી અને ૪ દ્વાર

આ દ્વીપને ફરતો ૧ કોટ છે જે મૂળમાં ૧૨ યોજન પ્હોળો, ઉપર ૪ યોજન પ્હોળો, ૮ યોજન ઊંચો અને દ્વીપની પરિધિ જેટલી લંબાઈવાળો વલયાકારે કહેલો છે. તેને જગતી કહે છે, તેને વિજય-વિજયંત-જયંત-અપરાજિત એ ચાર નામ વાળાં (પૂર્વાદિક દિશામાં અનુક્રમે) ૪ મોટાં દ્વાર (દરવાજા) છે.

૩. ૩૪ વૈતાઢયની ૬૮ ગુફા

દરેક વૈતાઢય પર્વતની तिमिस्रागुफा અને खंडकप्रपातागुफा નામવાળી મોટી બે ગુફાઓ છે, કે જે ચક્રવર્ત્તિના રાજ્ય વખતે ઉઘાડી રહે છે, અને તે સિવાયના વખતમાં સદાકાળ બંધ રહે છે તે ગુફા ૧૧ યોજન ઉંચી ૮ યોજન પ્હોળી અને ૫૦ યોજન લાંબી હોય છે. ચક્રવર્ત્તિ એક ગુફામાં થઈ કાકિણી રત્નથી બન્ને બાજુએ ભીંતે પ્રકાશમંડલો ચિતરી, બીજી બાજુ નીકળી, તે બાજુના ૩ અનાર્ય ખંડ જીતી, બીજી ગુફામાં થઈ તેમાં પણ તેજ પ્રમાણે પ્રકાશમંડલો ચિતરી પાછો વળી પોતાના ખંડમાં આવે છે. એ રીતે ગુફાઓમાં પ્રકાશમંડલોના પ્રકાશથી બીજી બાજુના ખંડોમાં આવવા જવાનો વ્યવહાર સુલભ થાય છે.

૪ વૈતાઢયનાં ૨૪૪૮ બીલ.

દરેક વૈતાઢયમાં દક્ષિણ બાજુ અને ઉત્તર બાજુએ ગંગા સિંધુ આદિ મહાનદીના બે બે પડખે નવ નવ બીલ હોવાથી દરેક વૈતાઢયમાં ૭૨ બીલ એટલે નાની ગુફાઓ છે. જેથી ૩૪ વૈતાઢયનાં ૨૪૪૮ બીલ છે. અવસર્પિણીના છટ્ઠા આરામાં જ્યારે અત્યંત તાપ અને ટાઢ વિગેરેના ઉપદ્રવોથી મનુષ્ય પશુઓનો પ્રલય (સંહાર)-કાળ આવશે તે વખતે એ બીલોમાં ભરાઈ ગયેલા મનુષ્ય અને પશુઓ જ જીવતા રહેશે અને પુન મનુષ્યની

અને પશુઓની વૃદ્ધિ એ બીજ રૂપ મનુષ્યથી અને પશુઓથી જ થશે.

૫. ૪ અને ૩૪ તીર્થંકર.

પૂર્વે કહેલી ૩૪ વિજયોમાં ૧-૧ તીર્થંકર ગણવાથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૪ તીર્થંકર હોય છે, અને જઘન્યથી ૪ તીર્થંકર ભગવાન તે મહાવિદેહમાં તીર્થંકરપણે વિચરતા હોય. મતાન્તરે જઘન્યથી ૨ તીર્થંકરો પણ મહાવિ૦ માંજ કહ્યા છે.

૬. ચક્રવર્ત્તિ-વાસુદેવ--બળદેવ ૪ અને ૩૦.

મહાવિદેહમાં ઉત્કૃષ્ટથી (૨૮ વિજયમાં) ૨૮ ચક્ર૦ અથવા ૨૮ વાસુ૦-અને ૨૮ બળ૦ હોય છે, અને તેજ વખતે ભરત ઐરાવતમાં પણ ચક્રવર્ત્તિ આદિ હોય તો જમ્બૂદ્વીપમાં ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્ત્તિ આદિ હોય છે, અન્યથા જઘન્યથી ૪ હોય તો મહાવિદેહમાં જ હોય. વળી મહાવિ૦માં ૨૮ વિજયો જ્યારે ૨૮ ચક્રવર્ત્તિ યુક્ત હોય ત્યારે શેષ ૪ વિજયો ૪ વાસુદેવ તથા ૪ બળદેવ યુક્ત હોય છે, પરન્તુ એક વિજયમાં ચક્રવર્ત્તિ અને વાસુદેવ બે ન હોઈ શકે, એ નિયમથી સર્વ ગણત્રી કરવી.

૭. પંડુક વનમાં ૪ અભિષેક શિલા.

મેરૂ પર્વતના શિખર ઉપર પંડુક વન નામનું વન છે, તેમાં ૫૦૦ યોજન લાંબી, ૨૫૦ યોજન પ્હોળી, ૪ યોજન જાડી (ઉંચી), અને અર્જુન (શ્વેત) સુવર્ણની ૪ મહાશિલાઓ ચાર દિશામાં છે. તે સિલાઓ ઉપર તે તે દિશામાં જન્મેલા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોનો જન્માભિષેક થાય છે.

૮. ૨ મહાવૃક્ષ.

ભૂમિકૂટના વર્ણનમાં કહેલ ૧ જબૂવૃક્ષ અને ૧ શાલ્મલી વૃક્ષ એમ ૨ વૃક્ષ છે, તેમાં ૧ ઉત્તરકુરૂક્ષેત્રમાં અને ૧ દેવકુરૂક્ષેત્રમાં છે. તે દરેક ૮ યોજન ઉંચુ, ૦॥ યોજન ઉંડું અને ૮ યોજન વિસ્તારવાળું છે ત્યાં જંબૂવૃક્ષ ઉપર જંબૂદ્વીપનો અધિપતિ અનાદત

દેવ અને શાલ્મલી વૃક્ષ ઉપર ગરુડદેવ રહે છે. બન્ને વૃક્ષ સ્વરૂપે પૃથ્વીકાયમય રત્નનાં છે, પરન્તુ તેનો આકાર વૃક્ષનો છે અને શાશ્વત છે. પુન એ દરેક વૃક્ષને ફરતાં બીજાં અનેક એવાંજ વૃક્ષો નાનાં મોટાં છે.

૯. ૩૪ રાજધાની.

ચોત્રીસ વિજયમાં અયોધ્યા ઇત્યાદિ (૩૪) નામવાળી ૩૪ મુખ્ય નગરીઓ છે, તે (૩૪) રાજધાનીઓ કહેવાય.

૧૦. ૯૦ કુંડ.

૧૪ મહાનદીઓ જે જે પર્વત ઉપરથી નીકળી છે, તે તે પર્વતની નીચે તે તે નદીના નામવાળા પ્રપાતકુંડ છે, કે જેમાં તે નદીનો પડતો ધોધ એ કુંડમાંજ પડીને બહાર નીકળે છે તે ૧૪, તથા મહાવિદેહમાંની ૬૪ વિજયગત નદીઓ અને ૧૨ અન્તર્નદીઓ નિષધ અને નીલવંત પર્વત પાસેના કુંડમાંથી નીકળે છે તે ૭૬, સર્વમળી ૯૦ કુંડ છે

૧૧ ૮ મહાવન.

મહાવિદેહના બે છેડે બે બે વન જગતી પાસે રહેલાં છે તે ૪ વન અને મેરૂ પર્વતનાં ભદ્રશાલ-નંદન-સોમનસ અને પંડુક-વન નામનાં ૪ વન મળી ૮ મહાવન છે.

૧૨. અનેક વેદિકા અનેક વનખંડ.

જંબૂદ્વીપમાં જે જે શાશ્વત પર્વત-કૂટ-નદી-સરોવર-કુંડ-શ્રેણિ-મેખલા-મહાવૃક્ષ-શિલા-જગતી-દેવપ્રાસાદના તેમજ સિદ્ધા-યતનના વિભાગો-તીર્થ વિગેરે અનેક પદાર્થોમાંના કેટલાક યથા-યોગ્ય ૧ વેદિકા અને ૧ વનવડે તેમજ કેટલાક ૧ વેદિકા ૨ વનવડે, અને બે મહાવૃક્ષો અનેક વેદિકા અને અનેક વનવડે વીંટાયલાં છે. (તેની ગણત્રીનું અહિં પ્રયોજન નથી)

૧૩. ૩૦૬ મહાનિધિ.

૧૪ વિજયમાની દરેક વિજયમાં નૈસર્પ આદિક નામવાળા ૯-૯ નિધિ પાંચમા ખંડમાં મહાનદીના કિનારાપાસે હોય છે

જેમ ગંગા મહાનદીના પૂર્વ કિનારે ૯ નિધિ ભૂમિને વિષે છે. તે દરેક ૧૨ યોજન લાંબી અને ૯ યોજન પ્હોળી તથા ૮ યોજન ઊંચી એવી મોટી પેટીઓના આકારવાળા, તથા સુવર્ણના બનેલા અને આઠ આઠ ચક્ર ઉપર રહેલા (આગગાડીના ડબ્બા સરખા) છે. તેમાં દરેક સ્થિતિને દર્શાવનાર શાશ્વત પુસ્તકો હોય છે, અથવા તે તે જાતના પદાર્થો તૈયાર મળી શકે એવા હોય છે. દરેક નિધિમાં પોતપોતાનાં નામ સરખાં નામવાળા દેવો આધિપતિ હોય છે. પાંચમો ખંડ સાધીને ચક્રવર્ત્તિ એ ૯ નિધિઓને પણ સાધે છે, અને ચક્રવર્ત્તિ દિગ્વિજય કરી પોતાના નગરમાં આવે છે, ત્યારે તે નિધિઓ પણ પાતાલ માર્ગે ચક્રવર્ત્તિના નગર બહાર આવી જાય છે.

૧૪. ૪૨૦ રત્નો.

દરેક ચક્રવર્ત્તિને ચક્ર-છત્ર-દંડ-ચર્મ-ખડ્ગ-મણિ-કાકિણી, એ ૭ એકેન્દ્રિક રત્ન, તથા સેનાપતિ-ગાથાપતિ-વાર્ધકી-પુરોહિત-અશ્વ, હસ્તિ અને સ્ત્રી એ ૭ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૧૪ રત્નો હોય છે. જેથી ઉત્કૃષ્ટ કાળે ૩૦ ચક્રવર્ત્તિ હોવાથી જંબૂદ્વીપમાં ૨૧૦ એકેન્દ્રિય રત્ન અને ૨૧૦ પંચેન્દ્રિય રત્ન મળી ૪૨૦ રત્ન ચક્રવર્ત્તિનાં હોય છે.

એ જંબૂદ્વીપના પ્રસિદ્ધ પદાર્થો કહ્યા, તે ઉપરાન્ત બીજા પણ કોટીશિલા વિગેરે અનેક પદાર્થો જંબૂદ્વીપમાં છે તે બીજા ગ્રંથોથી સવિસ્તર જાણવા યોગ્ય છે.

॥ इति जम्बुद्वीप संग्रहणी परिशिष्टम् ॥

॥ दंडक प्रकरण मूळ ॥

नमिउं चउवीसजिणे, तस्सुत्तवियारलेसदेसणओ;
दंडगपएहिं ते च्चिय, थोसामि सुणेह भो भव्वा ॥१॥
नेरइया असुराई,[१०] पुढवाई[५] बेन्दियादओ[३] चेव;
गब्भयतिरिय[१]मणुस्सा[१], वंतर[१] जोइसिय[१] वेमाणी[१] ॥२॥
संखित्तयरी उ इमा, सरीर[१]मोगाहणा[२] य संघयणा[३];
सन्ना[४] संठाण[५] कसाय[६], लेसि[७]न्दिय[८] दु सभुग्घाया ॥३॥
१० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७
दिट्ठी दंसण नाणे जोगुवओगोववाय चवण ठिई;
१९ ४० २१ २२ २३ २४
पज्जत्ति किमाहारे, सन्नि गइ आगई वेए ॥२४॥
चउ गब्भतिरिय वाउसु, मणुआणं पंच सेस तिसरीरा;
थावरचउगे दुहओ, अंगुलअसंखभागतणु ॥ ५ ॥
सव्वेसिं पि जहन्ना, साहाविय अंगुलस्सऽसंखंसा;
उक्कोस पणसयधणू, नेरइया सत्तहत्थ सुरा ॥ ६ ॥
गब्भतिरि सहस जोयण, वणस्सई अहियजोणसहस्सं;
नर तेइंदि तिगाऊ, बेइंदिय जोयणे बार ॥ ७ ॥
जोयणमेगं चउरिं–दिदेहमुच्चत्तणं सुए भणियं;
वेउव्वियदेहं पुण, अंगुलसंखंसमारंभे ॥ ८ ॥
देव नर अहियलक्खं, तिरियाणं नव य जोयणसयाइं;
दुगुणं तु नारायाणं, भणियं वेउव्वियसरीरं ॥ ९ ॥

अंतमुहुत्तं निरए, मुहुत्त चत्तारि तिरिय-मणुएसु;
देवेसु अद्धमासो, उक्कोस--विउव्वणा--कालो ॥ १० ॥

थावर सुर नेरइया, अस्संघयणा य विगल छेवट्ठा;
संघयण-छगं गब्भय-नर-तिरिएसु वि मुणेयव्वं ॥११॥

सव्वेसिं चउ दह वा, सन्ना सव्वे सुरा य चउरंसा;
नर तिरि छस्संठाणा, हुंडा विगलिंदि-नेरइया ॥ १२ ॥

नाणाविह धय सूई, बुब्बुय वण वाउ तेउ अपकाया;
पुढवी मसूरचंदा-कारा संठाणओ भणिया ॥ १३ ॥

सव्वेवि चउकसाया, लेस-छगं गब्भतिरियमणुएसु;
नारय तेऊ वाऊ, विगला वेमाणि य तिलेसा ॥१४॥

जोइसिय तेउलेसा, सेसा सव्वेवि हुंति चउलेसा;
इंदियदारं सुगमं, मणुआणं सत्त समुग्घाया ॥ १५ ॥

वेयण कसाय मरणे, वेउव्विय तेयए य आहारे,
केवलि य समुग्घाया, सत्त इमे हुंति सन्नीणं ॥१६॥

एगिंदियाण केवल--तेउ--आहारगविणा उ चत्तारि;
ते वेउव्वियवज्जा, विगला सन्नीण ते चेव ॥ १७ ॥

पण गब्भतिरिनरेसु, नारय वाऊसु चउर तिय सेसे;
विगल दु दिट्ठी थावर, मिच्छत्ति सेस तिय दिट्ठी ॥१८॥

थावर बि तिसु अचक्खू, चउरिंदिसु तदुगं सुए भणियं;
मणुआ चउदंसणिणो, सेसेसु तिगं तिगं भणियं ॥१९॥

अन्नाण-नाण-तिय तिय, सुरतिरिनिरए थिरे अनाणदुगं;
नाणन्नाण दु विगले, मणुए पण नाण ति अनाणा॥२०॥
सच्चेअर मीस असच्चमोस मण वय विउव्वि आहारे;
उरलं मीसा कम्मण, इय जोगा देसिया समए ॥२१॥
इक्कारस सुर निरए, तिरिएसु तेर पन्नर मणुएसु;
विगले चउ पण वाए, जोगतिगं थावरे होइ ॥ २२ ॥
ति अनाण नाण पण चउ, दंसण बार जिअलक्खणुवओगा;
इय बारस उवओगा, भणिया तेलुक्कदंसीहिं ॥ २३ ॥
उवओगा मणुएसु, बारस नव निरय-तिरिय-देवेसु,
विगलदुगे पण छक्कं, चउरिंदिसु थावरे तियगं ॥२४॥
संखमसंखा समए, गब्भयतिरि-विगल-नारय-सुरा य;
मणुआ नियमा संखा, वणणंता थावर असंखा ॥२५॥
असन्नि नर असंखा, जह उववाए तहेव चवणेवि;
बावीस सग ति दसवास--सहस्स उक्किट्ठ पुढवाई॥२६॥
तिदिणग्गि तिपल्लाऊ,नरतिरि सुरनिरय सागरतित्तीसा;
वंतर पल्लं जोइस--वरिसलक्खाहियं पलियं ॥ २७ ॥
असुराण अहिय अयरं, देसूणदुपल्लयं नव निकाए;
बारसवासुणपणदिण, छम्मासुक्किट्ठ विगलाऊ ॥२८॥
पुढवाइ-दस-पयाणं, अंतमुहुत्तं जहन्न-आउठिई;
दससहसवरिसठिइआ, भवणाहिवनिरयवंतरिया ॥२९॥

वेमाणिय-जोइसिया, पल्लतयट्ठंस आउआ हुंति;
सुरनरतिरिनिरएसु, छ पज्जत्ती थावरे चउगं ॥ ३० ॥
विगले पंच पज्जत्ती, छद्दिसिआहार होइ सव्वेसिं;
पणगाइपए भयणा, अह सन्नितियं भणिस्सामि ॥३१॥
चउविहसुरतिरिएसु, निरएसु य दीहकालिगी सन्ना;
विगले हेउवएसा, सन्नारहिया थिरा सव्वे ॥ ३२ ॥
मणुआण दीहकालिय, दिट्ठीवाओवएसिआ केवि;
पजपणतिरिमणुअच्चिय, चउविहदेवेसु गच्छंति ॥३३॥
संखाउ पज्जपणिंदि-तिरियनरेसु तहेव पज्जत्ते;
भूदगपत्तेयवणे, एएसु च्चिय सुरागमणं ॥ ३४ ॥
पज्जत्तसंखगब्भय-तिरियनरा निरयसत्तगे जंति;
निरउवट्टा एएसु, उववज्जंति न सेसेसु ॥ ३५ ॥
पुढवी-आउ-वणस्सइ-मज्झे नारयविवज्जिया जीवा;
सव्वे उववज्जंति, निय-निय-कम्माणुमाणेणं ॥ ३६ ॥
पुढवाइ-दसपएसु, पुढवी-आऊ-वणस्सई जंति;
पुढवाइदसपएहि य, तेऊवाऊसु उववाओ ॥ ३७ ॥
तेऊवाऊ-गमणं, पुढवीपमुहंमि होइ पयनवगे,
पुढवाइठाणदसगा, विगलाइतियं तहिं जंति ॥ ३८ ॥
गमणागमणं गब्भय-तिरियाणं सयलजीवठाणेसु;
सव्वत्थ जंति मणुआ, तेऊवाऊहिं नो जंति ॥ ३९ ॥

बत्तीसं पुण निसढे, मिलिया तेसट्ठि बीयपासेवि;
चउसट्ठी उ विदेहे, तिरासिपिंडे उ णउअसयं ॥ ५ ॥
जोयणपरिमाणाइं, समचउरंसाइं इत्थ खंडाइं;
लक्खस्स य परिहीए, तप्पायगुणे य हुंतेव ॥ ६ ॥
विक्खंभवग्गदहगुण-करणी वट्टस्स परिरओ होइ;
विक्खंभपायगुणिओ, परिरओ तस्स गणियपयं ॥ ७ ॥
परिही तिलक्खक-सोलस-सहस्स दो य सय सत्तवीसहिया;
कोसतिगट्ठावीसं, धणुसय तेरंगुलद्धहियं ॥ ८ ॥
सत्तेव य कोडिसया, णउआ छप्पन्न-सतसहस्साइं;
चउणउयं च सहस्सा, सयं दिवड्ढं च साहीयं ॥ ९ ॥
गाउयमेगं पनरस-धणूसया तह धणूणि पन्नरस;
सट्ठिं च अंगुलाइं, जंबूदीवस्स गणियपयं ॥ १० ॥
भरहाइ सत्त वासा, वियड्ढ चउ चउरतिंस वट्टियरे;
सोलस वरक्खारगिरी, दो चित्त-विचित्त दो जमगा ॥११॥
दोसय कणयगिरीणं, चउ गयदंता य तह सुमेरु अ;
छ वासहरा पिंडे, एगुणसत्तरि सया दुन्नी ॥ १२ ॥
सोलसवरक्खारेसु, चउ चउ कूडा य हुंति पत्तेयं;
सोमणस गंधमायण, सत्तट्ठ य रुप्पिमहहिमवे ॥१३॥
चउतीसवियड्ढेसु, विज्जुप्पहनिसढनीलवंतेसु;
तह मालवंत-सुरगिरि, नव नव कूडाइं पत्तेयं ॥ १४ ॥

हिमसिहरीसु इक्कारस, इय इगसट्ठिगिरीसु कूडाणं;
एगत्ते सव्वधणं, सय-चउरो सत्तसट्ठी य ॥ १५ ॥
चउ-सत्त-अट्ठ-नवगे-गारसकूडेहिं गुणह जहसंखं;
सोलस-दुदु-गुणयालं, दुवे य सगसट्ठि सय-चउरो ॥१६॥
चउतीसुं विजएसुं, उसुकूडा अट्ठ मेरुजंबुम्मि;
अट्ठ य देवकुराए, हरिकूड--हरिस्सहे सट्ठी ॥ १७ ॥
मागह वरदाम पभा-स तित्थ विजयेसु एरवयभरहे;
चउतीसा तिहिं गुणिया, दुरुत्तरसयं तु तित्थाणं ॥१८॥
विज्जाहर-अभिओगिय, सेढीओ दुन्नि दुन्नि वेयड्ढे;
इय चउगुण चउतीसा, छत्तीससयं तु सेढीणं ॥१९॥
चक्किजेअव्वाइं, विजयाइं इत्थ हुंति चउतीसा;
महद्दह छप्पउमाई, कुरूसु दसगंति सोलसगं ॥२०॥
गंगा सिंधू रत्ता रत्तवई चउ नईओ पत्तेयं;
चउदसहिं सहस्सेहिं, समगं वच्चंति जलहिम्मि ॥२१॥
एवं अब्भितरिया, चउरो पुण अट्ठवीससहस्सेहिं;
पुणरवि छप्पन्नेहिं, सहस्सेहिं जंति चउ सलिला॥२२॥
कुरूमज्झे चउरासी-सहस्साइं तह य विजयसोलससु;
बत्तीसाण नईणं, चउदससहस्साइ पत्तेअं(यं) ॥२३॥
चउदससहस्सगुणिया, अडतीस नइओ विजयमज्झिल्ला;
सीओयाए निवडं--ति तहय सीयाइ एमेव ॥ २४ ॥

सीया सीओयावि य, बत्तीससहस्सपंचलक्खेहिं;
सव्वे चउदसलक्खा, छप्पन्नसहस्स मेलविया ॥ २५ ॥
छज्जोयणे सकोसे, गंगासिंधूण वित्थरो मूले;
दसगुणिओ पज्जंते, इय दुदु गुणणेण सेसाणं ॥२६॥
जोयणसयमुच्चिट्ठा, कणयमया सिहरिचुल्लहिमवंता;
रुप्पि महाहिमवंता, दुसउच्चा रुप्पकणयमया ॥ २७॥
चत्तारि जोयणसए उच्चिट्ठो निसढ नीलवंतो अ;
निसढो तवणिज्जमओ, वेरुलिओ नीलवंतगिरी ॥२८॥
सव्वेवि पव्वयवरा, समयक्खित्तम्मि मंदरविहूणा;
धरणितले उवगाढा, उस्सेहचउत्थभायंमि ॥ २९ ॥
खंडाईगाहाहिं, दसहिं दारेहिं जंबुद्दीवस्स;
संघयणी सम्मत्ता, रइया हरिभद्दसूरीहिं ॥ ३० ॥

